

Raoul Wallenberg

Redovisning från den svensk-ryska arbetsgruppen

STOCKHOLM 2000

Ytterligare exemplar kan beställas hos:

Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Fax: 08-690 9191
Tel: 08-690 9190
Internet: www.fritzes.se
E-post: order.fritzes@liber.se

Utrikesdepartementet

Enheten för Central- och Östeuropa
SE-103 39 Stockholm

Tel: 08-405 10 00
Fax: 08-723 11 76

Redaktion: Ingrid Palmklint, Daniel Larsson

Omslag: Ingrid Palmklint

Omslagsbild: Raoul Wallenberg i Budapest november 1944, *Raoul Wallenbergföreningen*

Tryck: Elanders Gotab AB, Stockholm, 2000

ISBN: 91-7496-096-2

Innehåll

Förord	7
I Inledning	9
II Arbetets uppläggning och genomförande	12
Arkivgenomgångar	16
Intervjuarbetet	21
III Den politiska bakgrunden - Sovjetunionen 1944-1957	24
IV De sovjetiska säkerhetsorganen 1945-1947	28
V Raoul Wallenberg i Budapest	32
Bakgrunden till Raoul Wallenbergs uppdrag	32
Raoul Wallenberg inleder sin aktion	34
Skyddsmaktsuppdraget	36
Besökte Raoul Wallenberg Stockholm senhösten 1944? ..	38
VI Amerikanska dokument om Raoul Wallenberg - hade han underrättelseuppdrag för OSS?	39
Slutsatser	43
VII Omständigheterna kring Raoul Wallenbergs omhändertagande och arrestering i Budapest ...	44
Dokument	44
Muntliga uppgifter och kommentarer	47
<i>Ryska militärers berättelser</i>	47
<i>Uppgifter från medarbetare till Raoul Wallenberg</i> .	48
Det sovjetiska agerandet	51
Vilken roll spelade Tolstoj-Kutuzov?	52
Vem gav egentligen ordern om arrestering?	52
Berättelserna från Raoul Wallenbergs medfångar	53
VIII Orsakerna till Raoul Wallenbergs arrestering och fängslande	55

Inledning.....	55
Dokumentära källor.....	56
Muntliga källor och kommentarer.....	58
IX Omständigheterna kring Raoul Wallenbergs fängelsevistelse i Moskva 1945-47	71
Arkivdokument.....	71
Muntliga utsagor.....	74
<i>Utsagor av från sovjetisk fångenskap återvända personer .....</i>	<i>74</i>
<i>Intervjuer med tidigare medarbetare i säkerhetstjänsten .....</i>	<i>77</i>
X Hur handlades Wallenbergärendet av sovjetiska myndigheter resp. av det svenska utrikesdepartementet?	81
Dokumentation.....	81
<i>Svenska hänvändelser 1945-46 .....</i>	<i>83</i>
<i>Den svenske ministern hos Stalin .....</i>	<i>86</i>
<i>Mer om ryska propåer om utväxling? .....</i>	<i>88</i>
<i>MID får veta att Raoul Wallenberg är i Moskva ....</i>	<i>90</i>
<i>Vysjinskij vill att Raoul Wallenbergärendet avgörs</i>	<i>91</i>
<i>Sverige får ett besked .....</i>	<i>94</i>
<i>Nya vittnesmål och nya svenska hänvändelser .....</i>	<i>96</i>
<i>Erlander och Hedlund i Moskva; nya ovedersågliga vittnesmål presenteras .....</i>	<i>98</i>
<i>Ny version om Raoul Wallenbergs öde förbereds på sovjetisk sida .....</i>	<i>99</i>
<i>Gromykos memorandum .....</i>	<i>105</i>
<i>Langfelders öde .....</i>	<i>107</i>
<i>Senare vittnesmål .....</i>	<i>107</i>
<i>Nanna Svartz uppgifter .....</i>	<i>109</i>
<i>Svingel - en propå om utväxling? .....</i>	<i>111</i>
<i>Nya vittnesmål - från Kalinski och Kaplan - föranleder svenska hänvändelser .....</i>	<i>112</i>
<i>Utväxling mot Bergling? .....</i>	<i>113</i>
<i>De senaste åren .....</i>	<i>113</i>
<i>Frågor rörande försvunna dokument .....</i>	<i>115</i>
Muntliga uppgifter.....	117
<i>Finsk-sovjetiska diplomatiska underhandssamtal om Wallenberg .....</i>	<i>118</i>
<i>Skådeprocess i Ungern förbereds 1953 .....</i>	<i>121</i>
XI Vad hände med Raoul Wallenberg i juli 1947? .124	124
Dokument.....	124
Muntliga uppgifter och kommentarer.....	127
Smoltsovrappporten - analys och kommentarer.....	127
Olika versioner om Raoul Wallenbergs öde i juli 1947	133
Langfelders och Roedels öden.....	137

Några analoga fall.....	139
Vad säger de tyska krigsfångarna i vitboken 1957..	140
XII Vittnesmål avseende tiden efter juli 1947 ..	144
Undersökningsmetodik.....	144
Namn- och nummerfångar.....	145
Vladimirfängelset - av särskilt intresse.....	146
Vittnesmålen Kalinski - Kaplan - Melnitjuk - Kuprijanov.....	152
Svartz - Mjasnikov.....	153
Några andra vittnesmål.....	154
XIII Avslutande resonemang	157
XIV Hur kan rapporten följas upp?	164
Utestående, icke-besvarade frågor.....	165
XVI Sammanfattning	167
Kronologi i Raoul Wallenbergärendets första skede	171
Kronologisk sammanställning av förändringarna i säkerhetsorganen 1944-57	182
Förkortningar	185
Litteratur	186
Personförteckning	191
Bilagor	205
Innehåll bilagor.....	207
Översättning av bilagor till svenska	351

Förord

Raoul Wallenbergs gärning och öde har engagerat många människor i ett stort antal länder sedan han i januari 1945 fördes bort av sovjetiska trupper från Budapest. Det är i hög grad tack vare detta engagemang som Raoul Wallenberg uppmärksammas i dag minst lika mycket som någonsin tidigare.

För det svenska utrikesdepartementet har Raoul Wallenbergs öde varit vårt största enskilda och mest långvariga ärende. Att ärendet dragit ut på tiden måste i och för sig beklagas men att så stora ansträngningar har lagts ned på att söka lösa fallet är inte mer än rätt: detta är vi helt enkelt skyldiga Raoul Wallenberg och hans heroiska gärning i Budapest - hans beskickningskollegors insatser inte att förglömma.

Den politiska utvecklingen i Ryssland har på senare år gjort det möjligt för oss att tillsammans med ryska myndigheter söka få fram sanningen om den svenske diplomatens öde. Vi har haft starka förväntningar på att ett nytt, öppet och mer sannfärdigt Ryssland skulle hjälpa oss att nå fullständig klarhet. Vi har upplevt ett stort tillmötesgående men tvingas tyvärr konstatera att någon heltäckande och fullständigt klargörande redovisning av Raoul Wallenbergs öde eller av motiven för hans arrestering fortfarande inte föreligger, trots mycket omfattande arbetsinsatser från alla håll. Dokument tycks ha förstörts, nyckelpersonerna ha avlidit eller kan/vill inte komma ihåg. Det går därför inte att lägga frågan om Raoul Wallenbergs öde till handlingarna, utan ansträngningarna att nå full klarhet måste fortsätta. Förhoppningsvis kan dock denna redovisning ytterligare bidra till ökad kunskap och leda till nya uppslag för efterforskningarna.

Raoul Wallenbergs handling känner vi alla väl till: han räddade tillsammans med sina medarbetare tiotusentals liv i Budapest. De veckor som stod till hans förfogande var få men han förspilde ingen tid.

Uppgiften växte oupphörligen och fyllde honom helt. Raoul Wallenberg insåg faran i dröjsmål, skadan av att inte handla i tid. Att hinna ingripa var ju i grunden och i varje enskilt fall en fråga om respekt för liv, respekt för mänsklig värdighet. Det var i denna insikt han under de sista veckorna i Budapest tillsammans med sina medarbetare utarbetade en plan för

Förord

återuppbyggnad och rehabilitering av den judiska spillran i Ungern. Han planerade, mitt under sitt omänskligt hårda räddningsarbete, mitt under slutstridernas kaos, för överlevnad och för framtiden.

För att kunna göra allt detta, och för att nå resultat krävdes lidelse och medkänsla. Dessa fanns i rikt mått hos Raoul Wallenberg. Trots vedervärdigheterna i Budapest förmådde han glädja sina medmänniskor med halsbrytande humor och entusiasmera dem till stordåd.

Raoul Wallenberg ställde inga frågor om vad som behövde göras. Han behövde ingen beslutsprocess inför ondskan. Han visste vilken väg han skulle gå; den inre moraliska kompassen var osviklig.

På detta sätt utgör Raoul Wallenberg ett exempel som visar att handling är möjlig och nödvändig. Han visste att vi inte alltid behöver vara förberedda för att göra det rätta. Han visar att vi alla kan växa med uppgiften.

Hans Dahlgren
Kabinettssekreterare

I Inledning

Detta är en redovisning av vad som framkommit rörande Raoul Wallenberg i den svensk-ryska arbetsgrupp som haft i uppdrag att utreda frågan om hans öde sedan september 1991. Uppgifterna baserar sig huvudsakligen men inte uteslutande på vad som framkommit i ryska källor. Målsättningen har varit att nå fullständig klarhet om Raoul Wallenbergs öde. Tyvärr har det, trots mycket omfattande undersökningar, inte minst i ryska arkiv, inte varit möjligt att nå fram till sådan klarhet. Därför går det inte att lägga fallet till handlingarna, och redovisningen kallas inte för en slutrapport.

Det är dock rimligt att efter så lång tid som nio år redovisa resultatet av arbetet. På basis av påträffade dokument och upptagna vittnesmål förs också resonemang kring Raoul Wallenbergs öde, som dock närmast får betecknas som hypoteser av högre eller lägre sannolikhetsgrad. Dessa delvis hypotetiska resonemang har, mot bakgrund av dagens ryska verklighet, inte kunnat undgå att ge rapporten en något annorlunda karaktär än 1957 års vitbok (dokumentsamling), som byggde på juridiskt hållbara vittnesmål, dvs. de ansågs ha bevisvärde även i domstol. Bevis bortom varje rimligt tvivel är nämligen det krav som måste ställas på ett definitivt utlåtande om Raoul Wallenbergs öde.

Det rör sig inte om en gemensam svensk-rysk rapport. Båda sidor har gjort var sin redovisning, eftersom detta bedömts vara det mest praktiska tillvägagångssättet med tanke på de långa resonemang som förs. Dock har givetvis ryska synpunkter på texten inhämtats och i stor utsträckning beaktats, liksom svenska synpunkter på den ryska.

Mycket av innehållet i rapporten har redan gjorts känt genom att arbetsgruppen från början beslutat sig för att inta en öppen attityd. Det övervägande flertalet av de ryska dokument som påträffats har t.ex. redan offentliggjorts. Beslutet att göra detta var inte utan negativa konsekvenser, särskilt på så sätt att många intervjuade personer inte kunnat hålla isär vad de själva upplevt respektive läst i tidningar eller dokument efter dessas publicering. Å andra sidan hade hemligstämpel varit svår att motivera en långre tid, och gruppen ville inte heller skapa intryck av hemlighetsmakeri.

Inledning

Några dokument redovisas dock för första gången, liksom även resultatet av det stora antal intervjuer som genomförts med tidigare medarbetare i de sovjetiska säkerhetsorganen.

Mycket har skrivits om Raoul Wallenberg under årens lopp. Det är också det enskilda ärende som tar störst utrymme i utrikesdepartementets arkiv. Utrikesdepartementet publicerade 1957 och 1965 vitböcker, och 1980-82 offentliggjordes ca 90 % av dokumenten omfattande perioden 1944-69 i UD:s Wallenbergarkiv. 1997 släpptes ytterligare ett stort antal dokument, däribland samtliga för tiden fram till 1970. I samband med publiceringen av denna rapport offentliggöres dessutom det överväldigande antalet dokument för perioden 1971-1991. Många böcker har skrivits om Raoul Wallenberg (se litteraturförteckning).

År 1994 frisläpptes ett större antal officiella amerikanska dokument om Raoul Wallenberg. I år har ytterligare ett stort antal amerikanska dokument, varav några ev. kan ha anknytning till Raoul Wallenberg, släppts. Genomgången av dessa är dock inte avslutad. Eftersom dokumenten är av intresse i sammanhanget, redovisas en del av dem här. En kortfattad rekapitulation av Raoul Wallenbergs insatser i Budapest har också ansetts böra ingå i en rapport av denna typ, även om dessa i huvudsak är kända sedan tidigare.

Arbetsgruppen vill rikta ett varmt tack till alla dem som hjälpt till att få fram material om Raoul Wallenberg. Från svensk sida riktar sig detta tack främst till de ryska medlemmarna i den gemensamma arbetsgruppen men också till de talrika tjänstemän i ryska arkiv som lagt ner stor möda på detta ärende. Det bör påpekas att arkivarbete i sig ofta är tidskrävande. Arbetsbelastningen på nyckelpersonerna har de senaste åren dessutom varit mycket stor, icke minst därigenom att arbetet genomförts under en intensiv och omvälvande period i Rysslands politiska utveckling. Denna utveckling har i sin tur skapat förutsättningar för att ett arbete av detta slag överhuvudtaget skall kunna utföras. Det är därför inte förvånande att många utredningar med syfte att lösa historiska gåtor bedrivits samtidigt, och ofta med samma arkivexperter i huvudrollen. Detta utgör också en av förklaringarna till att arbetet dragit ut på tiden.

Det är inte en överdrift att påstå att Raoul Wallenbergutredningen utgjort något av en pionjärinsats när det gäller tillträde till ryska arkiv. Unika inblickar har erhållits och många ryska arkivtjänstemän har ansett det vara en hederssak att kunna lämna fullödiga bidrag till arbetet. En rysk arkivchef sade på ett rätt

tidigt stadium att Wallenbergärendet hade stor betydelse för utvecklingen på arkivområdet. Samtidigt har det som sagt varit svårt att få fram tillräcklig dokumentation. Ärendet har varit ytterst komplicerat, rentav gåtfullt och på många sätt unikt.

Tack bör också framföras till alla dem, såväl myndighetsrepresentanter som privatpersoner och journalister i olika länder, som på andra sätt bidragit till utredningen. Icke minst bör här nämnas medlemmar av gruppen Memorial i Moskva, såsom Arsenij Roginskij, Nikita Petrov och Gennadij Kuzovkin, som alla lämnat ovärderligt bistånd i arbetet. Sven G. Holtsmark från Norska försvarets högskoleinstitut för försvarsstudier har bidragit med värdefulla kommentarer och kompletterat referenser till Wallenbergdokument i det ryska utrikesministeriets arkiv.

En förhoppning är att publiceringen och spridningen av denna rapport på tre språk - svenska, ryska och engelska - kan leda till ytterligare framsteg eller till att nya uppgifter kommer fram. I kapitel XIV ges rekommendationer om uppföljning.

II Arbetets uppläggning och genomförande

Den gemensamma svensk-ryska arbetsgruppen inledde sitt arbete i september 1991, ca en månad efter den misslyckade augustikuppen i Moskva. Det finns dock en förhistoria. Alltsedan Raoul Wallenberg försvann har den svenska regeringen och utrikesdepartementet lagt ner stora resurser på att utreda hans öde med en särskild intensitet under 50-talet. Dessutom har främst hans mor och syskon, Maj von Dardel, Guy von Dardel och Nina Lagergren, liksom många engagerade privatpersoner lagt ner sina ansträngningar på att få klarhet (bilaga 1). De stod i förbindelse med UD och gjorde vid flera tillfällen framställningar till både ryska och svenska myndigheter. Raoul Wallenbergkommittén med Sonja Sonnenfeld kanaliserade under en följd av år de icke-officiella ansträngningarna att samla in uppgifter om Raoul Wallenberg.

I Sovjetunionen började, till följd av perestrojka- och glasnostpolitiken, ryska massmedia mera öppet behandla frågan om Raoul Wallenbergs öde 1989. Bl.a. visades hans fotografi i sovjetisk TV. Detta ledde i sin tur till att diverse vittnesmål inifrån Sovjetunionen började dyka upp i större omfattning; särskilt gällde detta f.d. militärer som stött samman med Wallenberg redan under inryckningen i Budapest i januari 1945.

Samtidigt blev det lättare att mera förutsättningslöst diskutera ärendet med officiella sovjetiska företrädare, även om de i huvudsak höll fast vid 1957 års version - nämligen att Raoul Wallenberg avled av hjärtinfarkt i Ljubjankafängelset den 17 juli 1947 - baserad på fängelseläkaren Smoltsovs rapport till säkerhetsminister Abakumov.

I oktober 1989 inbjöd höga tjänstemän i det sovjetiska utrikesministeriet och KGB representanter för familjen respektive Wallenbergföreningen till Moskva och överlämnade flera föremål som tillhört Raoul Wallenberg. Det rörde sig bl.a. om hans pass, fickkalender (som innehöll en adresslista från Budapest av intresse), sedlar i olika valutor och fängelseregistreringskort; tillhörigheter som, enligt vad den sovjetiska sidan uppgav, kort tid dessförinnan påträffats i

en källarlokal i KGB:s arkiv i samband med vissa renoveringsarbeten. De svenska besökarna förevisades också Smoltsovrapporten i original. I anslutning till besöket i Moskva fick Guy von Dardel och Sonja Sonnenfeld tillfälle att besöka Vladimirfängelset.

1990 skedde en intressant utveckling genom att en internationell kommission under ledning av prof. Guy von Dardel, Raoul Wallenbergs bror, fick möjlighet att, inte minst genom inrikesminister Bakatins tillmötesgående, gå igenom kartoteket i Vladimirfängelset och även arkivdossierer rörande vissa utländska fångar där. Intressanta registerkort videofilmades, kopierades och systematiserades. Något kort avseende Raoul Wallenberg påträffades ej, men man fick bekräftat att flertalet av de personer som avgivit vittnesmål, främst från 50-talet, lämnat i stort sett riktiga uppgifter om cell respektive tidpunkt för sin fängelsevistelse.

Under 1990 och första hälften av 1991 förekom också flera svensk-sovjetiska myndighetskontakter. Bl.a. tog dåvarande KGB-chefen Krjutjkov emot Sveriges ambassadör Örjan Berner och utlovade att alla KGB-anställda som visste något skulle befrias från sitt tysthetslöfte.

Våren 1991 föreslog det sovjetiska utrikesministeriet och KGB vid ett möte med Sveriges ambassadör tillsättandet av en gemensam arbetsgrupp med officiella representanter från båda länder med uppgift att på basis av specifika och noga avgränsade frågor få fram fler uppgifter om Raoul Wallenberg.

Efter kuppörsöket den 19-21 augusti kom saker att hända snabbt. Den nye KGB-chefen Bakatin tog emot redan några dagar efter sin utnämning och kunde då överlämna nya dokument, som dock förmodligen påträffats långt tidigare. Han gav instruktion om en intensifierad undersökning, och vi nådde en överenskommelse om att konstituera den gemensamma arbetsgruppen. Arbetet på rysk sida kom sedan att bedrivas med stöd av en förordning från Sovjetunionens president samt med mandat från berörda myndighetsledningar. Senare gav den ryske presidenten förnyade instruktioner för arbetet. Att instruktionerna verkligen gavs och att de gick ut på att bidra till fullständig klarhet har bekräftats av flera personer vid berörda myndigheter. T.ex. utgick 1993 order från president Jeltsins administration till säkerhetsministeriet att intensifiera utredningen. Arbetsgruppen har också belägg för att president Jeltsin hölls informerad om utredningens gång.

Den ryska sidan representerades i arbetsgruppen av tjänstemän från utrikesministeriet, hädanefter förkortat MID, (såväl andra europeiska avdelningen som arkivet), KGB resp. dess efterföljare MB och FSK/FSB, inrikesministeriet och försvarsministeriet: Sergej Zjuravljev, Vladimir Sokolov, Viktor Tatarintsev, Konstantin Kosatjev och Vjatjeslav Tutjnin (MID) (alla ordförande i tur och ordning), Vladimir Vinogradov, Andrej Ziborov och Alexander Kozlov (FSB), Valerij Filippov (försvarsministeriet) samt Konstantin Nikisjkin (inrikesministeriet). Tidvis deltog även representanter från andra myndigheter samt en "oberoende" representant för ryska parlamentet, Nikolaj Arzjannikov, resp. för organisationen Memorial.

Nära kontakt hölls också med president Jeltsins tidigare medarbetare, general Dmitrij Volkogonov (numera avliden) och chefen för den ryska arkivtjänsten, Rudolf Pichoja, samt förre chefen för det särskilda arkivet, Anatolij Prokopenko.

Den svenska sidan har företrätts av tjänstemän från utrikesdepartementet (Hans Magnusson - ordförande, Martin Hallqvist, Jan Lundvik, Björn Lyrvall, Krister Wahlbäck och Lage Olson) samt från ambassaden i Moskva; vidare av professor Guy von Dardel samt, som konsult, förre rikspolischefen m.m. Carl Persson. Dessutom har på de flesta möten Dr Marvin W. Mäkinen från USA deltagit som expert. Sverige förbehöll sig från början rätten tillkalla oberoende experter, och här bör särskilt nämnas de bidrag som lämnats av Susan E. Mesinai från ARK-projektet, Susanne Berger och Ari Kaplan (dataexpert). Historikern professor Kristian Gerner bistod vid ett tillfälle med att gå igenom det ryska utrikesministeriets dokument. Daniel Larsson har bistått med slutredigeringen av rapporten.

Vid flera tillfällen diskuterades också möjligheten att låta det sovjetiska/ ryska åklagarämbetet ta sig an ärendet. Första gången detta skedde konstaterades att utredningsbehörigheten åvilade KGB samt att brottet i fråga var preskriberat. Senare gjordes delvis andra överväganden men bedömningen blev ändå att några nämnvärda fördelar knappast skulle uppnås med ett annorlunda tillvägagångssätt. Nu har ändå det ryska militära riksåklagarämbetet inlett en undersökning om rehabilitering på enskilt initiativ av Guy von Dardel. Vidare övervägdes möjligheten att låta någon av de kommissioner för rehabilitering av repressionens offer eller för MR-frågor som kom att tillsättas efter 1991 överta utredningen helt eller delvis. Även detta alternativ skrinlades av olika skäl. Icke desto mindre har arbetsgruppen under de första åren fått stöd från Sergej Kovaljovs MR-kommission och Alexander Jakovlevs kommission för

rehabilitering av repressionens offer. Givetvis har Raoul Wallenbergs öde tagits upp vid alla bilaterala kontakter på hög nivå, och i den gemensamma deklaration som undertecknades av president Jeltsin och statsminister Bildt i februari 1993 sägs att man skall arbeta för att uppnå full klarhet. Dessutom har såväl den amerikanske presidenten Clinton som den förre tyske förbundskanslern Kohl engagerat sig, liksom FN:s generalsekreterare Kofi Annan och ledande israeliska företrädare.

Under de nio år som förflutit sedan arbetet inleddes har arbetsgruppen hållit sammanlagt femton formella möten. Därutöver har ett stort antal informella möten hållits i en trängre krets.

Arbetsgruppen kom redan från början överens om att lägga upp arbetet efter tre huvudlinjer. Den första bestod i en genomgång av relevanta ryska arkiv. Även dokument från svenska arkiv ställdes till den ryska sidans förfogande och så småningom fick vi också tillgång till andra arkiv, t.ex. amerikanska. Den andra linjen gruppen arbetade efter var att leta upp och intervjua ett antal f.d. tjänstemän i de sovjetiska säkerhetsorganen. Dessa intervjuer genomfördes gemensamt i en mindre grupp. Dessutom fördes, mestadels av svenska representanter, samtal med andra nyckelpersoner, f.d. tjänstemän och politiker. Den tredje huvudlinjen bestod i att på arbetsgruppens möten redovisa resultaten av intervju- och arkivarbetet, analysera olika hypoteser och dra upp riktlinjer för det fortsatta arbetet. En stor del av arbetet utfördes på grundval av specifika frågor och vittnesmål som överlämnades från svensk sida. Det bör - särskilt mot bakgrund av vad som ibland påstås - understrykas att arbetet bedrivits fullständigt förutsättningslöst. Inga vittnesmål, hypoteser eller uppslag har uteslutits på förhand. Först efter prövning har vissa vittnesmål kunnat läggas åt sidan. I princip har vittnesmål och andra uppgifter för hela perioden 1944-ca 1990 legat till grund för utredningen. Särskilt noggrann har dock granskningen varit för åren 1945-1957 och speciell uppmärksamhet har ägnats året 1947 - p.g.a. att det från sovjetisk sida angivits som Raoul Wallenbergs dödsår - samt åren 1956-57, då den sovjetiska regeringen utformade en ny position om den svenske diplomatens öde, i strid med det 1947 givna beskedet.

De tre senaste åren har arbetet kommit att få en delvis ny inriktning. Under medverkan av de ovan nämnda oberoende experterna har vi framför allt undersökt hypotesen att Raoul Wallenberg efter juli 1947 kom att isoleras under nummer eller annat namn. Detta arbete har varit särskilt komplicerat och medfört genomgång och datoranalys av ett stort antal registerkort i

Vladimirkängelset, granskning av ytterligare arkivakter samt av mer eller mindre analoga fall.

Utredningen har inte begränsats till att granska enbart dokument och andra uppgifter om Raoul Wallenberg. Vi har också försökt att få fram material om Wallenbergs chaufför Vilmos Langfelder samt om hans övriga medfångar, främst hans mest långvarige cellkamrat Willy Roedel, samt de som under andra hälften av 40-talet och första hälften av 50-talet vittnade om Raoul Wallenbergs vistelse i sovjetiska fångelser och läger. Dessutom har fallet med de schweiziska diplomater som också arresterades av ryssarna i Budapest 1945 visat sig utgöra en intressant analogi.

Arkivgenomgångar

Arkivundersökningarna bedrevs under en period som kännetecknades av dramatiska förändringar i de f.d. sovjetiska arkivsystemen, såväl när det gäller tillträde som organisation. Namnbyten och organisationsförändringar genomfördes i några fall t.o.m. i flera omgångar. Nedan nämnda arkiv har särskilt undersökts, i regel först och främst av ryska arkivtjänstemän. Tillträdet för arbetsgruppens medlemmar och experter har varierat från ett arkiv till ett annat: i bästa fall har det varit möjligt att utifrån tillgängliga arkivförteckningar beställa fram akter, i sämsta fall har inte ens kända akter lämnats ut (gäller rätt få fall). Detta är något man bör beakta vid bedömningen av arbetsgruppens rapport. Icke desto mindre har det i några arkiv varit möjligt att få en rimlig grad av direkt tillträde. Dessutom har KGB:s/FSB:s arkivchef för åren 1992-95 i efterhand försäkrat att det inte fanns några som helst restriktioner att utlämna arkivmaterial om Raoul Wallenberg. Det fanns också klara instruktioner att eftersöka och göra dokument tillgängliga. Svenska sidan har på begäran kunnat studera originaldossierer även från FSB:s arkiv (begäran har avslagits i enstaka fall) och vidare haft kontakt med oberoende ryska arkivexperter som åtminstone i ett tidigt skede haft tillträde till de mer slutna arkiven. När det gäller arkiv utanför Moskva har KGB/FSB resp. MVD vid upprepade tillfällen skickat skrivelser till lokala myndigheter, fångelser och lägerarkiv med anhållan om genomgångar av arkiven. När det gäller Raoul Wallenberg och Vilmos Langfelder har arkivarbetarna haft i uppdrag att söka inte bara efter deras namn rätt stavade utan också efter snarlika varianter och möjliga felstavningar.

Relevanta arkiv är följande, med angivande av nu gällande beteckningar.

1. Rysslands federala arkivtjänst (*Federalnaja archivnaja sluzjba Rossijskoj Federatsii*). Under denna myndighet sorterar flera statliga arkiv.
2. Ryska statliga arkivet för Rysslands socialpolitiska historia (*Rossijskij gosudarstvennyj archiv sotsialno-polititjeskoj istorii Rossii*). Detta är det tidigare centralkommittéarkivet, där material från kommunistpartiets sekretariat och centralkommittéavdelningarna för tiden efter 1953 finns samlad. Dessutom finns där en del äldre material.
3. Ryska statliga arkivet för nyare historia (*Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejszej istorii*). Detta är det tidigare centrala partiarkivet, med samlingar från kommunistpartiets centralkommitté - sekretariat, avdelningar, personligt material från framträdande kommunister, den internationella kommunistiska rörelsen, statliga försvarskommittén m.m. - avseende perioden från den ryska revolutionen fram till 1953.
4. Ryske presidentens arkiv (*Archiv Prezidenta Rossijskoj federatsii*), det tidigare s.k. Kremlarkivet. Till detta arkiv har det viktigaste materialet från de två ovannämnda arkiven flyttats. I presidentarkivet återfinns också de särskilt hemliga slutna kuvert, som ryska sidan (D. Volkogonov) gått igenom på svensk begäran. Om innehållet i dessa kuvert, annat än att de inte innehåller något om Raoul Wallenberg, har vi på svensk sida inte fått någon närmare kännedom. På senare tid pågår ett överförande av samlingar från presidentarkivet till främst den Ryska federationens statliga arkiv.
5. Ryska federationens statliga arkiv (*Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federatsii*) I arkivet återfinns material från folkkommisariernas råd, ministerrådet, samhällliga organisationer, centrala ministerier, inkl. NKVD, NKGB m.fl., men endast sådant material som dessa organisationer ansett det möjligt att överlämna till arkivet.
6. Ryska statliga militära arkivet (*Rossijskij gosudarstvennyj voennyj archiv*). Detta arkiv innehåller s.k. troféksamlingar från Tyskland, däribland material som tyskarna beslagtagit från Frankrike, Österrike, Holland m.fl. länder under andra världskriget. Dessutom innehåller arkivet samlingen för krigsfångestyrelsen (GUPVI), samlingen med repatrieringsärenden samt konvojtruppernas arkiv. Här finns framförallt operativa styrelsens samling nr 451 vid NKVD:s/MVD:s överstyrelse för frågor rörande krigsfångar och internerade (se redogörelse i bilaga 2).

7. Ryska utrikespolitiska arkivet (*Archiv Vnesnej Politiki RF MID Rossii*), dvs. utrikesministeriets arkiv med material från tiden efter 1937. Svenska sidan har i stor utsträckning fått direkt tillträde.

8. Försvarsministeriets centrala arkiv (*Tsentralnyj archiv Ministerstva oborony*). Här har särskilt akter för de andra och tredje ukrainska fronterna, de politiska styrelserna vid relevanta förband, chiffertrafik och material från militärkommendanten i Budapest genomgått.

9. Ryska inrikesministeriets huvudinformationscenter (*Glavnyj informatsionnyj tsentr MVD Rossii*). Inrikesministeriets (MVD) Centrum för rehabilitering av den politiska terrorns offer samt arkivinformation. Till detta hör inrikesministeriets centrala arkiv, vari bl.a. återfinns samlingar för NKVD och MVD med underavdelningar. Under inrikesministeriet lyder även det operativa informationskartoteket med registeruppgifter om alla personer som blivit föremål för kriminalutredning i Sovjetunionen samt alla regionala MVD-arkiv resp. kartotek vid enskilda läger och fängelser.

10. Federala säkerhetstjänstens (FSB) centralarkiv (*Tsentralnyj archiv FSB Rossii*), dvs. f.d. KGB-arkivet med flera underarkiv. Dessa arkiv finns på flera platser i Ryssland.

11. Utlandsunderrättelsetjänstens (SVR) arkiv (ingick tidigare i KGB-arkivet).

Frågor har också från svensk sida ställts om anklagelseakterna mot förre NKVD-chefen Berija och säkerhetsministern Abakumov i samband med att de arresterades och senare avrättades. Enligt den ryska sidan finns inga uppgifter om Wallenberg i dessa. Från den militära underrättelsetjänsten GRU:s arkiv har erhållits besked om att inga som helst uppgifter om Raoul Wallenberg eller hans ärende påträffats där.

I den dokumentsamling som görs tillgänglig för intresserade i samband med publiceringen av denna rapport har arkivmaterialet för enkelhets skull uppdelats i fem huvudavdelningar, som bättre motsvarar ursprung vid tiden för dokumentens erhållande (för flertalet var detta år 1991 eller 1992).

- A. F d KGB:s arkiv
- B. F d centralkommittéarkivet
- C. Försvarsministeriets centrala arkiv

- D. Utrikesministeriets arkiv
- E. Presidentarkivet
- F. Övriga arkiv

Förteckningar över genomgångna arkivsamlingar i f.d. KGB:s arkiv resp. utrikesministeriets arkiv återfinns i bilaga 3 och 4. De viktigaste dokumenten har återgivits i denna rapport. Sammanlagt har över 200 dokument erhållits från ryska arkiv (förutom att 1000-tals dokument studerats på plats). Ett betydande antal dokument har också avhemligats och gjorts tillgängliga från amerikanska arkiv (se kap VI). Efterforskningar har även bedrivits i ungerska, brittiska, schweiziska, finländska och israeliska arkiv, i de förstnämnda med benägen medverkan av Peter Bajtay. I det ungerska utrikesministeriet finns föga av intresse. Den ungerska säkerhetstjänstens arkiv tycks till stora delar vara förstört eller svåråtkomligt. Visst material har dock erhållits via inofficiella kanaler. Vad som finns kvar har överförts till en nyinrättad historiemyndighet – Történeti Hivatal – med uppgift att göra en grundlig genomgång av materialet. Vissa dokument rörande Raoul Wallenberg har redan påträffats, och eventuellt kan ytterligare fynd göras. Det material som påträffats i de brittiska arkiven vittnar om ett stort brittiskt intresse för Raoul Wallenberg och hans verksamhet i Budapest. På basis av en framställan till Finlands Riksarkiv har i Helsingfors undersökts bl.a. vilka omnämningen av Raoul Wallenberg som kan finnas i förhörprotokoll med från Sovjetunionen hemvändande krigsfångar. Utrikesministeriets, Rikskriminalpolisens och Statspolisens arkiv har granskats på finländsk sida.

Det svenska utrikesdepartementets Wallenbergdossierer har naturligtvis varit en ständig referenskälla. Dessutom har SÄPO:s arkiv granskats. Detta innehåller till största delen dokument (utredningar, vittnesutfrågningar), som också återfinns i UD:s arkiv. Krigsarkivet, Riksarkivet, den svenska militära underrättelsetjänstens samt FRA:s arkiv har också granskats för arbetsgruppens räkning liksom Stiftelsen för ekonomisk-historisk forskning inom bank och företagande (Stockholms Enskilda Banks arkivstiftelse).

Det bör framhållas att det i utländska arkiv fortfarande kan finnas icke frisläppta dokument som kastar ytterligare ljus över Raoul Wallenbergs insatser och öde.

När det gäller de ryska arkiven kan följande dessutom påpekas. Ett antal dokument och dossierer som borde ha existerat har ej påträffats. Detta gäller bl.a. ett antal KGB-dokument som bör ha upprättats såväl de första åren efter

1945 som under 50-talet. Det finns, med några undantag, ingen notering i akterna om att material förstörts (sådan skall normalt finnas) men mycket tyder ändå på att så har skett.

Personakt eller fängelseakt (två beteckningar för samma sak) upprättas för varje fånge efter arrestering och fängslande. S.k. undersöknings- eller utredningsakt upprättas först i samband med utfärdande av förordning om arrestering eller om fällande dom. Utredningar kunde dock pågå avsevärd tid innan sådana förordningar utfärdades. Då vissa fångar aldrig dömdes (detta uppges ha varit fallet för Raoul Wallenberg), existerar inga undersökningsakter för dessa. Många av de viktigaste krigsfångarna dömdes först 1950-51, oftast till 25 år. S.k. personakter saknas inte bara för Raoul Wallenberg utan även för flera av hans medfångar, trots att sådana skall bevaras för evigt. Det är känt att personakter för dessa fångar en gång existerat.

De operativa akter (fördes under utredningens eller förundersökningens gång) som en gång fanns eller kanske fortfarande existerar hade onekligen varit mycket intressanta att ta del av. Inom denna kategori finns de s.k. liternye dela (ung. löpande ärenden), vilka enligt FSB:s företrädare undersökts, i den mån de bevarats. Vidare bör det ihågkommas att en del ärenden, särskilt på den högsta politiska nivån, klarades av muntligen.

Det arkiv som synes ha bevarats bäst är det sovjetiska utrikesministeriets samlingar. Dessa har f.ö. också gått igenom av den svenska sidan, med undantag dock för chiffertelegram som förvaras separat, och för vilka tillstånd till granskning ej givits. Det rör sig om ett dussintal dossierer tillhörande den dåvarande femte europeiska avdelningen (Skandinavien), tredje europeiska avdelningen (konsulära frågor), utrikesministerns sekretariat samt berörda vice utrikesministrar som handlar om Raoul Wallenberg. Enligt skriftlig försäkran från ryskt håll skall i chifferkorrespondens mellan utrikesministeriet och beskickningen i Stockholm för den undersökta perioden inte finnas några som helst nya uppgifter rörande Raoul Wallenbergs öde, som arbetsgruppen inte redan kände till. Ryska sidan har också studerat arkivsamlingar i utrikesministeriet rörande Ungern, Rumänien samt den allierade kontrollkommissionens arbete.

Samtidigt kan konstateras att vissa dokument som borde ha förstörts enligt arkivreglerna faktiskt har bevarats. Några dokument har påträffats på oväntade platser, ibland av en tillfällighet. Ordningen i arkiven är således inte perfekt även om den oftast är god.

I vissa KGB-dokument - detta gäller uteslutande några typer av registreringsjournaler i form av liggare - har referenser till Raoul Wallenberg och Vilmos Langfelder målats över med svart tusch. Förfarandet har endast påträffats i ytterligare två fall. Texten har med modern teknik gått att göra läslig igen med undantag för de ställen där mekanisk utplåning av texten också tillgripits.

Från svensk sida har begäran gjorts att med hjälp av oberoende experter gå igenom berörda centrala arkiv och där jämföra erhållna kopior med originalen i deras arkivsammanhang. Denna begäran har bara tillmötesgått såtillvida att de enskilda originaldokumenten kunnat granskas i samverkan med organisationen Memorial (bilaga 5). Dock har möjlighet givits att granska ett större antal person- och undersökningsakter avseende Raoul Wallenbergs medfångar i f.d. KGB:s arkiv samt alla relevanta originaldossierer i MID:s arkiv.

Ytterligare kommentarer till arkivfrågorna ges i kapitel X, om de sovjetiska myndigheternas handläggning.

Intervjuarbetet

Även om dokumentära bevis måste tillmätas högst bevisvärde vid en undersökning av förevarande typ har arbetsgruppen lagt ner stora ansträngningar på att leta upp personer som tidigare tjänstgjort i de sovjetiska säkerhetsorganen resp. i det sovjetiska utrikesministeriet. Som ett resultat av dessa efterforskningar har sannolikt praktiskt taget alla personer, som haft direkt beröring med Raoul Wallenbergfallet, identifierats. Sammanlagt har ett 40-tal f.d. tjänstemän i MGB/KBG intervjuats och dessutom har samtal förts med ett antal f.d. diplomater, politiker och nyckelpersoner inom centralkommittén.

Nästan alla intervjuer i den förstnämnda kategorin har genomförts i en gemensam s.k. intervjugrupp, i vilken representanter för f.d. KGB resp. svenska ambassaden i Moskva samt, i vissa fall, även en företrädare för det ryska parlamentet, deltagit. Ett dussintal nyckelpersoner av intresse identifierades redan vid arbetsgruppens första möte, men under arbetets gång har ytterligare f.d. säkerhetsofficerare identifierats på basis av påträffade dokument eller uppgifter från de personer som intervjuats. De höga

tjänstemän i säkerhetsorganen som var direkt ansvariga för handläggningen av Raoul Wallenbergs fall liksom ansvariga politiker hade redan avlidit vid tiden för utredningens början. Ytterligare några personer av intresse avled under utredningens gång innan de kunde höras. Det bör också nämnas att flera f.d. KGB-chefer och vice KGB-chefer vägrat att träffa representanter för arbetsgruppen under förebärande av att de inte hade någon ny information av intresse.

Som exempel på de kategorier som hörts kan nämnas officerare som deltog i erövringen av Budapest, officerare och annan utredningspersonal i Smersj och MGB åren 1945-46 resp. 1946-50, personal vid fängelserna Lefortovo, Lubjanka, Butyrka och Vladimir, f.d. tjänstemän vid den skandinaviska avdelningen resp. arkivavdelningen i KGB t.o.m. 60-talet, några av de högsta f.d. cheferna för KGB resp. centralkommitténs internationella avdelning samt även f.d. KGB-officerare som inte längre befinner sig i Ryssland. Samtal har också förts med f.d. tjänstemän i utrikesministeriet, särskilt sådana som tjänstgjorde vid Molotovs sekretariat.

Förnyade samtal har ägt rum med ett par överlevande tyska medfångar till Raoul Wallenberg. Dessutom har ett antal personer från olika delar av f.d. Sovjetunionen, som avgivit vittnesmål om Raoul Wallenberg, hörts.

Flertalet intervjuer har tagits upp på band, som sedan skrivits ut i form av intervjuprotokoll. Dessa protokoll kommer inte att offentliggöras. Med några få undantag kommer namnen på de intervjuade f.d. säkerhetsofficerare inte heller att avslöjas, eftersom de flesta gått med på samtal under det uttryckliga villkoret av bibehållen anonymitet utåt. Däremot kommer givetvis alla uppgifter av intresse som framkommit under samtalen att redovisas i denna rapport.

Som senare framgår framkommer en rad olika, delvis motstridiga versioner i intervjuerna. De är därför mycket svåra att värdera och måste behandlas med försiktighet.

I flera av de följande kapitlen har en mer eller mindre konsekvent indelning gjorts i uppgifter baserade på arkivdokument resp. muntliga källor. Denna disposition kan här och var göra rapporten mer svårläst och oöverskådlig. Det har dock bedömts att de två typerna av källor väger olika tungt och därför måste behandlas åtskilda.

III Den politiska bakgrunden – Sovjetunionen 1944–1957

För att bidra till en bättre förståelse av resonemangen senare i denna redovisning rörande arresteringen av Raoul Wallenberg och de sovjetiska myndigheternas handläggning av hans ärende tecknas här kortfattat en bild av hur de politiska konstellationerna i sovjetledningen - med särskild tonvikt på ledningen för säkerhetsorganen - utvecklades från slutet av andra världskriget till i första hand år 1957, då det s.k. Gromykomemorandumet överlämnades till Sveriges ambassadör i Moskva.

Det politiska organ som hade störst betydelse under krigsåren var inte politbyrå, som sammanträdde relativt sällan, utan den statliga försvarskommittén under Stalins ledning. I försvarskommittén fattades alla avgörande beslut rörande krigföringen. Ledamöter i kommittén var från början Molotov, Vorosjilov, Malenkov och Berija. Senare tillkom även andra befattningshavare som Bulganin och Abakumov. Molotov hade näst Stalin den starkaste ställningen, en position han behöll även några år efter kriget. Enligt den förre politbyråmedlemmen Alexander Jakovlev kunde Molotov under andra världskriget och åren därefter ge order om arrestering resp. utdöma dödsstraff. Detta har också framgått av dokument. Så sent som 1949 sanktionerade han arrestering av många såväl sovjetiska som utländska medborgare.

Den mäktiga säkerhetstjänsten under Berijas ledning, NKVD, delades i april 1943 upp i tre delar: NKVD (alltjämt med Berija som chef), NKGB (chef: Merkulov) resp. kontraspionaget som omvandlades till Smersj och placerades under arméns generalstab. Därigenom var chefen för Smersj, Abakumov, inte längre underordnad Berija eller Merkulov, vilket i sin tur innebar att Berijas formella makt som NKVD-chef reducerades. Fortfarande kom han dock att utöva avsevärt inflytande via Merkulov och dennes förste vicechef, Bogdan Kobulov, som var Berijas handgångne man. Dekanozov, som 1944 blev vice utrikesminister, var också Berijas man. Vidare hade Berija avsevärd makt

genom att från början vara ledamot av statliga försvarskommittén och från 1944 dess vice ordförande.

I januari 1945 lämnade Berija posten som chef för NKVD till sin vicechef, Kruglov. Ett år senare, som ett led i övergången från kommissariats- till ministeriesystem, döptes NKVD och NKGB om till MVD resp. MGB. Detta år och ytterligare några år kom Berija också att i huvudsak ansvara för projektet med att få fram den första sovjetiska atombomben, men han hade fortfarande överinseende över polis- och underrättelseapparaten som vice ordförande i ministerrådet. I mars 1945 fick Berija även, jämte Malenkov, fullt medlemskap i politbyrån. Därigenom var Berija den tredje mäktigaste personen i landet.

Sensommaren 1946 efterträdde Abakumov Merkulov som säkerhetsminister, dvs. chef för MGB. Några månader tidigare hade Smersj upplösts och integrerats i MGB. Detta beslut var åtminstone delvis att se som ett utslag av Stalins strävan att något begränsa Berijas inflytande över underrättelseorganen. Vi vet att Abakumov senare hade som ett nästan permanent uppdrag att samla in komprometterande upplysningar om Berija. Förhållandet mellan Berija och Abakumov var annars inte helt entydigt men den dominerande uppfattningen tycks vara att det var konfliktfyllt och konkurrensbetonat. Chrusjtjov har dock framhållit att Abakumov knappast företog sig något av vikt utan att förankra det hos Berija, men detta torde inte ha gällt hela perioden 1945-51.

Hösten 1947 beslöt Stalin, för att skapa en slagkraftig motvikt till det nyligen upprättade CIA, att slå ihop MGB:s utlandsspionage och den militära underrättelsetjänsten GRU till den s.k. Informationskommittén (KI), där även utrikesministeriet delvis kom att inordnas. Förste chef för detta organ blev Molotov, efter honom Vysjinskij (för mycket kort tid); vice chef var Fedotov. Redan året därpå drogs emellertid all GRU-personal bort från KI, och Abakumov inledde en kampanj för att få kontroll över resterna av KI, något han misslyckades med. Några år senare upplöstes organisationen.

Molotovs ställning kom att försvagas från 1948, då Stalin lät arrestera hans judiska hustru. Visserligen förblev Molotov formellt nummer två i hierarkin även 1949, då han tvingades avgå som utrikesminister och ersattes av Vysjinskij, som dessförinnan varit en av hans vice ministrar.

Berija hade i början av 50-talet fortfarande visst överinseende över säkerhetsapparaten, men Abakumov arbetade ofta direkt för Stalin, med förbigående av Berija. I juni 1951 var dock Abakumovs tur kommen. Han arresterades då, anklagad för att ha känt till men hemlighållit en judisk borgerlig sammansvärjning, kopplad till den amerikanska spionorganisationen. Exakta orsaken till Abakumovs arrestering kände sannolikt bara Stalin själv till. Hursomhelst utgjorde denna händelse upptakten till de stora skådeprocesserna i Östeuropa och den s.k. judiska läkarkomplotten vintern 1952-53. Skådeprocesserna hade ju ett starkt inslag av antisionism och antisemitism.

Berija ignorerade Abakumovs böner om hjälp från fängelset men led själv ett bakslag när Stalin utsåg Ignatiev till Abakumovs efterträdare. 1952 kom den alltmer paranoide Stalin att känna misstänksamhet mot alla, inklusive Berija, och han uppmuntrades i sina intriger mot Berija av Chrusjtjov, som dessutom hade börjat placera ut sina protegéer i säkerhetsapparaten - däribland den nye MGB-chefen Ignatiev.

Efter Stalins död, 1953, slogs MVD och MGB samman under Berijas ledning, varvid bl.a. Ignatiev avskedades. Kruglov, Serov och Kobulov blev förste vice säkerhetsministrar. Året därpå, sedan Chrusjtjov låtit arrestera och avrätta Berija (sommaren 1953), blev Kruglov chef för det nya MVD men denne kom snart att ersättas av Chrusjtjovs man Serov i samband med att KGB upprättades. Från och med nu kom säkerhetsorganen att ställas under hårdare partikontroll än tidigare. I december samma år avrättades Abakumov efter en rättegång, där den främsta anklagelsen mot honom var att ha fabricerat Leningradaffären (då Zjdanov och hans fraktion eliminerades). Denna anklagelse hade egentligen som måltavla Malenkov, som Chrusjtjov med hjälp av Bulganin resp. KGB under Serovs ledning försökte manövrera ut.

Tjugonde partikongressen i februari 1956 innebar ett generalangrepp från Chrusjtjov mot Stalins repression men även mot den s.k. antipartigruppen, dvs. Molotov, Kaganovitj, Malenkov och Sjepilov, vilka motsatte sig en långtgående revidering av Stalins politik. Molotov, som på nytt blivit utrikesminister 1953, stannade dock kvar på denna post fram till juni 1956, vilket innebar att han tillsammans med KGB-chefen Serov hade kontrollen över första skedet av utarbetandet av en ny sovjetisk position i Wallenbergärendet, sedan Erlander och Hedlund under sitt besök i månadsckiftet mars-april hade överlämnat de mycket övertygande vittnesmålen från tyska och andra f.d. krigsfångar. Molotov förblev medlem

av presidiet (dvs. politbyrån) och vice premiärminister, även sedan han avgått som utrikesminister för att efterträdas av Sjepilov. I juni 1957 kom dock Chrusjtjovs avgörande framgång. Även om Molotov och hans grupp hade majoritet i presidiet saknade de stöd i centralkommittén.

Detta utnyttjade Chrusjtjov genom att med hjälp av armén och KGB snabbinkalla centralkommittén till ett möte, som ledde till att Molotovgruppen tvingades avgå.

IV De sovjetiska säkerhetsorganen 1945-1947

Det var det militära kontraspionaget Smersj ("Smert' sjpionam" - död åt spionerna) som spelade nyckelrollen i samband med Raoul Wallenbergs arrestering och under den första delen av hans fängelsevistelse i Moskva. Smersj upprättades främst för att insamla information om moralen i armén och krigsindustrin samt om läget på ockuperat territorium. Smersjförband åtföljde alla sovjetiska trupper när de ryckte fram och finkammade de ockuperade områdena i jakt på personer i den politiska och militära eliten, krigsförbrytare, spioner eller helt enkelt alla personer som kunde tänkas ha upplysningar av intresse. Bara i Ungern rörde det sig säkert om minst 100.000 människor som passerade genom Smersjs maskineri.

Ansvarig för Raoul Wallenbergs fall i Smersj var den tredje huvudstyrelsens andra¹ avdelning under ledning av Kartasjov. Denne var förmodligen den säkerhetsofficer som, under Smersjs chef Abakumov, hade störst kännedom om och i varje fall det huvudsakliga ansvaret för Raoul Wallenberg. Kartasjov avled 1979. Hans efterträdare var i livet för några år sedan och har hörts. En av vicecheferna levde när utredningen inleddes och intervjuades 1991. Abakumov själv, liksom flera av hans närmaste medarbetare, arkebuserades 1954. Dock fanns t.ex. Abakumovs livvaktchef ännu i livet 1992, och denne har kunnat ge en del intressant information.

Under Kartasjov arbetade flera sektionschefer samt s.k. operativt befullmäktigade (låg tjänstegrad i säkerhetstjänsten), vilka skötte de löpande utfrågningarna av krigsfångarna. Flertalet av de operativt befullmäktigade var samtidigt tolkar. De fick i uppdrag att ställa vissa frågor och kunde också hålla i enskilda ärenden, men ansvaret för utredningarna låg på högre nivå eller på undersökningsavdelningen för särskilt viktiga ärenden. Denna avdelning hade f.ö. ett särskilt ansvar för Abwehr- och Gestapofångar men förberedde också det sovjetiska deltagandet i Nürnbergprocessen. Kallelser till förhör

---

¹ Tredje huvudstyrelsen ansvarade för militärt kontraspionage. Den första huvudstyrelsen var synonym med utlandsunderrättelsetjänsten, den andra med allmänt kontraspionage och den fjärde svarade för efterspaning av kollaboratörer m.fl.

registrerades i en särskild förhørsjournal med förhørsledarens namn angivet och med kvittens av fången. Det tycks dock ibland ha förekommit att de högsta cheferna i journalen lät ange underlydandes eller tolkens namn. Detta verkar särskilt ha varit fallet när säkerhetsministern själv höll ett förhör. Som regel upprättades förhørsprotokoll från förhören, men det förekom inte sällan att order gavs om att inte färdigställa några sådana.

Arbetsgruppen har kunnat intervjua åtskilliga av de lägre medarbetarna på Kartasjovs avdelning, därav de två bästa tolkarna till tyska, som brukade få även känsliga uppdrag, t.ex. att tolka för säkerhetsministern Abakumov själv, när denne förhörde någon fånge. Vissa uppgifter med anknytning till Raoul Wallenberg har därvid framkommit men inga av avgörande betydelse för gåtans lösning. Den tolk/operativt befullmäktigade som enligt förhørsjournalerna skall ha förhört Raoul Wallenberg två gånger säger sig inte komma ihåg något sådant förhör. Många som intervjuats av arbetsgruppen har haft utmärkt minne av många omständigheter men betydligt mer diffusa hågkomster ju mer vi närmat oss kärnfrågan. Gruppen har dock hört en tolk, som kallades in från en annan avdelning och som säger sig ha deltagit i ett förhör med Raoul Wallenberg våren 1947.

En huvudsaklig anledning till att mer inte har gått att få fram vid dessa intervjuer torde vara den mycket rigida arbetsdisciplin som rådde; alla medarbetare var strängt tillhållna att sköta sina egna arbetsuppgifter och inte intressera sig för kollegornas. Stalintidens anda och den hårda lojaliteten mot säkerhetsorganen har satt spår som märks än i dag.

När Smersj upplöstes 1946 överfördes Kartasjovs avdelning till MGB, fortfarande under Abakumov, och blev där den fjärde avdelningen under tredje huvudstyrelsen. Året därefter flyttades dessa ärenden, dvs. viktiga utländska krigsfångar, in i utredningsavdelningen för särskilt viktiga ärenden, för att så småningom föras över till utredningsavdelningen vid MGB:s/KGB:s andra huvudstyrelse (kontraspionaget), där de kom att stanna. Arbetsgruppen har hört ett mindre antal tjänstemän som arbetade vid denna avdelning under 50-talet och som kom i kontakt med Raoul Wallenbergärendet. Ingen av dessa hade dock fullständig insyn i hans öde. En sådan insyn torde ha varit förbehållen den allra högsta ledningen men kan t.o.m. på denna nivå gått förlorad så småningom.

Smersj/MGB höll också mycket strängt på sekretessen utåt, särskilt i förhållande till utrikesministeriet, som först kring årsskiftet 1946/47

underhand fick bekräftat att Raoul Wallenberg befann sig i fängsligt förvar (även om Molotov personligen kan ha hållits i bilden från början). Utlandsunderrättelsetjänsten (första huvudstyrelsen - PGU) tycks enligt tillgängliga uppgifter inte ha varit inblandad i den svenske diplomatens arrestering. Dock finns starka misstankar om att den kan ha levererat information, som kan ha bidragit till beslutet om hans arrestering, främst från residenturen i Stockholm men möjligen även från agenter i Budapest. Skriftliga framställningar till SVR har givit till svar att något sådant material ej finns i arkivet. Det finns också de som hävdar att PGU försökte övertala Smersj/MGB (Abakumov) att överlämna Raoul Wallenberg för att i någon bemärkelse värvas.

Abakumov hade fyra ställföreträdande ministrar, varav en kunde höras 1991 (han var då över 90 år). Tyvärr hade denne föga att bidra med i Raoul Wallenbergärendet, eftersom han haft ansvar för det militära kontraspionaget (dvs övervakningen av krigsmakten). Han betonade också att Kartasjovs avdelning arbetat under Abakumovs direkta överinseende, utan någon mellanhand.

Viktiga utländska krigsfångar sattes under utredningsfasen, men även senare, främst i Moskvafängelserna Lubjanka, Lefortovo (som var ett utpräglat rannsakningshäkte) samt Butyrka. I Vladimirfängelset utanför Moskva hamnade fångarna först sedan de dömts - med undantag för vissa nummerfångar som kom till Vladimir redan innan de dömts. Flertalet av de viktigare krigsfångarna dömdes inte förrän 1950-51. Beslut hade då fattats om att inga krigsfångar skulle hållas kvar utan att ha blivit dömda. Några fångvaktare och sjukvårdspersonal från ovannämnda Moskvafängelser och från Vladimir har kunnat höras, tyvärr dock ingen på chefsnivå. Endast en, ev. två, kom med säkerhet ihåg Raoul Wallenberg. Även i fångelserna var säkerheten mycket rigid och varje anställd hade noga avgränsade uppgifter som gjorde det omöjligt för honom att få någon helhetsbild av en fånge, hans identitet, eller hans situation. Systemet var dock inte perfekt, och den mänskliga faktorn gjorde ibland att personalen kunde skaffa sig mer kunskap om viktiga fångar än vad som var meningen. Lubjanka var det viktigaste fångelset och hade samtidigt den lindrigaste regimen. Dess chef Mironov var direkt och personligen underställd Abakumov och skulle föredra allt som rörde Lubjanka endast för honom.

I Lefortovo var förhållandena betydligt sämre och där tycks även de utländska fångarna ha utsatts för i varje fall viss psykisk tortyr: ljud (högtalarröster), ljus,

ev. också användning av droger har nämnts av några fångar. Fysisk tortyr i enstaka fall kan inte uteslutas (det var vanligt för ryska fångar) men skall som regel inte ha förekommit. Systemet med cellspioner och mikrofoner i cellerna tycks ha varit väl utvecklat överallt.

Noteras kan också förekomsten av ett system där de viktigaste fångarna endast betecknades med nummer, främst för att deras identitet skulle vara skyddad gentemot fängelsepersonalen. Ett exempel på en sådan fånge var Stalins son, Vasilij. För dessa fångar var reglerna särskilt stränga. Det var strängt förbjudet för fångvaktarna att föra samtal med dem. Raoul Wallenberg satt dock 1945-47 under sitt eget namn, även om sekretessen kring honom i övrigt var hög.

V Raoul Wallenberg i Budapest

Det har inte varit en förstahandsuppgift för den rysk-svenska arbetsgruppen att i detalj granska Raoul Wallenbergs insatser i Budapest annat än i den utsträckning de haft betydelse för hans senare öde. Föga har också framkommit som inte redan tidigare varit känt. Därmed är inte sagt att fortsatta efterforskningar i vissa arkiv inte skulle kunna kasta ytterligare ljus över händelserna i Budapest. Hursomhelst är det av vikt för helheten i denna rapport att kortfattat rekapitulera Budapestskeendet och bakgrunden till Wallenbergs uppdrag.

Bakgrunden till Raoul Wallenbergs uppdrag

President Roosevelt beslöt i januari 1944 att upprätta den s.k. War Refugee Board (WRB - Krigsflyktingstyrelsen). Den kom att utgöra en del av presidentens Executive Office och leddes av finans-, krigs- och utrikesministrarna. Den förste exekutivdirektören hette John Pehle. Styrelsens uppgift var att bekämpa nazisternas ansträngningar att utrota folkgrupper på grund av deras ras, religion eller politiska övertygelse, dvs. att försöka rädda så många hotade människor, främst judar, som möjligt i de ockuperade delarna av Europa. Från amerikansk sida kontaktades flera regeringar men även organisationer, t.ex. LO i Sverige, med begäran om bistånd för att få fram mer information om flyktingsituationen samt organisera en räddningsapparat. Projektet att rädda judar i Ungern var således bara en av ett halvdussin liknande operationer, även om den kom att bli den mest spektakulära. Även World Jewish Congress (WJC) var engagerad och kontaktade överrabbinen Marcus Ehrenpreis i Stockholm med förslag om att finna en lämplig person för att leda en räddningskampanj för ungerska judar. Den som föreslog Raoul Wallenbergs namn var dock Kálmán Lauer, en ungersk jude som var direktör för Mellaneuropeiska Handelsaktiebolaget, där Raoul Wallenberg var anställd som utrikeshandelsrepresentant och senare blev kompanjon och som sådan redan besökt Ungern och andra länder vid ett par tillfällen 1941-43 (f.ö. försedd med ett s.k. kabinettpass, utfärdat av utrikesdepartementet, en

normal praxis under krigsåren när det gällde svenskar som reste utomlands i offentliga uppdrag men inte var anställda inom utrikesförvaltningen). Ehrenpreis var först skeptisk till den föreslagne kandidaten men lät sig senare övertygas.

Ministern Johnson, som förestod USA:s Stockholmslegation, och Iver Olsen, WRB:s representant vid samma beskickning i Stockholm men även representant för det amerikanska finansministeriet samt för OSS - Office for Strategic Services, dvs. CIA:s föregångare - förvissade sig om att Raoul Wallenberg var lämplig och fick sedan det svenska utrikesdepartementets godkännande av arrangemangen för hans tjänstgöring i Budapest. Dessa gick ut på att Wallenberg fick diplomatpass och ställning som legationssekreterare vid den svenska legationen i Budapest med uppdraget att bistå ungerska judar. UD skulle dock inte förse Wallenberg med några detaljerade instruktioner utan dessa skulle komma från WRB. WRB och JOINT (Jewish Joint Distribution Committee, en judisk hjälporganisation) skulle förse honom med nödvändiga finansiella resurser, via ett konto i Stockholms Enskilda Bank. I praktiken nådde inte alla medel Budapest, och Raoul Wallenberg klagade till en början över otillräckliga resurser.

Raoul Wallenberg fick inte heller från WRB några detaljerade instruktioner utan snarare generella riktlinjer. Dessa innehöll bl.a. en redogörelse för hur finansieringen skulle ordnas, en beskrivning av olika flyktvägar ut ur Ungern samt en lista på kontakter i Budapestområdet. Raoul Wallenberg fick inte utåt agera i WRB:s namn men kunde vid behov uppge att han fritt kunde kommunicera med Stockholm, där det fanns en WRB-representant.

Den ungerske socialdemokratiska politikern Vilmos Böhm, som efter kriget blev Ungerns första sändebud i Sverige, träffade Raoul Wallenberg i Stockholm innan han gav sig iväg och informerade honom bl.a. om pålitliga medarbetare i den ungerska huvudstaden.

I ett brev till kabinetssekreterare Boheman den 19 juni meddelar Wallenberg att han fått godkännande från styrelsen i Mellaneuropeiska Handels AB samt från Pacific Trading Company AB (ett företag närstående Wallenbergfamiljen) resp. Jacob Wallenberg att ställa sig till UD:s förfogande. Den sistnämnda uppgiften innebär att Raoul Wallenberg direkt eller indirekt hade något uppdrag även från Wallenbergföretagen vid denna tid. Dess karaktär och längd har dock inte helt kunnat klarläggas. Hursomhelst klargör Raoul Wallenberg i brevet att han inte kommer att stå till förfogande för några

affärsuppdrag under tjänstgöringen i Budapest. Den 21 juni respektive den 6 juli meddelar departementet Budapestlegationen att man avser "attachera" Wallenberg till legationen för att "följa utvecklingen av judefrågan och rapportera till Stockholm" och föreslå "lämpliga och realiserbara humanitära initiativ ävensom erforderliga hjälpåtgärder för efterkrigstiden" samt att han skall "anmälas i vanlig ordning som sekreterare vid beskickningen". Det betonas också att Wallenberg i sitt arbete "i allt skall vara underställd beskickningschefen". Den 6 juli 1944 lämnar Raoul Wallenberg Stockholm och anländer till Budapest den 9 juli.

Noteras kan att det i UD:s arkiv inte påträffats någon dokumentation om förhistorien till utnämningen av Raoul Wallenberg.

Raoul Wallenberg inleder sin aktion

När Wallenberg kom till legationen hade denna redan bistått judar med anknytning till Sverige genom att utfärda provisoriska pass och intyg. P.g.a. arbetsbördan hade dock minister Danielsson hemställt till UD om en förstärkning, som sammanföll med förhandlingarna mellan UD och WRB resp. WJC. I början av juli hade deporteringen av judar från landsbygden redan slutförts men huvuddelen av Budapests judar hade ännu inte berörts.

Även Svenska Röda Korsets nyutnämnde delegat i Ungern, Valdemar Langlet, hade en tid försökt hjälpa judar, bl.a. genom utfärdande av skyddsbrev.

Andra försök att rädda judar från Ungern hade också gjorts. Det mest spektakulära torde ha varit den förhandling som VAAD:s² representant Joel Brand våren 1944 förde med Adolf Eichmann om att rädda en miljon judar från Östeuropa i utbyte mot 10.000 lastbilar. Affären omintetgjordes dock av britterna och ryssarna. Amerikaner och briter hade i och för sig kunnat tänka sig att genom förhållningstaktik fördröja deporteringarna till Auschwitz. Vice utrikesminister Vysjinskij meddelade emellertid i juni 1944 de övriga allierade att den sovjetiska regeringen inte ansåg det önskvärt att några som helst förhandlingar fördes med tyskarna i judefrågan. Denna inställning kom att bestå under hela kriget och gällde också olika separatfredspropåer.

---

² Den sionistiska Relief and Rescue Committee i Budapest

Rika judar, t.ex. släkten Weiss, lyckades köpa fri lejd genom direktförhandlingar med Himmlers SS. SS-officeren Kurt Becher organiserade det tyska övertagandet av Manfred Weisskoncernen och träffade senare Raoul Wallenberg, som anställde många f.d. medarbetare i koncernen i sin räddningsorganisation.

Raoul Wallenberg organiserade efter sin ankomst snabbt upp hjälpverksamheten under beskickningschefens ledning och finansierad av WRB (dvs. egentligen JOINT) resp. insamlingar i Ungern samt ett engångsbidrag från president Roosevelts hemliga fond. Verksamheten sköttes av en särskild avdelning vid legationen med Raoul Wallenberg som chef och med frivilliga, huvudsakligen judiska medarbetare, som under operationens sista månader kom att uppgå till ett antal av över 300. Redan i början kom Raoul Wallenberg på idén med skyddspass som komplement till de tidigare provisoriska passen, viseringsintygen och rödakorskyddsbreven. Kretsen av judar som försågs med skyddspass vidgades hela tiden, långt utöver den relativt begränsade skara som hade någon sorts anknytning till Sverige. Det totala antal judar som stod under svenska beskickningens beskydd, i s.k. skyddade hus, steg så småningom till mellan 15 och 20.000 personer. Totalt räddades minst 50.000 judar i Ungern av utländska beskickningar och Internationella Röda Korset, varav minst hälften av Raoul Wallenberg. Kanske rörde sig de räddade om så många som 100.000, om man räknar in ghettot, där ca 50.000 judar ännu befann sig när de sovjetiska trupperna ryckte in.

Att Raoul Wallenberg i takt med att situationen förvärrades, särskilt efter det att det nazistiska pilkorspartiet med tyskarnas hjälp tagit makten i mitten av oktober, tvingades förhandla direkt med Eichmann och de värsta ungerska fascisterna är väl känt. Det var därvid ofrånkomligt att han vid flera tillfällen fick muta sig fram.

Raoul Wallenberg hade, i likhet med flera andra medarbetare vid legationen, kontakter med delar av den ungerska motståndsrörelsen, något som under rådande förhållanden var högst naturligt. Historikern Jozsef Antall uppger också att Sveriges och de andra neutrala ländernas beskickningar med största beredvillighet stod till disposition för de polska flyktingar som tagit sig till Ungern 1939 eller senare, särskilt när det gällde att få ut diplomatiskt material ur landet till den polska exilregeringen i London.

I sammanlagt tio rapporter, eller s.k. memoranda, till UD redovisade Raoul Wallenberg läget för de ungerska judarna; den sista är daterad den 12

december. Dessa rapporter skickades med kurirpost till UD i Stockholm, som vidarebefordrade dem till Iver Olsen vid amerikanska legationen. Av brittiska dokument har framgått att Storbritannien också var väl informerat om Wallenbergs aktion samt erhöll kopia av hans rapporter. Givetvis hade Raoul Wallenberg i Budapest dessutom ett stort antal dokument rörande räddningsverksamheten som förmodligen hamnade i ryssarnas händer, i den mån de inte förstördes. Raoul Wallenbergs korrespondens med Stockholm angavs noga i de kurirlistor som bevarats och som under andra halvåret 1944 uppgår till sammanlagt tretton. Sista försändelsen till Stockholm avsändes den 9 december. Raoul Wallenbergs sista rapport måste således ha sänts med särskild resenär till Stockholm. I övrigt kunde legationen kommunicera med UD via telegram (chiffer och klartext).

Wallenberg hade också skriftväxling med Kálmán Lauer, främst rörande finansiella transaktioner av relevans för operationen i Budapest (och delvis i kodform), som naturligtvis vidarebefordrades till Iver Olsen.

Trots sin omänskliga arbetsbörda under slutet av hösten började Raoul Wallenberg redan i november att med sina närmaste medarbetare diskutera upprättandet av ett nätverk, som efter kriget skulle bistå i rehabiliteringen av de överlevande judarna. Uppdraget härtill kom, såsom i det föregående nämnts, åtminstone i viss utsträckning från UD i Stockholm. I december utvidgades planen ytterligare; tanken var att dra igång en stor internationell aktion efter mönster av Nansenplanen. Raoul Wallenberg hade t.o.m. utarbetat en plan för en organisation som under den ungerska regeringens överinseende skulle bistå de deporterade, hjälpa till med återuppbyggnaden och skaffa arbetstillfällen. Denna plan hade Raoul Wallenberg med sig, när han begav sig till den sovjetiska arméledningen i Debrecen. Vissa dokument tillhörande legationen samt värdeföremål från judar som skyddades hade deponerats i den ungerska centralbankens valv.

I början av januari 1945 meddelade Raoul Wallenberg Danielsson att han tänkte gå över till de ryska linjerna. Danielsson svarade att Wallenberg, om han ansåg sin ställning som ohållbar, skulle göra detta.

Skyddsmaktuppdraget

Vad som dessutom varit av relevans i förhållande till Sovjetunionen och fångslandet av Raoul Wallenberg är det faktum att svenska legationen i

Budapest fullgjorde ett skyddsmaktsuppdrag för Sovjetunionens räkning. Den 24 juni 1941, dvs. några dagar efter det tyska anfallet, uppkallades minister Assarsson i Moskva till den sovjetiske vice utrikesministern Lozovskij, som anhöll om att Sverige måtte överta skyddet av de sovjetiska intressena i Tyskland, Ungern och Slovakien. Han bad om omgående reaktion som han förutsatte skulle bli jakande. Kungl Maj:t beslöt redan påföljande dag att tillmötesgå den sovjetiska framställan, vilket genast meddelades till Moskva. Den 15 juli samma år bad det sovjetiska utrikesministeriet att den svenska beskickningen i Budapest skulle överta all egendom som tillhörde Sovjetunionens diplomatiska, konsulära och handelsrepresentation "för förvaring".

Den svenska Budapestlegationen bevakade även andra länders intressen. Detta arbete organiserades vid den s.k. B-avdelningen vid legationen, med beskickningschefen som högste ansvarige men med attachén Lars Berg som operativt ansvarig. Den ryska sektionen synes på allvar ha kommit igång med någon verksamhet först den 18 oktober 1944, sedan man anställt en ryskspråkig person vid namn Thomsen (eller Grossheim-Krisko), som biträdades av ytterligare några personer av ryskt ursprung. Thomsen uppgav sig vara född i Norge men var i själva verket född i Rostov i Ryssland, något som dock inte uppenbarades förrän han tillbringat sex år i sovjetiska fängelser. Han var förutom Raoul Wallenberg den ende vid den svenska legationen som arresterades och fördes till Moskva.

Ryska sektionens verksamhet vid legationen gick främst ut på att utfärda skyddsbrev och intyg på ryska samt att översätta skyltar till ryska som kom till användning när sovjetarmén ryckte in i Budapest. Under perioden 18 oktober till 1 december 1944 utfärdades 14 skyddsbrev för sovjetiska medborgare. Många fick dock avslag på sin begäran, då det vanligen rörde sig om ryska emigranter. Dessutom drevs av B-avdelningen ett krigsfängesjukhus för sårade sovjetiska soldater. Direkt ansvarig för detta var den i Budapest bosatte Michail Tolstoj-Kutuzov. Krigsfängesjukhuset överlämnades i fullt arbetande skick till ryssarna i januari 1945. Arbetet vid B-avdelningen i övrigt kom att nästan lamslås sedan den plundrats av pilkorsarna på julafton 1944.

Enligt vad det ryska utrikesministeriet uppgivit bistod Sverige i samband med evakuering av sovjetisk personal från Ungern efter den ungerska krigsförklaringen i juni 1941 men efter september 1941 vidarebefordrades av Sverige ingen information från Ungern.

Besökte Raoul Wallenberg Stockholm senhösten 1944?

Ett mysterium råder kring Raoul Wallenbergs påstådda besök i Stockholm hösten 1944. Det var Marcus Wallenberg som i ett anförande inför en Wallenberghearing i Stockholm 1981 hävdade att han sista gången såg Raoul Wallenberg vid en lunch i sitt eget hem, när denne tillfälligt återvänt från sin diplomatiska mission i Budapest. Inte alla som var närvarande när detta anförande hölls hade uppfattat det sensationella i uppgiften. En annan källa är baronessan Kemeny-Fuchs, gift med den siste ungerske utrikesministern före den sovjetiska erövringen av Budapest. Hon har sagt att Raoul Wallenberg till henne försäkrat att han talat med madame Kollontaj, Sovjetunionens dåvarande sändebud i Stockholm, om "dig och barnet". Baronessan hade hjälpt Raoul Wallenberg i dennes verksamhet för att rädda judar, och denne kunde därför ha velat informera ryssarna så att de skulle behandla henne väl. Också denna uppgift förutsätter ett besök av Raoul Wallenberg i Stockholm 1944 eller åtminstone ett telefonsamtal till madame Kollontaj. SS-mannen Kurt Becher sade kort tid före sin död 1995 i ett telefonsamtal med Suzanne Berger att han hört talas om att Raoul Wallenberg försökte arrangera en flygning till Sverige sent hösten 1944 med ett tyskt plan men att han försökte avråda Wallenberg från att flyga. Becher avled innan han kunde utfrågas om resan verkligen blev av. Ett tyskt visum daterat den 13 oktober 1944, giltigt för återresa t.o.m. den 29 oktober, finns dock instämplat i Raoul Wallenbergs pass. Slutligen nämns i brittiska dokument uppgiften att den svenske diplomaten i varje fall förväntades besöka Stockholm i slutet av september 1944.

Inga spår av ett Raoul Wallenbergbesök i Stockholm står dock att finna. Det förefaller nästan helt osannolikt att han skulle varit där utan att ta kontakt med sin mor och sina syskon. Inte heller har någon kontakt med UD registrerats, och hans medarbetare i Budapest har aldrig sagt något om en sådan resa. Efterforskningar i arkiven efter uppgifter om landningstillstånd o dyl har inte givit resultat. Marcus Wallenberg kan ju i själva verket ha syftat på en lunch med Raoul Wallenberg efter en av dennes tidigare resor till Ungern. Ändå kan man inte helt utesluta att resan faktiskt ägt rum, t.ex. med ordinarie tyskt kurirplan, något som kunde förklara ett mycket kort uppehåll, men för vilket syfte och varför hemlighålla den? Den mest sannolika tidpunkten är i så fall under veckan 17-23 oktober, då det faktiskt finns en längre sammanhängande lucka i Raoul Wallenbergs fickkalender.

VI Amerikanska dokument om Raoul Wallenberg - hade han underrättelseuppdrag för OSS?

1994 släpptes ett stort antal amerikanska dokument om Raoul Wallenberg fria och överlämnades till svensk sida. Det rörde sig huvudsakligen om dokument från State Department (dvs. amerikanska UD), OSS (Office of Strategic Services) och CIA. Flertalet av OSS- och CIA-dokumenterna hade hämtats från National Archives samt från Roosevelt Library. Dokumenterna från State Department handlade mest om hur olika vittnesmål följts upp från amerikansk sida samt relaterade artiklar i pressen. De senaste fem åren och särskilt i år har ytterligare amerikanska dokument blivit tillgängliga.

Den fråga som mest diskuterats i pressen är om Raoul Wallenberg på ett eller annat sätt hade något underrättelseuppdrag för OSS.

Stort intresse har knutits till det faktum att Iver Olsen representerade inte bara WRB och det amerikanska finansministeriet utan även OSS. Som OSS-representant i Stockholm hade han dessutom tre olika uppgifter: finansiellt ansvar för OSS-missionen i Sverige, utfrågande av flyktingar som kom till Sverige samt att skaffa underrättelser från och skicka agenter till Norge, Baltikum och Balkan. Av ett internt CIA-dokument från 1955 framgår att Iver Olsen då utfrågades om han någonsin haft någon operationell kontakt med eller operationellt utnyttjande av Raoul Wallenberg. Olsen svarade upprepade gånger kategoriskt nej på denna fråga. Kontakterna med Raoul Wallenberg hade enbart skett i hans egenskap av WRB-representant. "På denna punkt var Olsen extremt eftertrycklig".

Samtidigt är det ett faktum att WRB nära samverkade med OSS. Erfarenheter från OSS utnyttjades när WRB:s organisation sjösattes. Rapporterna till WRB gick i regel vidare till OSS. WRB:s meddelanden var hemligstämplade. Inga av WRB:s mellanhavanden med Raoul Wallenberg avslöjar emellertid någon direkt underrättelsekoppling.

I ett annat CIA-memorandum från december 1955 är slutsatserna lika bestämda: "En grundlig genomgång av våra akter liksom kontakter med f.d. OSS-anställda har givit vid handen att Raoul Wallenberg aldrig var anställd av den amerikanska underrättelsetjänsten i någon kapacitet."

Det finns dock andra dokument som åtminstone kan resa svaga tvivel om denna slutsats. I ett CIA-dokument från 1990 summeras vad organisationen vet om Raoul Wallenbergs indirekta förbindelser med OSS. Först vid denna tid medges f.ö. officiellt att Iver Olsen även arbetat för OSS. I dokumentet dras samma slutsats beträffande Raoul Wallenberg som i ovannämnda dokument. Därefter presenteras två optioner för den amerikanska regeringen: 1. Att inte säga något utöver det som officiellt sagts tidigare. Att säga mer nu skulle kunna generera Wallenbergs anhängare och Wallenbergfamiljen genom att antyda (suggest) att Raoul Wallenberg kan ha utfört underrättelserelaterade uppdrag, trots vad Iver Olsen uppgav 1955; 2. att initiera officiella underhandskontakter med Sovjetunionen och ge mer information om Iver Olsen. Främsta vinsten härmed skulle kanske vara att få veta hur ryssarna kom att fatta misstankar beträffande Raoul Wallenberg. Förslagsställaren betvivlar dock att något skulle stå att vinna genom option nummer två.

Följande formulering i samma dokument slår dock fast: " Underligt som det kan förefalla dagens generation av underrättelseofficerare bekräftar dokumenten (från 1955) Olsens tro att han arbetade samtidigt för tre regeringsorgan... och att hans kontakter med Wallenberg inte hade något att göra med underrättelseverksamhet utan skedde under WRB:s överinseende."

I ett parafaserat/avmaskat OSS-telegram av den 1 juli 1944 kommenteras "Garbos" (täckord för WRB) information om Wallenbergs mission och konstateras att man av "subject's" (dvs. Raoul Wallenbergs) personliga bakgrund kan anta att han skulle vara av tveksam nytta för "våra aktiviteter". "Emellertid tar vi det för givet att ni har samrått med 799 (kodbeteckning för Iver Olsen) om saken och övervägt huruvida det fanns någon chans att missionen skulle kunna utnyttjas till vår fördel". Det framgår inte till vem telegrammet hade sänts. Det tyder dock på att man åtminstone övervägt att på något sätt utnyttja Raoul Wallenberg även för underrättelseändamål men förefallit luta åt att detta inte skulle ha varit meningsfullt.

I ett kryptiskt CIA-dokument från den 23 november 1954 om ungerska kontakter i Sverige och Finland konstateras under rubriken "GEIGER,

Kalman" (torde avse Kálmán Lauer) att denne, som är direktör i Mellaneuropeiska AB, bistått "informatören" med att infiltrera Raoul Wallenberg (förnamnet felstavat) i Ungern under andra världskriget som agent för OSS. I vilket sammanhang detta dokument upprättats framgår dock ej.

I ett OSS-dokument från mars 1944 som rör WRB sägs att State Department redan givit sitt godkännande till "the overall plan". Vidare framhålls att anledningen till att OSS deltar i denna fråga är att det i någon utsträckning ger garantier för att kunna erbjuda snabba och effektiva kommunikationer, för vilket organisationen kan få viktiga fördelar i utbyte.

I ett annat OSS-dokument från mars 1944 ges instruktioner från WRB till Iver Olsen med innebörd att WRB samtycker till något denne föreslagit och att detta "något" utgör en inledande explorativ aktion för samarbete mellan "the agencies" (organen/myndigheterna) som kan utsträckas till nya (geografiska) områden.

Av dessa dokument kan man åtminstone dra slutsatsen att WRB nära samarbetade med OSS resp. State Department och War Department samt att WRB utnyttjade OSS kommunikationskanaler. Detta konstaterande utgör knappast någon sensation.

Raoul Wallenberg nämns i ett OSS-chiffer av den 7 november 1944 som egentligen handlar om tjänstemannen i det ungerska utrikesministeriet Géza Soós, som hade en ledande ställning i den mot Horthy lojala motståndsrörelsen MFM. Soós kan enligt meddelandet endast kontaktas via Per Anger vid svenska legationen i Budapest. Raoul Wallenberg sägs dock vara i bilden om Anger inte skulle vara i Budapest. Vidare uppges att Soós har en svensk signalplan³ samt att Nagy, f.d. sekreterare vid ungerska legationen, betr. denna plan bör kontakta kapten Thernberg i Stockholm.

Det är korrekt att svensk militär underrättelsetjänst verkade i Ungern. Kapten Thernberg från C-byrån besökte Ungern 1943 och 1944. Troligen deponerade han en radiosändare i Budapest, som också skulle fungera som reservförbindelse för legationen.

---

³ En signalplan är en term för de bestämmelser/arrangemang som erfordras för att radioförbindelse skall kunna upprättas mellan radiostationer, dvs. frekvens/band, tider för passning, anropssignaler, frekvensbyten, kodning m.m.

Denna signalplan nämns också i ett annat dokument, en note från brittiska ambassaden i Moskva till vice utrikesminister Dekanozov daterad den 14 december 1944. I noten informeras ryssarna om att ett antal ungerska motståndsmän under Géza Soós ledning landat på ett flygfält i Italien. De representerar motståndsrörelsen MFM som organiserats på amiral Horthys instruktioner. MFM vill koordinera sina aktioner mot tyskarna med Röda arméns framryckning. Soós sägs ha medfört en signalplan och chiffer för att kunna kommunicera med Budapest och hävdar att MFM inom sex timmar efter mottagandet av ett budskap skall kunna ta kontrollen över alla offentliga byggnader.

Av ett OSS-dokument från 30 december får vi dessutom veta att Soós bett att få ett budskap vidarebefordrat till Sovjetunionen, vari bl.a. nämns att MFM den 23 oktober överlämnat ett meddelande till svenska legationen i Budapest i dess egenskap av företrädare för de sovjetiska intressena i Ungern. Inga spår härav har påträffats i det svenska källmaterialet. Soós vill från Moskva få besked om hur motståndsrörelsen skall agera och vilken behandling ungerska militära enheter kan påräkna om de går över till ryska sidan. I meddelandet lämnas också den skrämmande uppgiften att nästan hela MFM:s militära ledning arresterades av Gestapo omedelbart efter det att en sovjetisk(?) förbindelseofficer i hemlighet besökt Budapest och mött företrädare för MFM några veckor i november. Det ligger nära till hands att dra slutsatsen - och här finns ju en parallell till vad som hände i Polen - att Sovjetunionen knappast kan ha haft något intresse av en framträdande roll för en motståndsrörelse som inte stod under dess kontroll.

Hur skall man i övrigt tolka ovan refererade meddelanden? Vi vet först och främst att svenska legationen och då särskilt Per Anger hade kontakt med den ungerska motståndsrörelsen (det fanns flera, även kommunistkontrollerade). Detta var mot bakgrund av läget och den förestående sovjetiska slutoffensiven något helt naturligt; snarare hade det varit tjänstefel att inte ha sådana kontakter. Vi vet också från kapten Thernbergs memoarer (han tjänstgjorde i den militära underrättelsetjänsten, den s.k. C-byrån och dess tekniska kontor, T-kontoret) att den svenska militära underrättelsetjänsten lyckades upprätta illegala radioförbindelser med Norge, Danmark, Schweiz, Ungern och Baltikum. Förbindelserna med Ungern hade säkert upprättats med hjälp av den förre sekreteraren Nagy resp. f.d. rådet Gellért vid den ungerska legationen i Stockholm, vilka hade mycket goda kontakter med de allierade beskickningarna i den svenska huvudstaden. Det är i detta

sammanhang man får se den s.k. signalplanen. Raoul Wallenberg förefaller dock inte ha spelat någon framträdande roll i sammanhanget.

I ett chiffrtelegram från det allierade högkvarteret i Italien daterat i maj 1945 uppges, med OSS-brigadgeneralen Bonner Key som sannolik källa, att Key frågat sovjetiska militära myndigheter i Budapest om information rörande Raoul Wallenbergs och de schweiziska diplomaterna Meiers och Fellers öden. Det konstateras också att de sovjetiska myndigheterna kan ha övertygande bevis om att Feller och möjligen även Meier och Raoul Wallenberg samarbetat med nazisterna.

Slutsatser

Av de dokument som här refererats går det inte att dra någon slutsats att Raoul Wallenberg skulle ha haft några underrättelseuppdrag från OSS, även om denna möjlighet sannolikt övervägdes av organisationen. Inget auktoritativt dokument slår fast något sådant. Vad gäller de tvetydiga dokumenten måste man vara mycket försiktig i sin tolkning; de kan ju vara grundade på missuppfattningar hos enskilda tjänstemän. Däremot är det givet att OSS delgavs Raoul Wallenbergs rapporter från Budapest och att dessa kan ha haft ett visst värde, även om de i första hand var avsedda för WRB. Klart står också att OSS och WRB nära samarbetade samt att Iver Olsen nog först och främst representerade OSS med övriga uppgifter mest som täckbefattningar. Enligt CIA förekom det även att Olsen blandade ihop sina OSS-uppgifter med WRB-aktiviteter. Det kan inte heller uteslutas att vissa OSS-agenter kan ha uppfattat Raoul Wallenberg som en agent. Däremot har CIA ingenstans påträffat material som skulle utvisa att Raoul Wallenberg var medveten om Olsens koppling till OSS. (En annan sak är att ryssarna, på grundval av vad de visste om den svenske diplomatens koppling till Olsen, säkert misstänkte honom för att ha spionerat för USA:s räkning. Mera härom nedan.) Det är tänkbart att de nyligen frisläppta CIA-dokumenterna kan kasta ytterligare ljus över dessa frågor. Det bör också erinras om att vissa av de dokument som erhållits innehåller övermalade partier. Det är naturligtvis angeläget att erhålla all tillgänglig dokumentation även från amerikansk sida.

VII Omständigheterna kring Raoul Wallenbergs omhändertagande och arrestering i Budapest

Dokument

Första gången den svenska Budapestlegationens verksamhet uppmärksammas i ett sovjetiskt dokument var i oktober 1944. Det var chefen för UD:s politiska avdelning von Post som då informerade det sovjetiska legationsrådet Tjernysjov om den svenska Budapestlegationens insatser för att rädda judar, inklusive utdelandet av skyddspass. Wallenbergs namn nämns dock inte, och på von Posts fråga om Moskva var intresserat av vad Sverige gjorde för att hjälpa judar i Ungern, avböjde Tjernysjov att ge svar, vilket han också nämner i rapporten hem.

Därefter innehåller det ryska utrikesministeriets arkiv givetvis den svenska Moskvabeskickningens note av den 31 december 1944 (bilaga 6), i vilken de svenska medlemmarna av vår legation i Budapest finns förtecknade och Sverige ber de sovjetiska myndigheterna att ta dem under sitt beskydd när de påträffas av Röda Armén. En kopia av noten har också återfunnits i försvarsministeriet. Samma dag vidarebefordrar vice utrikesminister Dekanozov denna information till general Antonov vid generalstaben för att denne skall kunna utfärda instruktioner till frontkommandot.

I ett chifftertelegram daterat den 2 januari 1945 från generalmajor Slavin, assistent till Röda Arméns generalstabschef, till befälhavarna för 2:a och 3:e ukrainska fronterna Malinovskij resp. Tolbuchin, ges order om att den belägrade svenska missionen i Budapest, vilken enligt uppgift gått under jorden, skall ges skydd när den påträffas samt att generalstaben skall underrättas. Raoul Wallenbergs namn nämns bland de andra. På detta telegram finns också antecknat att armébefälhavarna skall underrättas. Motsvarande order till underlydande förband i flera led har också påträffats.

Man har återfunnit en rapport till chefen för den 30:e armékåren om att Raoul Wallenberg frivilligt sökt upp den sovjetiska sidan den 13 januari.

Den 13 januari tog ryssarna Benczurgatan 16 (där Internationella Röda Korsets transportavdelning låg). Det var här Raoul Wallenberg "påträffades". En rapport skickades från Dimitrenko vid den 151:a infanteridivisionen till chefen för den politiska avdelningen vid den 7:e gardesarmén. I rapporten sågs att Raoul Wallenberg jämte dennes chaufför påträffats vid Benczurgatan 16 och att han överlämnat en telegramtext på tyska med begäran att få den vidarebefordrad till Stockholm. På rapporten från Dimitrenko finns följande anteckning: "18= till Afonin: tills vidare - skicka ej telegrammet någonstans".

Den 14 januari beordrar Kuprijanov vid 7:e gardesarmén den 30:e kåren att omedelbart, under ombesörjande av säkerhet och bekvämlighet vid förflyttningen, beledsaga Raoul Wallenberg, som nu befinner sig vid 151:a infanteridivisionen, till befälhavaren för 18:e skyttekåren, generalmajor Afonin. Dessutom sägs att Raoul Wallenbergs kontakt med yttervärlden skall förbjudas. På telegrammet finns också antecknat för hand bl.a. följande: "Han greps den 13:e januari på Benczurgatan; övriga ambassadmedarbetare är i västra delen; han vägrade att lämna fronten efter att ha förklarat att 7000 svenska medborgare befann sig under hans ansvar och beskydd i stadens östra del."

Stabschefen vid andra ukrainska fronten, Zacharov, telegraferade den 15 januari 1945 till generalstabschefen Antonov samt stabschefen vid 3:e ukrainska fronten med information om att Raoul Wallenberg påträffats den 13:e på Benczurgatan och därvid sagt att resten av missionen vistades i stadens västra del. Raoul Wallenberg och dennes egendom bevakades.

Här kan inflikas att det är dessa rapporter som ligger till grund för vice utrikesminister Dekanozovs meddelande den 16 januari till svenska Moskvabeskickningen att Raoul Wallenberg påträffats och tagits omhand av de sovjetiska trupperna i Budapest.

Dokumenterna i försvarsministeriets arkiv inkluderar också en arresteringsorder rörande Wallenberg, daterad den 17 januari, från vice försvarsminister Bulganin till chefen för andra ukrainska fronten Malinovskij och med kopia till chefen för Smersj, Abakumov (bilaga 7). Bulganin beordrar att Raoul Wallenberg skall föras till Moskva samt anger att vederbörliga instruktioner

lämnats till kontraspionaget Smersj. Ingen motivering ges till arresteringen. På arresteringsordern har ovannämnde Zacharov skrivit till en kamrat Povetkin att denne personligen tillsammans med kamrat Korolev skall verkställa avsändandet till Moskva.

Samma datum, dvs. den 17 januari, skickar Bulganin ytterligare en arresteringsorder (bilaga 8). Denna avser de i Budapest verksamma schweiziska diplomaterna Max Meier resp. Harald Feller samt det slovakiska sändebudet Jan Spišak. Dessa skall "på samma sätt som Wallenberg" skickas till Moskva och Smersj skall genomföra operationen. Den 20 januari ber ovannämnde Zacharov om instruktion hur han skall förfara, inte bara med Feller och Meier, utan även med lektorn i svenska, rödakorsdelegaten Valdemar Langlet och dennes hustru. Något svar på begäran ang Langlet har inte återfunnits.

En rapport från det sovjetiska militära kontraspionaget Smersj den 22 januari 1945 innehåller en förteckning över beskickningsadresser i Budapest, upprättad av major Petrovskij, assistent till chefen för andra avdelningen vid Smersj, andra ukrainska fronten, ställd till chefen för operativa gruppen Smersj vid samma fronts högkvarter i Budapest. Det utsågs att förteckningen upprättats på grundval av uppgifter bl.a. från den anhållne (eller kvarhållne = *zaderzjan*) sekreteraren vid den svenska beskickningen, Wallenberg.

En rapport daterad den 23 januari om Smersjs arresteringar av "motsidans agenter" vid andra ukrainska fronten den 1-20 januari 1945 uppger att bland dessa finns tre företrädare för diplomatkåren, varav två är medarbetare vid den svenska beskickningen i Budapest. Det framgår dock att bara den ene är svensk (den andre är förmodligen Thomsen/Grossheim-Krisko eller Langfelder).

I ett meddelande från den ovannämnde Zacharov till vice försvarsminister Bulganin rapporteras att den arresterade Raoul Wallenberg ivägsänts till Moskva den 25 januari och att konvojchefen hette Zenkov (bilaga 9).

Av andra meddelanden framgår att Raoul Wallenberg arresterades den 19 januari, de schweiziska diplomaterna den 10 resp. 16 februari. Enligt fängelseregistreringskort från Lubjankafängelset kom Raoul Wallenberg dit den 6 februari, samma dag som sin chaufför Vilmos Langfelder (bilaga 10). Feller och Meier anlände till Moskva först den 4 mars, via Lvov och Kiev.

Vidare finns ytterligare NKVD-rapporter om den svenska missionen (utan att något nytt i sak framkommer), samt kopia av en note från minister Danielsson, vilken dementerar pressuppgifter om att de svenska legationsmedlemmarna behandlats illa av de sovjetiska trupperna. Av rapporterna från de svenska legationsmedarbetarna har annars framgått att legationen utsattes för omfattande och upprepad plundring. Dessa uppgifter bekräftas också i en intern MID-promemoria från avdelningschefen Vetrov till Dekanozov av den 24 maj 1945.

Mer material om denna period har ej påträffats i arkiven. Det är inte omöjligt att viss underrättelserapportering från Budapest har tagits ur arkivet vid något tillfälle.

Muntliga uppgifter och kommentarer

De muntliga uppgifterna om Raoul Wallenbergs sista veckor i Budapest och de övriga svenska legationsmedlemmarnas upplevelser fram till repatrieringen i mars utgör en betydligt rikhaltigare källa än ovan redovisade kortfattade dokument. Bland dessa informationer kan följande vara av intresse:

Ryska militärens berättelser

Chefen för 2:a bataljonen vid 581:a infanteriregementet, Sjkred, berättar att hans underlydande vid ett tillfälle stoppade en bil med två utlänningar, som visade sig vara Raoul Wallenberg med chaufför. Sjkred gav order om att beledsaga utlänningarna till regementsstaben, men de två i bilen ville inte lämna den förrän kulsprutepistoler riktats mot dem.

Politiske chefen vid samma regemente, Tjapovskij, har till förre MVD-medarbetaren Dmitriev, som välvilligt ställt material till arbetsgruppens förfogande, uppgivit att instruktioner utgått om att den svenske diplomaten skulle behandlas humant och inte förhöras, utan man skulle visa respekt för hans immunitet och bistå vid avfärden till högre stab.

Av uppgifter från andra officerare vid ovannämnda regemente framgår att Raoul Wallenberg bör ha förts till staben den 14 januari. Där samtalade han bl.a. med regementschefen Golub, varvid Raoul Wallenberg nämnde sitt önskemål att få till stånd ett möte med marskalk Malinovskij. En medarbetare till Golub fick order att se till att Raoul Wallenberg skickades vidare till högre

stab, varifrån det kom en kapten tillhörande Smersj. Raoul Wallenberg fördes dock till chefen för Smersj vid 151:a divisionen, överste Kislitsa. Vid denna förflyttning medverkade bl.a. Jakov Valach, politisk officer vid 151:a divisionen. Denne hade någon dag efter den 14 januari fått besked om att två svenska legationsmedlemmar uppsökt regementsstaben. Valach skickades iväg för att eskortera Raoul Wallenberg och Langfelder till divisionsstaben, där divisionsbefälhavaren Podsjivajlov tog emot Raoul Wallenberg på dennes begäran. Raoul Wallenberg redovisade sin verksamhet rätt ingående och uppgav sig med den sovjetiska militärledningen i Budapest vilja diskutera åtgärder för att rädda ghattot. Han medförde en omfattande portfölj med viktiga dokument, som han var beredd överlämna till militärledningen. Enligt Valach ingav Raoul Wallenberg förtroende, trots att fronttrupperna var mycket misstänksamma, tränade att se spioner överallt. Påföljande dag, dvs. den 15:e eller 16:e, kom officerare från 7:e gardesarmén och 2:a ukrainska fronten för att hämta de två. En överste underströk därvid att ingen fick berätta något om Raoul Wallenberg.

Michail Danilasj, som tjänstgjorde i en underrättelseavdelning vid staben för 30:e kåren, samtalade, enligt uppgift till Helene Carlbäck-Isotalo, någon gång under tiden 8-14 januari med Raoul Wallenberg i den byggnad där denne då befann sig. Raoul Wallenberg klagar bl.a. på att tjänstebilen tagits ifrån honom och kräver att få träffa marskalk Malinovskij. Danilasj säger också att han någon gång i staben hörde sägas att Molotov gett order om att Raoul Wallenberg skulle föras till honom.

En vittnesuppgift gör gällande att Raoul Wallenberg den 17 januari sågs i en bil tillsammans med major Demtjenko (som uppgivit att han stött på Raoul Wallenberg redan den 13 eller 14 januari) och två soldater, på väg till Debrecen. Demtjenko var bitr politisk chef vid ett regemente. Han har ej kunnat påträffas.

Enligt en ungrare skulle Raoul Wallenberg ha tillbringat en natt i krigsfängeläger i Gödöllö, sedan förts tillbaka till Budapest och inkvarterats i en villa i förorten Rákosszentmihály vid infarten från Gödöllö.

Uppgifter från medarbetare till Raoul Wallenberg

Kanslisekreteraren Dr György Gergely, som arbetade för Raoul Wallenberg, uppgav i april 1946 att Raoul Wallenberg fr.o.m. den 12 januari (stämmer alltså inte med ovan redovisade uppgifter) ställdes under sovjetrisk uppsikt

och åtföljdes av sovjetiska officerare. Behandlingen var god och Raoul Wallenberg sökte komma i kontakt med marskalk Malinovskij i Debrecen. Han avsåg avhandla frågor rörande återställandet av judisk egendom. Gergely ville följa med, men detta avböjdes av Raoul Wallenberg. Den svenske diplomaten tog vid avresan den 17 januari med sig tre kappsäckar och en ryggsäck samt en större summa pengar. Innan han lämnade Budapest överlämnade han dock 300.000 pengö till Gergely, för att denne skulle kunna hålla igång driften av välfärdsanordningarna för judarna.

Béla Révai hävdar att Raoul Wallenberg vid avfärden den 17 januari sade, att de först skulle fara till "Stadtwald" (Városliget) och därifrån till Debrecen, där det sovjetiska högkvarteret var.

En ungersk medarbetare till Raoul Wallenberg, László Sulner, har uppgivit att när den svenske diplomaten den 17 januari visade sig med ryska officerare vid några svenskhus berättade han om sina planer för hjälp efter kriget. Ryssarna delade dock inte hans uppfattning om denna humanitära aktion. Den 20 januari, när ryssarna började plundra i det internationella ghattot, försökte en medarbetare till Raoul Wallenberg som talade bra ryska (bör ha varit Thomsen) kontakta det ryska befälet. Han togs till NKVD, varefter en sovjetisk officer kom till legationen och framhöll att om personens identitet ej kunde bekräftas så skulle han arkebuseras snarast som tysk spion. Thomsen har själv uppgivit att han förhöordes första gången den 21 januari, men att hans namn saknades på den lista över legationsmedlemmar den sovjetiska militären hade fått. En annan officer uppgav att Raoul Wallenberg ej förts till Malinovskij utan satts under arrest, som spion. Valdemar Langlet, Röda Korset, togs däremot genom det ungerska Röda Korsets förmedling emot av den nya ungerska regeringen i Debrecen.

Medarbetare vid den svenska legationen som repatrierades i mars-april 1945 har lämnat rätt fylliga skildringar av skeendet i Budapest dessa dagar, i särskilda rapporter skrivna för UD resp., vad gäller Lars G:son Berg och Per Anger, i böcker. Några muntliga utfrågningar om just Raoul Wallenberg som nedtecknades tycks dock inte ha förekommit. Söderblom skrev i ett telegram till UD i april 1945, sedan de svenska diplomaterna i Budapest passerat Moskva på väg hem, att han ansåg det angeläget att Anger skyndsamt författade en minutiös rapport och föredrog händelseförloppet för utrikesministern. Raoul Wallenbergs kollegor hade vid hemkomsten kallats in till utrikesminister Günther, men denne hade inte gjort några anteckningar och någon tjänsteman från departementet hade inte varit närvarande. Günther

hade dock fått veta att Raoul Wallenberg hade tagits om hand av ryssarna. Visserligen hade legationen förlorat kontakten med honom minst en vecka innan han tagits av ryssarna, men Margareta Bauer har sagt att när personalen i Budapest samlades för att resa hem hade en rysk officer uppgett att man tagit hand om Raoul Wallenberg och fört honom till Debrecen. Han skulle kanske kunna vara hemma i Stockholm före resten av personalen, hade officeren tillagt. Vid hemkomsten författade Per Anger en skriftlig rapport om legationens upplevelser i Budapest som undertecknades av Danielsson (den sistnämnde synes aldrig ha hörts av UD).

Per Anger skriver bl.a. att de legationsmedlemmar som blev kvar på Budasidan i stort sett blev korrekt behandlade av ryssarna, trots frånvaron av legitimationshandlingar utformade på ryska. På Pestsidan var det betydligt svårare. De sovjetiska förbanden, och detta gäller även NKVD/Smersj, var olika på Buda- resp. Pestsidan; de förstnämnda stod under befäl av marskalk Tolbuchin (3:e ukrainska fronten), de sistnämnda under marskalk Malinovskij (2:a ukrainska fronten). Den sovjetiska misstänksamheten mot de svenska judeaktionerna kom aldrig till direkt uttryck i Buda, medan svenskarna på Pestsidan utsattes för pressande förhör.

Berg har beskrivit hur ryssarna efter någon tid började arresterera tidigare lokalanställda medarbetare vid legationen, den ene efter den andre. Särskilt valdes Raoul Wallenbergs medarbetare och anställda vid B-avdelningen ut. De flesta släpptes efter någon tid medan andra inte återvände (Berg uppger inte vilka; såvitt bekant var det bara Thomsen som fördes till Moskva). Med säkerhet vet vi att Berg, Tolstoj-Kutuzov samt Thomsen förhördes av ryssarna. Regelrätta förhørsprotokoll har endast påträffats när det gäller den sistnämnde; de finns i hans undersökningsakt som förvaras i FSB:s arkiv. I denna omnämns dock Raoul Wallenberg mer i förbigående.

Rödakorsdelegaten Valdemar Langlet tycks märkligt nog aldrig ha hörts av UD om sina upplevelser - han tilläts stanna kvar i Budapest två månader längre än de andra svenskarna.

SS-mannen Kurt Becher uppgav 1995 att han sent 1945 i Budapest utfrågades av Smersj/NKVD om Raoul Wallenberg. I ryska arkiv uppges inga spår av dessa förhör ha påträffats.

Det sovjetiska agerandet

Den sovjetiska militärledningen förhöll sig mycket misstänksam till den verksamhet som bedrivits i svenska legationens namn; inte minst gällde detta alla skyddspass och andra dokument som var på drift. Förtroendet kunde delvis återställas sedan legationen gått ut med ett tillkännagivande att alla skyddspass som utgivits före ett visst datum hädanefter vore ogiltiga om de inte på nytt bekräftats av beskickningen. Hursomhelst krävde militärledningen snart att såväl beskickningens som Röda Korsets verksamhet i Ungern skulle avvecklas samt de svenska undersåtarna lämna landet.

Krigshistorikern Galitskij, som tidvis medverkat i arbetsgruppen, har redovisat hur förhållandena var vid fronten under andra världskriget. Varje person som anhållits i anslutning till fronten fördes till den militära underrättelsetjänsten. Noggranna instruktioner härom fanns. Den anhållne förhördes ibland också av speciella propagandaavdelningar. Därefter omhändertogs en del av Smersj för förhör. Oftast skickades sedan de anhållna till frontläger för krigsfångar, medan vissa särskilt intressanta personer fördes till Moskva. De av allra störst intresse hamnade där hos Smersj och en s.k. registerdossier upprättades. Var och en förhördes enligt en särskild frågelista och de viktigaste hölls i fängelse trots att de var krigsfångar.

När Sovjetunionen intog Budapest gjordes där en s.k. rensning av frontens bakre områden, dvs. en razzia vid vilken alla män i vapenför ålder anhölls och kontrollerades. Enligt andra ukrainska frontens arkiv släpptes ca. 100.000 män fria efter kontrollen.

Smersj hade inte någon s.k. residentur i Budapest före den sovjetiska befrielsen. I stället torde man ha börjat samla in information vid årsskiftet 1944-45 i samband med de sovjetiska truppernas inryckning. Det var vidare endast Smersj som hade i uppdrag att omhänderta, arresteras och föra Raoul Wallenberg till Moskva. MGB:s fjärde huvudstyrelse under ledning av Pavel Sudoplatov sände visserligen agenter bakom den tyska frontlinjen, men inget har framkommit som tyder på att sådana varit verksamma i Budapest. Om den reguljära utlandsunderrättelsetjänsten inom NKGB haft någon roll för Raoul Wallenbergs arrestering är, som ovan sagts, inte klarlagt. Det föreligger dock trovärdiga rapporter om sovjetisk spaning och underrättelseverksamhet i Budapest före december 1944.

Vilken roll spelade Tolstoj-Kutuzov?

Michail Tolstoj-Kutuzov var ordförande i den ryska klubben, aktiv i sällskapslivet och kände den svenske ministern Ivan Danielsson. Var han dessutom en sovjetisk agent redan innan Röda Armen tågade in i Budapest eller valde han, alternativt tvingades han, att samarbeta med Smersj först sedan ryssarna tagit kontrollen över Budapest? Vad han gjorde under kriget innan han började arbeta för den svenska legationen är delvis höljt i dunkel. Sudoplatov menar att Tolstoj rekryterades av den sovjetiska underrättelsetjänsten redan på 20-talet. Berg har återgivit vad Tolstoj själv sade till honom i februari 1945, när Berg återsåg honom i sovjetiske stadskommendanten Tjernysjovs kontor. Tolstoj hade då redan fått i uppdrag att leda utlänningsbyrån, till vilken alla utlänningar i staden hädanefter skulle vända sig. Enligt Tolstoj hade ryssarna först inte accepterat vad han haft att berätta bl.a. om sin verksamhet vid krigsfångesjukhuset. I stället hade han arresterats och förhörts flera gånger men behandlats väl. Han hade beordrats berätta om Bergs och Raoul Wallenbergs arbete och privatliv. Tolstoj hade då givit en detaljerad redogörelse för legationens insatser för att skydda sovjetiska intressen (se även nedan under kapitlet om motiven för Raoul Wallenbergs arrestering). Vi vet vidare att det i KGB:s arkiv tidigare funnits ett dokument där Tolstoj redogör för de främsta svenska beskickningsmedlemmarnas arbete; detta dokument har dock enligt en anteckning i arkivet förstörts 1959. SVR har på förfrågan uppgivit att Tolstoj arresterades av Smersj och gav viss information om svenska legationens personal. Förhörsprotokoll hade ej återfunnits i SVR:s arkiv, bara ett dokument som beskriver att förhör ägt rum. Tyvärr har SVR inte tillmötesgått en begäran från svensk sida att få studera Tolstoj-Kutuzovs akt för perioden juli 1944-juni 1945. SVR hävdar att det i detta material inte finns några vittnesmål om hans verksamhet i Budapest som skulle ha någon anknytning till Raoul Wallenbergs aktiviteter.

Mot bakgrund av Tolstojs senare verksamhet (han försökte några år senare övertyga svenskarna att Raoul Wallenberg faktiskt dödats i Budapest) kan vi emellertid slå fast att han åtminstone fr.o.m. sin anställning hos stadskommendanten fullt ut samarbetade med Moskva.

Vem gav egentligen ordern om arrestering?

Raoul Wallenberg arresterades på order av vice försvarsminister Bulganin. Abakumov var också vice försvarsminister och sorterade direkt under ÖB Stalin. Abakumov gav dock som regel inte direkta order till frontbefälhavarna.

Av dokument som påträffats rörande de schweiziska diplomaterna Meier och Feller framgår att ordern ursprungligen dock bör ha kommit från Stalin direkt samt att de sistnämnda "i likhet med Raoul Wallenberg" skulle sändas till Moskva. Stalin hade alltså, av allt att döma, bestämt att några av de neutrala länders diplomater som fanns kvar i Budapest skulle arresteras och föras till Moskva. I PM från Abakumov till Molotov den 6 december 1945 konstateras: "Feller och Meier arresterades av Smersj i Budapest den 4 mars (datum stämmer inte riktigt) i enlighet med instruktion från Stalin" (bilaga 11).

Berättelserna från Raoul Wallenbergs medfångar

Flera "felande länkar" rörande tiden 17 januari - 6 februari 1945 återfinns i vitboken från 1957 i berättelserna från de krigsfångar som varit i Lubjanka och Lefortovo 1945-47.

Gustav Richter säger att Raoul Wallenberg och Langfelder, sedan de anmält sig hos de sovjetiska militärmyndigheterna skickats från den ena instansen till den andra och slutligen blivit häktade. Enligt vad Willy Bergemann sagt till Erhard Hille hade Raoul Wallenberg velat förhandla med ryssarna om bättre villkor för den judiska befolkningen och utverka att beskickningskvarteret inte skulle beskjas längre. De staber med vilka han kom i förbindelse hade dock förklarat sig inte vara i stånd att ge en sådan order och rått honom att vända sig direkt till marskalk Malinovskij. Därefter blev han och Langfelder häktade av NKVD. Ernst Huber berättar om incidenten då de två blev stoppade i sin bil, som fick däcken sönderskurna av sovjetiska soldater.

Enligt samstämmiga uppgifter fördes Raoul Wallenberg och Langfelder sedan med järnväg till Moskva via Rumänien. Huber är mest detaljerad. En kort tid satt båda inspärrade i provisoriskt NKVD-fängelse i Budapest. Under järnvägsresorna bevakades de av en officer och fyra soldater. Bl.a. fick de under ett uppehåll på stationen i Iasi (Rumänien) stiga av tåget en stund och besöka restaurant Luther. Såväl i Budapest som i Moskva hade förklarats för dem att de ej skulle betrakta sig som fångar utan blott såsom tagna i skyddshäkte. I Moskva hade man bl.a. visat dem tunnelbanan, och de hade gått till fots till Lubjankafängelset. I ett samtal för ett par år sedan hävdade

Raoul Wallenbergs omhändertagande och arrestering

Richter att Raoul Wallenberg under resan till Moskva skrivit på en detektivroman.

VIII Orsakerna till Raoul Wallenbergs arrestering och fängslande

Inledning

Om de egentliga och fullständiga orsakerna till Raoul Wallenbergs arrestering vet vi ingenting säkert. På grundval av såväl direkta (i mindre omfattning) som indirekta uppgifter (i större omfattning) kan man dock få en ganska god bild av den möjliga motivkretsen. Att göra en korrekt avvägning mellan olika motivs tyngd är, i avsaknad av de avgörande dokumentära bevisen, inte lätt. En brasklapp: när det gäller ett och annat motiv varom uppgifter spritts under åren får man inte utesluta möjligheten av desinformation.

Lars G:son Berg, attaché vid den svenska beskickningen i Budapest 1944-45, berättade, som ovan nämnts, efter hemkomsten att ett flertal av beskickningens icke-svenska anställda förhörts av ryssarna rörande beskickningens och de svenska diplomaternas arbete. Anklagelser riktades mot dem för att ha bedrivit spionageverksamhet, för att ha utställt falska dokument samt skyddspapper för ungerska icke-judiska medborgare, en del av dem fascister; vidare att beskickningen icke haft kontroll över den humanitära verksamheten resp. icke tillräckligt aktivt tillvaratagit Sovjetunionens intressen i Ungern. Raoul Wallenberg och Berg hade utpekats som tyska spionchefer. Raoul Wallenberg kunde "omöjligen" ha riskerat sitt liv för att rädda ungerska judar, hävdades det från sovjetisk sida. Smersj hade också varit intresserat av om Sverige på något sätt representerat amerikanska eller brittiska intressen i Ungern, detta enligt Tolstoj-Kutuzovs utsaga till Berg. Även om det primärt framställdes som att den svenska legationen varit inblandad i tyskt spionage riktat mot Sovjetunionen, framkom tidigt också misstankar om spionage för amerikansk/brittisk räkning. Även om Sovjetunionen var allierat med USA och Storbritannien var Stalins misstänksamhet mot dessa länder redan mycket stor.

Sovjetiske vice utrikesministern Zemskov utbrast vid ett tillfälle 1979 i affekt till den svenske Moskvaambassadören att Raoul Wallenberg varit spion för USA och att amerikanerna underhand vidgått detta.

Så långt indikationer från sovjetiskt håll innan arbetsgruppen inledde sin verksamhet.

Dokumentära källor

En viss vägledning om varför ryssarna var intresserade av Raoul Wallenberg får man i Smersj och MGB:s förhör med Grossheim-Krisko (alias Thomsen). Av förhørsprotokoll den 26 maj 1947 framgår att Thomsen bekräftar tidigare vittnesmål om att den svenska beskickningen tagit "fascister" i sin tjänst (det skulle ha rört sig om italienare, ungrare och en vitrysk emigrant). Thomsen uppger vidare att det funnits fall då judar sålt sina skyddspass men att detta skulle ha skett utan beskickningens vetskap. Han hävdar också att beskickningen "såvitt bekant" aldrig tog emot mutor för att utställa dokument och han ville inte vidgå att han själv samlat in information om Sovjetunionen.

I ett tidigare förhör, daterat i mars 1945, påstår Thomsen dock att skyddspass givits till personer som flytt undan sovjetmakten och till sådana som gömde sig undan ansvar för sin "brottsliga verksamhet". Han hävdar också att ambassaden tagit under sitt beskydd mot Sovjetunionen fientligt sinnade emigranter, "fascister", som haft stora rikedomar och företag. Sammanlagt hade mer än 5.000 personer i den förstnämnda kategorin försetts med skyddsdokument. Minister Danielsson och Berg skulle ha haft kontakt med den tyska ambassaden och per telefon avhandlat frågan om skyddsdokument åt personer som kommit till ambassaden. Förhørsledaren hade därefter ställt frågan om den svenska beskickningen bedrivit en mot sovjetstaten fientlig verksamhet. Thomsen hade svarat ja. Han riktade dock inga direkta beskyllningar mot Raoul Wallenberg. Angivna diskrepanser i Thomsens utsagor understryker vikten av att hans uppgifter behandlas med stor försiktighet.

I FSB:s arkiv påträffade förhørsprotokoll - som inte tycks ha någon direkt koppling till den svenske diplomaten och svenska Budapestbeskickningen, på annat sätt än att förhørsledaren enligt förhørsjournalerna också förhört Raoul Wallenberg - gäller åtskilliga förhör med en tysk Abwehrman, Gfrorner, som anklagades för spioneri och kontakt via JOINT med den angloamerikanska

underrättelsecentralen i Turkiet. Gfrorner får bl.a. frågan om han kände till Thomsen men svarar nekande. Däremot känner han väl Joel Brand, som han trodde var chef för JOINT i Budapest (Brand representerade VAAD). JOINT-kontoret i Budapest skall ha fungerat som residentur för den amerikanska underrättelsetjänsten. Budapest var vidare något av en transitpunkt för leverans av spionmaterial och agenter från Polen, Tjeckoslovakien och Ungern till Istanbul. Gfrorner uppger bl.a. att judiska nationalister 1940 erbjöd amerikanska myndigheter att använda JOINT:s organisation som nät för masspionage i utbyte mot att USA gav stöd till upprättandet av en oberoende judisk stat i Palestina. En medarbetare i JOINT erbjöd dock tyska agenter tillträde till vissa av JOINT:s kontor om Tyskland i gengäld släppte 2-5.000 judar per månad. Detta förslag avvisades enligt Gfrorner av Himmler. Ändå skall tyskarna ha lyckats kontrollera en stor del av posten till JOINT. Gfrorner uppger sig ha arbetat för denna organisation i Budapest och fått pengar från den, åtminstone t.o.m. 1943, då verksamheten hotades av Gustav Richter, tysk polisattaché (Gestapo) i Bukarest. I ett av förhørsprotokollen gällande Gfrorner finns följande passus: "I Budapest fastställdes att medarbetare vid de turkiska, svenska m.fl. beskickningarna arbetat för de angloamerikanska underrättelsetjänsterna eller som kurirer". Gfrorner får ej någon fråga om Raoul Wallenberg (förhören hölls med början 1949), trots att han flera gånger förhörs av den person som enligt förhørsjournaler vid två tillfällen utfrågade den svenske diplomaten. Av intresse är slutligen att Gfrorner för en italiensk medfånge 1949 berättade att han kände till Wallenberg från Budapest.

En rapport från Smersj i februari 1945 (bilaga 12) konstaterar följande: "i stället för att skydda Sovjetunionens och Ungerns intressen tar den svenska ambassaden och det svenska Röda Korset fiender till Sovjetunionen och det ungerska folket under sitt beskydd och ger dem en tillflyktsort och fristad". Flera andra beskyllningar riktas också mot enskilda medlemmar av den svenska beskickningen (Raoul Wallenberg nämns dock ej).

I ett av centralkommittén icke godkänt utkast från utrikesminister Molotov och KGB-chefen Serov i april 1956 läggs skulden för Raoul Wallenbergs död helt på Abakumov och det konstateras dessutom att denne anklagat Raoul Wallenberg för spioneri för Tyskland (denna anklagelse fanns inte med i det s.k. Gromykomemorandumet, som överlämnades till Sveriges Moskvaambassadör Sohlman den 6 februari 1957).

En viss indikation får man genom att dra en analogi till de arresterade schweiziska diplomaterna. Det förefaller, som ovan påpekats, som om Stalin personligen gav order om att arresterera några av de neutrala ländernas diplomater i Budapest. När det gäller schweizarna var dock utgången gynnsammare än i Raoul Wallenbergs fall. Abakumov beskriver i PM:en till Molotov den 6 december 1945 (bilaga 11), på basis av vad som framkommit i Smersjs förhör, Fellers och Meiers verksamhet i Budapest i rätt positiva ordalag och framhåller att de två förklarat att "de ej sysslat med politik, ej heller underrättelseverksamhet" (en förklaring som rättfärdigar frigivning). Molotov beslutar att schweizarna skall frigges, i utbyte mot ryska internerade i Schweiz. Noteras kan också att Feller inte fick några frågor om Raoul Wallenberg från förhørsledaren. Helhetsintrycket är att schweizarnas verksamhet i Budapest ur sovjetisk synvinkel varit mer okontroversiell än Wallenbergs.

Det slovakiska sändebudet Spišak överlämnades på Tjeckoslovakiens begäran i februari 1947 till Prag för att ställas inför rätta.

De överlämnade dokumentära uppgifterna om varför Raoul Wallenberg skulle ha arresterats är dock synnerligen få och långt ifrån klagörande, inte minst därigenom att den svenske diplomaten inte tycks ägnas någon större uppmärksamhet i materialet.

Betydligt fler är då de teorier, mer eller mindre löst grundade, som framkommit muntligt under intervjuer eller på annat sätt.

Muntliga källor och kommentarer

Dessa är av varierande slag, i samtliga fall utan belägg men hänför sig i de flesta fallen till f.d. medarbetare i den sovjetiska säkerhetstjänsten.

Det mest ospecificerade motivet till att Raoul Wallenberg skulle ha arresterats var - vilket även påpekats av en sovjetisk militärhistoriker och arkivexpert, som i ett tidigt skede var knuten till arbetsgruppen - att alla som var av intresse för det militära kontraspionaget arresterades i bakvattnet på Röda Arméns offensiv. Således arresterades givetvis alla tyska diplomater men även t.ex. schweiziska. Oerhört många personer anhölls och kontrollerades bakom fronten i Budapestområdet. Det krävdes inte särskilt mycket för att bli misstänkt. En f.d. KGB-medarbetare påpekar t.ex. att Smersj inte bestod av

särskilt kvalificerade medarbetare och att de kännetecknades av en hög grad av spionmani: så snart någon krigsfånge vistats i t.ex. den engelska ockupationszonen, så beskyldes han för spioneri för Storbritannien (Raoul Wallenberg hade ju i tjänsten många kontakter med tyskarna). Av div. förhörsprotokoll framgår vidare att Smersj, liksom MGB, intresserade sig för det mesta: man "dammsög" fångarna på information. I Raoul Wallenbergs fall måste man dock ta hänsyn till att uttrycklig arresteringsorder kom från hög nivå i Moskva. Alltså bör det ha funnits specifika skäl. Det är inte säkert att de motiv som syntes styra förhören med Thomsen och andra legationsmedlemmar från Budapest var de huvudsakliga. Dessutom ägnas ju Raoul Wallenberg frapperande liten uppmärksamhet i dessa förhör. Ändå är han den ende, förutom Thomsen, som förs till Moskva.

De tänkbara motiv till Raoul Wallenbergs arrestering som huvudsakligen förts fram är följande.

1. Raoul Wallenberg anställdes av War Refugee Board med uppdrag att rädda judar undan nazisternas klor i Ungern. I Moskvas ögon dominerade nog dock bilden av WRB som ett internationellt nät av mer eller mindre underjordiska förbindelser och underrättelsearbete (vilket för Sovjet kan ha tett sig som liktydigt med ett spionnät, särskilt som WRB nära samarbetade med OSS). Att de humanitära bevekelsegrunderna för WRB:s tillkomst liksom för Raoul Wallenbergs mission var tillräckligt starka i sig var nog något som var svårt för ryssarna att tro (detta framgår av förhören med Berg, se ovan).
2. Alla meddelanden från Washington till Raoul Wallenberg och vice versa gick via Olsen, WRB:s representant i Stockholm. Olsen representerade också den amerikanska underrättelseorganisationen OSS. Olsens försök att rädda judar och balter från de baltiska staterna hade varit ganska framgångsrika och tilldragit sig Sovjetunionens uppmärksamhet. Bl.a. hade han varit inblandad i förhandlingar med Himmlers representanter om befrielse av lettiska judar i utbyte mot pengar. Kommunistpressen försökte t.ex. diskreditera honom. Dessutom infiltrerade Olsen agenter i Baltikum. Med all säkerhet var alltså Raoul Wallenbergs kontakter med Olsen och Olsens OSS-tillhörighet kända för Moskva. Misstanken att Raoul Wallenberg också arbetade för OSS bör följaktligen ha varit ganska stark.
3. Den svenske diplomaten fick för sitt uppdrag även medel från JOINT. Dess representanter deltog i många förhandlingar med nazisterna för att rädda judar från utrotning. Sovjetunionen kände med säkerhet till detta.

Säkerhetstjänstens intresse för JOINT framgår av förhöret med Gfrorner ovan. Under efterkrigstiden växte JOINT i sovjetiska ledares ögon till en "all-world Zionist power" som stödde "an all-world Zionist plot". Många judar och icke-judar arresterades och dömdes, anklagade för kontakter med JOINT, såväl i Sovjetunionen som i de östeuropeiska satellitstaterna.

Spionerimotivet har alltså ett antal variationer. Thomsen hävdar att Smersjofficerarna i Budapest försökt få honom att erkänna att den svenska beskickningen förberett uppbyggandet av en central för spionage mot Sovjetunionen under den kommande sovjetiska ockupationen (denna anklagelse återkommer några år senare, när en skenrättegång förbereds i Ungern). Även i Moskva försökte MGB få Thomsen berätta vad han visste om den svenska budapestbeskickningens spionageförberedelser - bl.a. i ett förhör hållet av bitr statssäkerhetsminister Merkulov (förhørsprotokoll har ej påträffats). I ett förhör hösten 1945 hade förhørsledaren Weindorf bett om upplysningar rörande Raoul Wallenbergs verksamhet i Budapest. När Thomsen redogjort för dennes humanitära insatser hade Weindorf skrattat och förklarat att vad han ville veta gällde Wallenbergs spionageverksamhet. "Man kände på rysk sida väl till att såväl Raoul Wallenberg som Thomsen vore spioner. Man hade bevis därför." Först 1951 släpptes spionerianklagelserna mot Thomsen.

Sudoplatov påstår att general Belkin, under krigets slutskede chef för Smersj frontstyrelse, någon gång på 50-talet berättade för honom att Raoul Wallenbergs kontakter med den tyska underrättelsetjänsten var kända i vida kretsar. Belkin hade också sagt att alla Smersjresidenturer 1945 fick underlag som utvisade Raoul Wallenberg som en "etablerad tillgång" för tysk, amerikansk och brittisk underrättelsetjänst. Han hade också menat att Moskva planerade att använda Raoul Wallenbergs påstådda samarbete med Abwehr för att förmå honom och familjen att samarbeta.

En f.d. medarbetare i den sovjetiska utlandsunderrättelsetjänsten påstår sig i arkiven ha sett agentrapporter som handlade om Raoul Wallenbergs kontakter med Gestapo och Abwehr. Däremot kunde han inte erinra sig några uppgifter om kontakter med den amerikanska underrättelsetjänsten.

Raoul Wallenbergs kontakter i Budapest framgick, om inte annat, mycket väl av den fickkalender som ryssarna beslagtog vid arresteringen. Ryssarna fick f.ö. då också sannolikt information direkt från Raoul Wallenberg om dennes planer för bistånds- och återuppbyggnadsprojekt för framför allt den judiska

befolkningen. Dessa planer måste ha förefallit misstänkta i säkerhetstjänstens ögon och de passade definitivt inte in i vad Sovjet hade i beredskap för Ungern.

En under lång tid centralt placerad tjänsteman på centralkommitténs internationella avdelning framhåller som det främsta motivet för arresteringen att Raoul Wallenberg ansågs ha bedrivit underrättelseverksamhet för amerikansk räkning. Han skulle ha uppfattats som en av ett tiotal amerikanska agenter i Ungern och hans humanitära verksamhet hade bara betraktats som en täckmantel. Stockholm, med Iver Olsen i en nyckelroll, hade enligt Moskvas uppfattning utgjort ett viktigt centrum för amerikansk underrättelseverksamhet riktad mot Sovjetunionen, en verksamhet till vilken f.ö. också den svenska underrättelsetjänsten bidragit med material.

4. Raoul Wallenberg representerade Wallenbergfamiljen, den rikaste och mäktigaste svenska finansfamiljen. Man torde i Moskva ha varit intresserad av familjens affärer och kontakter, och underrättelseofficerarna i Stockholm, särskilt det legendariska paret Rybkin, alias Jartsev, bör ha haft till uppgift att få fram så mycket information som möjligt härom. Tyvärr har det inte varit möjligt att studera SVR:s arkiv för att skaffa sig en säkrare uppfattning om deras roll. Även madame Kollontaj rapporterade om vissa av Wallenbergarnas förehavanden, och i MID upprättades promemorior om dem (främst Marcus och Jacob Wallenberg). Vice utrikesminister Dekanozov blir i början av 1944 förvånad över en rapport från Stockholm om att Marcus Wallenberg haft kontakt med den svenske kommunistledaren Linderöth.

Inställningen till Wallenbergfamiljen torde inte ha varit entydig. Å ena sidan har vi den utmärkta relationen mellan madame Kollontaj och Marcus Wallenberg, som spelade en nyckelroll i samband med diskussionerna om en fredsuppgörelse mellan Sovjetunionen och Finland 1944. Kollontaj lär t.o.m. ha sagt att hon gärna skulle se Marcus Wallenberg som svensk minister i Moskva. Det Wallenbergägda SKF levererade kullager till den sovjetiska flygplansindustrin. Å andra sidan har vi den mer ideologiskt negativt färgade inställningen till den främsta representanten för storkapitalism i Sverige. Den får sitt kanske tydligaste uttryck i 1951 års upplaga av den stora sovjetencyklopedin, där det bl.a. påpekas att Wallenbergfamiljen aktivt stödde den tyska fascismen, utgjorde ondskefulla fiender till arbetarklassen samt försökte underordna Sverige den amerikanska imperialismen. Wallenbergarnas och Enskilda Bankens engagemang i ansträngningarna att rädda vissa tyska företagstillgångar i USA undan konfiskation från den amerikanska regeringens

sida bör i någon utsträckning ha varit känt för Moskva liksom även Wallenbergarnas förmedling av den antikommunistiska tyska oppositionens separatfredstrevare. Tyska företags tillgångar var f.ö. något även Sovjetunionen i hög grad var angeläget om att få del av.

Dessutom kanske det fanns en förväntan om att Raoul Wallenberg skulle kunna ge intressant information om nazisternas plundring av judiska rikedomar, valutasmuggling m.m. Att Raoul Wallenberg hade kunskap om vad som hänt i Ungern på detta område är helt klart.

5. När det gäller olika förhandlingar om separatfred kan möjligen Raoul Wallenbergs kontakter med höga nazister i Budapest, främst Adolf Eichmann och Kurt Becher, fått ryssarna att misstänka en roll för den svenske diplomaten även i det sammanhanget. Stalin var extremt misstänksam mot västmakternas avsikter. Bernt Schiller har i sin bok "Varför ryssarna tog Raoul Wallenberg" gjort detta till sin huvudtes: Ryssarna skulle ha arresterat Raoul Wallenberg därför att de trodde att hans räddningsaktion ingick i en storpolitisk sammansvärjning mellan nazisterna och de kapitalistiska makterna riktad mot Sovjetunionen och syftande till ensidig kapitulation i väst. Det kan i och för sig ha funnits ryska misstankar som gick i den riktningen, men det finns inga belägg för att detta skulle ha utgjort det huvudsakliga motivet för Raoul Wallenbergs arrestering. Budapest och Raoul Wallenberg kan knappast ha uppfattats som spindeln i nätet i det sammanhanget. Dessutom höll de allierade Moskva rätt väl informerat om olika förhandlingar syftande till att friköpa judar, förhandlingar som åtminstone från tysk (Himmlers) sida också tänktes öka möjligheterna nå en separatfred. Därutöver fick Sovjet god information genom sina egna agenter i framförallt den brittiska underrättelsetjänsten. Förhandlingarna mellan Joel Brand och nazisterna om frisläppande av en miljon judar i utbyte mot 10.000 lastbilar ledde ingen vart, bl.a. beroende på Vysjinskijs veto (i juni 1944, dvs. innan Raoul Wallenberg anlände till Budapest). Att ryssarna delvis hölls i bilden behöver dock inte nödvändigtvis ha eliminerat deras misstänksamhet.

6. Ovannämnda motiv kan antas vara huvudsakligen förknippade med Sovjets intresse att genom Raoul Wallenberg få fram så mycket information som möjligt om olika viktiga frågor. Mot den bakgrunden är det förbryllande att Raoul Wallenberg förhörs så få gånger (att döma av förhørsjournalerna). Efter det första, rätt långa förhöret ett par dagar efter ankomsten till Moskva, förekommer bara fyra förhör, varav endast ett pågick mer än två timmar. Det sista förhöret i mars 1947 beskrivs av den tolk som påstår sig ha närvarit mer

som ett "kontrollförhör". Det är efter detta förhör som Raoul Wallenberg, enligt en medfånge, skall ha sagt att förhørsledaren framhållit att hans fall var politiskt (en annan förhørsledare hade vid ett tillfälle sagt att han av politiska skäl aldrig skulle dömas)⁴. Informationsinhämtning förefaller alltså inte ha varit en prioriterad uppgift sedan Raoul Wallenberg väl arresterats. Andra fångar från Budapest utfrågades ju inte heller närmare om Raoul Wallenberg. Detta konstaterande leder fram till en annan huvudsaklig motivkrets, nämligen att Stalin/sovjetledningen ville utnyttja den svenske diplomaten för något eller några specifika ändamål.

Raoul Wallenbergs och Wallenbergfamiljens goda förbindelser med viktiga politiska och ekonomiska kretsar i väst tedde sig kanske lockande för Stalin att utnyttja om man kunde få Raoul Wallenberg att samarbeta. Sudoplatov hävdar t.ex. att Stalin och Molotov ville idka utpressning gentemot Wallenbergfamiljen och genom Raoul Wallenbergs arrestering utnyttja dess förbindelser för förmånliga uppgörelser med väst och även få internationellt kapital för återuppbyggnad (ett exempel på att liknande resonemang, fast spegelvänt, fördes av sovjetledarna finns i Molotovs promemoria till centralkommittén av den 2 april 1956). För en svensk eller för varje västerlänning låter sådana kalkyler något verklighetsfrämmande men sovjetledarna hade som bekant en annan världsbild och verklighetsuppfattning.

En annan variant inom samma motivkrets gäller den judiska frågan, i flera bemärkelser. Stalin ville 1944 och i början av 1945 utnyttja denna fråga som ett förhandlingskort för att få internationellt, inte minst judiskt, kapital som bidrag till Sovjetunionens återuppbyggnad men också för att påverka skeendet i Mellanöstern. Ordföranden i den judiska antifascistiska kommittén (som upprättats av Stalin 1943), Michoels, uppmanades av Berija att etablera breda kontakter med amerikanska judar för att uppmuntra dem till investeringar i Sovjetunionen. Stalin diskuterade vidare med besökande amerikanska senatorer möjligheten av att upprätta en autonom judisk republik på Krim. Sudoplatov uppgav sig ha fått i uppdrag att plantera denna tanke i samtal med amerikanske ambassadören Harriman. Det kontaktnät Raoul Wallenberg fått i Ungern kunde naturligtvis också vara av intresse i sammanhanget.

Snart övergavs tanken på en judisk Krimrepublik (i själva verket hade Stalin naturligtvis aldrig haft någon seriös avsikt att förverkliga idén). I stället kom

---

⁴ Se 1957 års vitbok, sid. 87

Stalin, framförallt från senare delen av 1946, att inrikta sig på att penetrera sioniströrelsen och en kommande judisk stat i Palestina. Vysjinskij skrev med Molotovs samtycke under pseudonym en artikel där han underströk nödvändigheten av att skapa en demokratisk judisk stat på det brittiska mandatets territorium. Stalin lät också ett stort antal judar från Östeuropa emigrera till Palestina. Kort tid därefter inledde emellertid Stalin en antisemitisk kampanj, som inkluderade mord på Michoels resp. den judiske vice utrikesministern Lozovskij 1948 och så småningom kulminerade i skådeprocesserna i Östeuropa under början av 50-talet. Av allt att döma var antisemitismen hos Stalin inte bara ett verktyg utan även en övertygelse, varför det knappast kan ha varit en fördel för Raoul Wallenberg att under denna begynnande kampanj vara huvudsymbolen för räddandet av judar undan nazisternas klor.

Den kände sovjetiske f.d. underrättelsemannen Pitovranov, som redan 1946-47 hade en hög position i MGB, framhåller som sin hypotes dels ekonomiska baktankar hos sovjetledningen i ljuset av Wallenbergfamiljens finansiella förbindelser, dels Stalins mellanösternpolitik, som ju i ett inledningsskede gick ut på att upprätta en motvikt till ett starkt enat arabblock. Pitovranov menar att man i Moskva kanske inte visste så mycket om Raoul Wallenberg till en början men att man kvarhöll honom för att få veta mer och för att försöka komma underfund med hur han bäst skulle kunna vara till nytta.

7. Vissa spekulationer finns om att Raoul Wallenberg via polska flyktingar i Ungern skulle ha fått kännedom om Sovjetunionens ansvar för Katynmassakern och t.o.m. mottagit dokument härom för förvaring i beskickningens arkiv, som kom att deponeras i centralbankens valv och senare plundrades av ryssarna. En ungersk motståndsmann, Vilmos Bondor, har berättat om hur han och hans chef Zoltán Míkó efter att ha tillfångatagits utfrågats av NKVD om dessa dokument och vad de visste om Katyn. Några förhörsprotokoll som bekräftar denna version har inte påträffats och det finns även andra anledningar att ifrågasätta den.

En annan, minst lika spekulativ, förklaring är att Raoul Wallenberg skulle ha känt till Berijas hemliga kontakter med Himmler och därför undanröjts på dennes order. Berija förekommer även i andra scenarios.

8. Rekryteringsmotivet - och ordet rekrytering får här förstås i vid bemärkelse - kan inte helt avfärdas; alldeles för många personer med insyn i säkerhetsorganens sätt att arbeta vid den tiden för fram detta som en rimlig

hypotes. Försök att rekrytera krigsfångar var rätt vanliga. Det kan knappast ha rört sig om att försöka rekrytera Raoul Wallenberg som en regelrätt agent, även om en f.d. chef (Sinitsyn) för den skandinaviska sektionen i utlandsunderrättelsetjänsten (PGU) 1945-46 i sina memoarer gör gällande att han tillsammans med sin chef Fitin förgäves försökte övertala Abakumov att överlämna Raoul Wallenberg till PGU för rekrytering, något som skulle kunna leda till att Raoul Wallenberg släpptes fri. Enligt en muntlig uppgift skall Sudoplatov ha uppgivit att Fitin också skrivit till Molotov, i dennes egenskap av chef för Informationskommittén, om att få överta Raoul Wallenberg från kontraspionaget. Abakumov skall ha svarat att Smersj själv kunde rekrytera honom, dock först sedan han erkänt sitt spioneri. Även om det inte är givet att Raoul Wallenberg skulle berättat om rekryteringsförsök för sina medfångar så bör det påpekas att ingen av dem med ett ord antytt att man skulle försökt rekrytera honom. Hypotesen kan därför inte sägas vara starkt underbyggd, även om den är populär bland ryska bedömare med anknytning till säkerhetsorganen. Om rekryteringsförsök ändå gjordes, bör de ha ägt rum företrädesvis under slutfasen, dvs. efter det sista förhöret i mars 1947.

9. Slutligen kan ett motiv, eller t.o.m. ett huvudmotiv, hos ryssarna ha varit att utnyttja Raoul Wallenberg för utväxling (jfr med Schweizarna). En prioriterad uppgift för den sovjetiska utrikespolitiken vid krigsslutet och de närmast följande åren var repatriering av de många sovjetiska medborgare som till följd av krigshändelserna hamnat utomlands. Att också enskilda fall tillmättes stor vikt i detta sammanhang framgår bl.a. av en längre analys av de svensk-sovjetiska relationerna som ministern i Stockholm Tjernysjov den 15 mars 1947 insände till MID. Under rubriken "Negativa fakta" uppräknas de omständigheter som enligt Tjernysjov påverkar relationerna negativt. Hit hör på framträdande plats fallen Makarova och Granovskij, de fem deserterade sjömännen och de sjuka tyska och baltiska militärpersoner som inte utlämnats på grund av sitt hälsotillstånd.

Detta kan naturligtvis kombineras med flera andra motiv. I ett samtal med en svensk diplomat 1947 och i sin rapport uppgav schweizaren Feller att ryssarna, då de häktade honom, sagt att detta inte skedde emedan han varit misshaglig utan för att senare ev. kunna använda honom som bytesobjekt.

Ett noggrant studium av handläggningen av Fellers och Meiers fall resp. av de svensk-sovjetiska samtal på diplomatisk nivå som ägde rum 1945-46 om Raoul Wallenberg ger i själva verket mycket starka belägg för att ett viktigt motiv för alla tres gripande kan ha varit avsikten att använda dem för

utväxling mot sovjetiska medborgare i Schweiz och Sverige. Bulganin gav ju order om att Feller och Meier "på samma sätt som Wallenberg" skulle gripas och föras till Moskva. Fellers redogörelse ovan ger klart intryck av att ryssarnas syfte från början kan ha varit att ta schweiziska diplomater i förvar för att använda dem som pant i kommande förhandlingar med den schweiziska regeringen. Den sovjetiske förhørsledaren utgår, enligt Feller, från att fångarnas frigivning måste föregås av förhandlingar men Moskva överlåter åt schweizarna att inleda den köpslagan man förberett sig för. En schweizisk framställning om frigivning av de två diplomaterna besvaras inte direkt utan med att man från Moskvans sida begär utlämning av två (sedermera några fler) sovjetiska medborgare i Schweiz. När schweizarna, i det ena fallet med stor tvekan, går med på detta är vägen öppen för hemsändande av Feller och Meier.

Det var knappast sovjetisk praxis att ge något gratis. Svenska *démarcher* om Raoul Wallenberg möttes allt som oftast av ryska frågor om repatrieringsfallen Makarova och Granovskij, fem avhoppade ryska sjömän samt det 40-tal sjuka tyska och baltiska militärpersoner som av hälsoskäl fick kvarstanna i Sverige vid baltutlämningen 1946. Makarova och de fem sjömännen befann sig i Sverige redan hösten 1944. Exempel på tillfällen då sådana fall fördes på tal var samtalet Dekanozov-Söderblom den 26 januari 1945 (bilaga 13), Abramov-Söderblom den 30 april 1946 (bilaga 14) samt Sysojev-Barck-Holst den 12 december 1946 (bilaga 15). Barck-Holst är den ende av de svenska diplomaterna som uppfattade det sovjetiska agerandet som en möjlig propå om utväxling. Omvänt tar Tjernysjov i Stockholm med Ingemar Häggelöf den 17 december 1945 upp frågan om svenskar som är internerade i Sovjet, får veta att det rör sig om två (Raoul Wallenbergs namn nämns dock inte) samt för själv fallet Makarova på tal. T.o.m. i Stalins samtal med Söderblom i juni 1946 (bilaga 21), då sovjetledaren frågade om Söderblom hade någon begäran att framföra, kan man se en antydning om beredvillighet att ta emot en seriös svensk propå. Stalin visste säkert att madame Kollontaj framfört budskapet att Raoul Wallenberg fanns i Sovjetunionen (därav hans fråga: "Ni har väl fått meddelande från oss?").

Det mest kraftfulla och envetna sovjetiska agerandet gäller sjömannen Granovskij, som hoppade av några månader efter Söderbloms samtal med Stalin. Enligt samtida källor skulle Granovskij ha varit NKVD-agent, och han har själv givit ut en bok som bekräftar detta.

Man får i detta sammanhang vara medveten om att det i detta skede inte var en sovjetisk praxis att direkt föreslå utväxling - detta överlät man till motparten. På svensk sida valde man dock, med Barck-Holst som enda undantag, att inte förstå. Denna brist på insikt kan, jämte Söderbloms övertygelse (eller önskan att vara övertygad) om att Raoul Wallenberg omkommit i Ungern, ha varit avgörande för, eller i varje fall en viktig förklaring till, att den svenske diplomaten, till skillnad från schweizarna, aldrig släpptes fri (se mera härom längre fram i rapporten). Det ursäktar naturligtvis på intet sätt det sovjetiska agerandet.

* * *

Det kan här också vara av intresse att rekapitulera vad Raoul Wallenbergs medfångar hade att säga om de anklagelser som riktades mot Raoul Wallenberg och Langfelder. (Se vitboken 1957.)

Gustav Richter uppger att Raoul Wallenberg till honom sagt att förhørsledaren anklagat honom för att ha bedrivit spioneri och konstaterat att han tillhörde en storkapitalistisk familj i Sverige.

Karl Supprian redovisar också, på grundval av Willy Roedels uppgifter, att Raoul Wallenberg beskyllts för spioneri. Samma sak säger Ernst Ludwig Wallenstein, liksom Willy Bergemann och W. Mohnke (med tillägget "för tysk räkning").

Erhard Hille får från Loyda, som delat cell med Raoul Wallenberg, höra att förhørsledarna inte kunnat tro att Raoul Wallenberg, som var en rik svensk kapitalist, kunnat arbeta för sovjetiska intressen i Budapest.

Ernst Huber delade cell med Langfelder, som då berättat att han och Raoul Wallenberg anklagats för spionage för amerikansk eller möjligen engelsk räkning.

* * *

Efter denna genomgång av olika möjliga motiv finns det skäl att försöka sig på en mer sammanhängande och någorlunda trovärdig hypotes om hur det kan ha gått till. Någon fullständig version av de överväganden som gjordes kanske aldrig har existerat eller fästs på papper. Troligare är att olika

underrättelser i kombination med ev. planer hos framförallt Stalin ledde till Raoul Wallenbergs arrestering och kvarhållande.

Det kanske bör framhållas att resonemangen om motiven ovan kan vara något för vidlyftiga och därför missvisande. Några få motiv, inte nödvändigtvis av särskilt djupgående art, kan i verkligheten ha varit tillräckliga. Rimligtvis borde Raoul Wallenberg, i relation till andra stora frågor med anknytning till krigets avslutande skede, ha ägnats rätt förströdd uppmärksamhet av Stalin och de andra i ledningen. Det bör därför noteras som något anmärkningsvärt att Stalin ändå förefaller ha engagerat sig i fallet vid några tidpunkter. Hursomhelst bör resonemangen nedan kringgärdas av reservationer.

I botten fanns säkert rapportering från madame Kollontaj och underrättelsetjänstens residentur i Stockholm om Jacob och Marcus Wallenbergs resp. Wallenbergfamiljens betydelse i svensk ekonomi och politik resp. deras goda internationella kontakter. Med stor säkerhet hade Moskva också fått någon rapportering om Raoul Wallenbergs uppdrag i Budapest. Den 20 oktober 1944 hade ju chefen för UD:s politiska avdelning informerat det sovjetiska legationsrådet i Stockholm om den svenska Budapestlegationens insatser för att rädda judar. Visserligen nämndes inte Wallenbergs namn men Moskva kände naturligtvis till honom och man var också medveten om vem hans uppdragsgivare var resp. om Iver Olsens roll. Möjligen var Moskva redan hösten 1944 övertygat om att Raoul Wallenberg utförde underrättelseuppdrag för amerikansk räkning, men detta är inte klarlagt. Sovjet uppmärksammades vidare genom bl.a. informationen från sina allierade om div. förhandlingar i Budapest om att köpa judar fria resp. om den svenska legationens kontakter med den ungerska icke-kommunistiska motståndsrörelsen. Den 31 december fick det sovjetiska utrikesministeriet hänvändelsen från svenska beskickningen i Moskva med begäran att Röda Armén skulle ta de svenska legationsmedlemmarna i Budapest under sitt beskydd.

Beslut om arrestering av Raoul Wallenberg och möjligen även av de schweiziska diplomaterna bör ha fattats på högsta nivå, kanske i försvarsrådet, senast den 13 eller 14 januari, eftersom det under dessa dagar gavs order om att Raoul Wallenberg skulle förvägras kontakt med omvärlden. Kanske gavs instruktioner om denna isolering i avvaktan på beslut på högsta nivå. Ändå hann Dekanozov den 16 januari, på basis av information från arméenheter i Budapest, meddela svenskarna att Raoul Wallenberg påträffats och omhändertagits. Detta kan ha varit en ren lapsus; Dekanozov, som var känd för att reagera snabbt och beslutsamt, kanske inte var informerad om vad som

var i görningen på högsta nivå. Dekanozovs meddelande kan, med tanke på hans NKVD-bakgrund, emellertid lika gärna ha varit avsiktligt, eftersom han i samtal med Söderblom tio dagar senare tog upp frågan om hemsändning av fem sovjetiska sjömän sedan den svenske ministern nämnt Raoul Wallenberg. Först den 17 januari skickar Bulganin arresteringsordern till Budapest. Såsom tidigare framhållits torde Bulganins roll härvidlag ha varit enbart instrumentell till sin natur. Därefter är det locket på i Moskva. Å andra sidan ger madame Kollontaj fortfarande i februari lugnande försäkringar till Raoul Wallenbergs mor och i mars till utrikesminister Günthers hustru att Raoul Wallenberg finns i Sovjet, att han befinner sig väl men till fru Günther tillägger hon att det är bäst att man håller sig lugn från svensk sida. Vissa på rysk sida menar att Kollontaj bara återgav vad som stått i Dekanozovs besked till den svenska beskickningen. I själva verket gick hon i sitt besked längre än Dekanozov, och det innebär att hon knappast kan ha agerat utan en instruktion från högsta nivå. Det bör tilläggas att Kollontajs meddelande till Raoul Wallenbergs mor även återgavs i svenska tidningar.

Förutom Stalin finns det anledning misstänka att Molotov kan ha varit en stark förespråkare för att föra Raoul Wallenberg till Moskva. Visserligen kan man få intrycket av utrikesministeriets dokument att Molotov inte alls var informerad om Raoul Wallenberg före 1947, men det förefaller rimligare anta att han från början var i bilden, särskilt med tanke på att både Bulganin och Abakumov var inblandade och det rörde sig om en utländsk diplomat. Dessutom fick Molotov kopia av vad Dekanozov meddelade den 16 januari. Molotov kallade ibland till sig Abakumov och det var till Molotov Abakumov vände sig när det gällde de schweiziska diplomaternas öde. Molotov var också inblandad i Stalins beslut att senvåren 1947 på Abakumovs förslag eliminera den amerikanske medborgaren Oggins, som satt i sovjetiskt läger.

Av allt att döma fanns då, 1945, en övertygelse om att Raoul Wallenberg hade underrättelseuppdrag, i varje fall att han gick tyskarnas ärenden, samt en stark misstanke om samarbete även med den amerikanska underrättelsetjänsten. Säkert var ryssarna också övertygade om att räddningsaktionen för judar bara var en täckmantel för spionage. Abakumovs medarbetare har understrukt Stalins spionmani. Något måste man f.ö. anklaga Wallenberg för, och vad kunde ha varit mera lämpligt än spioneri?

Detta kanske var tillräckliga skäl för att arresteras och fängsla ett neutralt lands diplomater, något som naturligtvis är helt folkrättsstridigt. Ansträngningar gjordes också en tid att få bevis för Raoul Wallenbergs spionerianknytning.

Orsakerna till Raoul Wallenbergs arrestering och fängslande

Den sovjetiska ledningen hade dock, enligt ovan förd argumentation, politiska eller andra syften med att kvarhålla Raoul Wallenberg i Moskva. Det främsta syftet kan ha varit att utnyttja honom för utväxling, såsom skedde beträffande schweizarna (denna möjlighet diskuteras mer nedan). Det kan också ha varit fråga om från början inte klart definierade ändamål. Andra fall är kända då man lät fångar sitta mer eller mindre utan åtgärd, beroende på avsaknad av instruktioner från Stalin, som i sin tur inte hade bestämt sig.

IX Omständigheterna kring Raoul Wallenbergs fängelsevistelse i Moskva 1945-47

Arkivdokument

De tyska krigsfångarnas uppgifter om Raoul Wallenbergs vistelse i Lubjanka-resp. Lefortovofängelset 1945-47 har bekräftats av de arkivdokument som påträffats. Det har emellertid gjorts omfattande försök att utplåna spåren av Raoul Wallenbergs fängelsevistelse. Referenser till honom i förhørs- och förflyttningsjournaler har övermålats med tjockt tusch. På ett par ställen i journalerna har man dock missat att Raoul Wallenberg resp. Langfelder omnämnts, och då har deras namn inte målats över. De övermålade texterna har kunnat återställas med hjälp av modern teknik⁵, utom i några fall där mekanisk förstörelse också tillgripits. Varken personakt eller utredningsakt har påträffats - om Raoul Wallenberg aldrig dömdes (vilket gjorts gällande) upprättades någon sådan akt överhuvudtaget inte. Det har emellertid också uppgivits från rysk sida att utredningsakt kunde upprättas i och med att komprometterande material fanns och det på denna basis startats en brottsutredning. Personakt bör hursomhelst en gång ha funnits. Det faktum att Raoul Wallenbergs tillhörigheter inte konfiskerats skulle enligt ryska experter utgöra en klar indikation på att han inte dömdes. Detsamma gäller chauffören Langfelder. Inte heller för den siste medfången Roedel har personakt påträffats, men dokument som ursprungligen bör ha ingått i en personakt har påträffats i akter med skriftväxling mellan myndigheter m.m.

Övermålning av namn i register över kallelse till förhör resp. över registrering av tillhörigheter har bara påträffats för två andra fångar i Lubjanka och Lefortovo - ungraren Sándor Katona, chaufför vid den ungerska legationen i Sofia 1944, som en tid kom att dela cell med Langfelder, samt den armenisk-italienske jesuitprästen Aladjan-Aladjani.

---

⁵ Mikroskopi, luminiscensanalys samt spektrotinaldelning

För tiden efter juli 1947 har inga övermålade partier påträffats i registreringsjournalerna från Lubjanka och Lefortovo. Dessa har granskats i original. Uppgifter om att Raoul Wallenberg skulle ha setts också i Butyrkafängelset och även efter juli 1947 i Lubjanka och Lefortovo har inte kunnat bekräftas med utgångspunkt från påträffade dokument och journaler. Dock har stora delar av kartoteket från 40- och 50-talen i Butyrka enligt uppgift förstörts.

På basis av de dokument som nu är tillgängliga kan följande sägas om Raoul Wallenbergs fängelsevistelse.

Enligt ett påträffat registreringskort ankom Raoul Wallenberg till Lubjankafängelset den 6 februari 1945. Kortet uppges ha hittats 1989 bland Raoul Wallenbergs tillhörigheter i KGB:s källare, dvs. inte i arkivets kortregister. Han registrerades som krigsfånge och som dag för arrestering anges den 19 januari. På kortet har på raden för yrke antecknats: "diplomat.övervak./översyn" (*diplomatitj. nadsmotr*) och därefter hans passnummer. Termen är svårtolkbar; övervakare/ uppsyningsman kan inte ha sin normala innebörd i detta sammanhang. Enligt bedömare med KGB-bakgrund skulle en rimlig tolkning kunna vara att den som skrev in detta på kortet ville beteckna Raoul Wallenberg som diplomatisk observatör på grund av den tidsmässiga begränsningen av hans diplomatiska uppdrag. Enligt medfången Jan Loyda hade förhørsledaren vid ett tillfälle sagt till honom att Raoul Wallenberg inte var diplomat. För Roedel, som var adjutant till den tyske ambassadören i Bukarest, angavs "diplomatisk tjänsteman" (*diplomat. rabotnik*).

Langfelder kom till fängelset samma dag som Raoul Wallenberg, eftersom det denna dag finns en anteckning om att man mottagit hans resväska. Hans registreringskort har inte återfunnits.

Under sin första vistelse i Lubjankafängelset (först cell 121 tillsammans med Gustav Richter och Otto Schlitter, alias Scheuer, därefter cell 123 med Jan Loyda och Willy Roedel) förhörs Raoul Wallenberg två gånger. Vid det första tillfället rör det sig om ett typiskt nattförhör, 3 1/2 timmar långt, kl. 01.05 - 04.35, den 8 februari, dvs. två dagar efter inskrivningen. Förhørsledaren heter Svertjuk (ej i livet). Langfelder förhörs natten därefter i drygt två timmar, kl 01.30 - 03.40 av Kuzmisjin, som var sektionschef vid Kartasjovs avdelning.

Denne kommer också att genomföra nästa förhör med Raoul Wallenberg, dock inte förrän den 28 april. Detta blir betydligt kortare och varar kl. 15.35 - 17.00. Den 29 maj flyttas Raoul Wallenberg från Lubjanka till Lefortovo-fängelset, till cell 203, tillsammans med Roedel.

Till denna cell hade Langfelder flyttats den 18 mars för en kortare period. Den 20 mars finns registrerat ett kvitto på ett större antal personliga effekter tillhörande Langfelder.

Förhör nummer två med denne hålls i Lefortovo kl. 14 - 15 den 10 april 1945 (Förhørsledare: Jendovitskij, ej i livet). Ytterligare två korta förhör hålls 1945, kl. 15.00 - 15.45 den 16 augusti och kl. 14.30 - 15.00 den 15 december. Förhørsledarna är olika: Bubnov resp. Livtjak. Bubnov säger sig inte komma ihåg Langfelder, vilket kan vara sant. Det rör sig om ett kort förhör, som ev. kan ha kommit till stånd på Langfelders begäran för att framföra önskemål eller klagomål. Förhørsledarna hade vanligen ett mycket stort antal fall.

Här kan inskjutas att de schweiziska diplomaterna Feller och Meier, som anländer till Moskva den 4 mars, förhörs första gången samma dag. Det andra förhöret med Feller äger rum den 23 mars, det tredje den 10 april. Det fjärde och sista hålls först i januari 1946, strax före frigivningen av de två.

Hela 1946 vistas både Raoul Wallenberg och Langfelder i Lefortovo och förhörs vid två tillfällen, den ena gången delvis gemensamt. Langfelder förhörs 14.50 - 15.35 den 3 juli av Weindorf, Wallenberg hörs enligt förhørsjournalen 2 1/2 timmar, 10.30 - 13.00 den 17 juli av Kopeljanskij. Raoul Wallenberg hade då inte förhörts på 15 månader. Under detta förhörs sista 40 minuter ansluter Langfelder, ett förfarande som var ovanligt. Kopeljanskij håller ett nytt förhör med Raoul Wallenberg den 30 augusti, 10.40 - 12.20.

Kopeljanskij förnekar att han hört Raoul Wallenberg. Han menar att en högt uppsatt tjänsteman, kanske Abakumov, antecknat hans namn i förhørsjournalen men egentligen genomfört förhöret själv.

I så fall måste dock Abakumov ha utnyttjat en tolk, och det var en allmän uppfattning i säkerhetsorganen att Kopeljanskij var den bäste tolken till tyska (mera härom nedan).

Enligt en skrivelse av den 24 februari 1947 (bilaga 16) från Kartasjov till cheferna för Lubjanka och Lefortovo skall Raoul Wallenberg och Willy Roedel flyttas från cell 203 i Lefortovo till cell 7 i Lubjanka. Roedel flyttas enligt registreringsjournalen den 26 februari, och även för Raoul Wallenberg står en förflyttning angiven denna dag men hans namn har korsats över. Något hände som gjorde att hans förflyttning uppsköts, och en ny anteckning visar att den genomfördes först den 1 mars (bilaga 17). Om han fortfarande förs till cell 7 är oklart, men någon kontraorder har inte påträffats. Enligt en annan registreringsjournal har Wallenbergs tillhörigheter mottagits i Lubjanka den 2 mars (denna notering har uttraderats mekaniskt, varför endast initialerna i Wallenbergs förnamn kunnat återställas, se bilaga 18). Det sista registrerade förhöret med Raoul Wallenberg hålls kl 14.15 - 16.00 den 11 mars 1947 med Kuzmisjin.

För Langfelders del sker denna förflyttning (åter till Lubjanka) först den 23 juli.

Den reservationen bör här göras att förhör/samtal med Raoul Wallenberg kan ha förekommit oftare än vad förhørsjournalen anger. Å andra sidan har medfångarna bekräftat att han förhördes sällan.

Muntliga utsagor

Utsagor av från sovjetisk fångenskap återvända personer

Tyska och andra krigsfångar kom redan under 50-talet med intressanta uppgifter om fängelsevistelsen. För en detaljerad redovisning av dessa hänvisas till vitboken från 1957. Här lämnas en sammanfattning.

Gustav Richter: I början av februari 1945 upprättade Raoul Wallenberg en skrivelse på tyska, vilken riktades till fängelsedirektören och i vilken han protesterade mot behandlingen och mot sin häktning. Raoul Wallenberg begärde också att i sin egenskap av svensk medborgare och diplomat få träda i förbindelse med den svenska beskickningen i Moskva. Inlagan överlämnades till den tjänstgörande fältväbeln i Lubjankafängelsets bottenvåning.

Heinz-Helmut von Hinckeldej: Raoul Wallenberg hade som svensk diplomat upprepade gånger mycket starkt protesterat mot sin häktning. I egenskap av diplomat från en neutral stat lär han ha fordrat att bli satt i förbindelse med en

representant för svenska beskickningen i Moskva. Vid förhör skall han ha nekat att uttala sig och hänvisat till att han vore diplomat.

Ernst Ludwig Wallenstein: Vid årsskiftet 1945/46 hade Raoul Wallenberg för avsikt skriva en protestskrivelse och han var inte helt säker på till vem densamma borde riktas. Genom knackningar kom Wallenstein och Raoul Wallenberg fram till att det vore lämpligast att rikta skrivelsen till Stalin personligen, på franska. Skrivelsen skrevs och vidarebefordrades genom vakten (av egen erfarenhet visste Wallenstein att dylika skrivelser vanligen vidarebefordrades).

Willy Bergemann: Raoul Wallenberg begärde (i Lefortovo) vid upprepade tillfällen att av kommissarien få besked om sitt öde. Man hade därvid bl.a. tröstat honom med hänvisning till den konferens⁶ som skulle äga rum i Moskva i mars 1947 och vid vilken fångarnas öde skulle avgöras.

Bernhard Rensinghoff: I en skrivelse på franska åberopade sig Raoul Wallenberg på sin diplomatiska status och hemställde om att bli förhörd. Skrivelsen hade han sommaren 1946 riktat till Stalin med begäran om att bli satt i tillfälle uppta förbindelse med svenska beskickningen i Moskva.

Kort före Raoul Wallenbergs och Roedels förflyttning den 1 mars 1947 (från Lefortovo) hämtades Raoul Wallenberg till förhör (något sådant förhör finns ej registrerat). Först den 11 mars då Raoul Wallenberg åter befann sig i Lubjanka, förhörs den svenske diplomaten på nytt. Efter det förhör som Rensinghoff nämner uppgav Raoul Wallenberg att kommissarien meddelat honom att hans fall var helt klart och att han vore "ett politiskt fall". Om han ansåg sig oskyldig, vore det hans sak att bevisa detta. Det bästa beviset för att Raoul Wallenberg vore skyldig låg i det faktum, att svenska beskickningen i Moskva och svenska regeringen inte hade gjort någonting åt hans sak. Raoul Wallenberg hade begärt av kommissarien som ledde förhöret att få komma i direkt kontakt med svenska beskickningen i Moskva eller med Röda Korset eller att i varje fall skriftligen få kontakt med dem. Denna begäran hade kommissarien avvisat under hänvisning till att "ingen människa tar notis om

---

⁶ Vad förhørsledaren här syftade på har troligen sin upprinnelse i de allierades konferens om krigsfångar och krigsskadestånd i Paris 1946, som ledde fram till fredsavtal i februari 1947 med Finland, Ungern, Rumänien och Bulgarien. Det gällde därefter att lösa praktiska frågor rörande repatriering av människor samt frågan om hantering av krigsfångar, vilket skulle ske vid en konferens i Moskva i mars 1947. Vissa krigsfångar frigavs i detta sammanhang, såväl individuellt som i större grupper. Förmodligen var det denna process som Raoul Wallenberg beskrivit som "krigsfångekonferensen".

er". "Om svenska regeringen eller dess beskickning hade haft något som helst intresse för er, så hade de redan för länge sedan satt sig i förbindelse med er".
Kommentar: Detta kan ses som en ödesdiger kommentar till den svenska beskickningens bristande engagemang, särskilt då från Söderbloms sida. Å andra sidan kan noteras Vysjinskij's konstaterande bara en månad senare att Sverige gjort ett stort antal hänvändelser till förmån för Raoul Wallenberg. Detta skriver dock Vysjinskij sannolikt för att man i MID ändå upplever de många svenska hänvändelserna som ett irritationsmoment, varför han vill få till stånd en lösning av fallet.

Vid ett annat tillfälle hade Raoul Wallenberg meddelat att han hade frågat en s.k. förhörsofficer, om han skulle dömas eller inte. Till svar meddelades: "Ni kommer av politiska skäl aldrig att dömas".

Arbetsgruppen har under de senaste åren fått tillfälle att åter samtala med Gustav Richter. Richter kunde därvid ge ytterligare en kort miljöskildring av Raoul Wallenbergs första veckor i Lubjanka. -Ibland kom en blond officer med skandinaviskt utseende till cellen för att kartlägga förhållandena. Han talade utmärkt tyska. En gång kring midnatt fördes Raoul Wallenberg till förhör och återvände till cellen ca kl 6.00 och såg blek ut. Förhørsledaren hade just varit den blonde officeren och Raoul Wallenberg sade att det var "en förfärlig man". Det var Svertjuk han syftade på.

Efter murens fall har det dessutom blivit möjligt att för första gången, vid ett par tillfällen, höra Jan Loyda, bosatt i f.d. DDR. Tidigare existerade bara andrahandsuppgifter från honom.

Loyda berättar hur Raoul Wallenberg i mars/april 1945 fördes in i cellen där han själv och Willy Roedel (tyskt legationsråd i Bukarest) satt. Raoul Wallenberg förklarade att han kommit till Moskva för förhandlingar med sovjetiska myndigheter rörande bl.a. den sovjetiska beskjutningen av svenska legationens fastigheter samt för att få skydd för judarna (Loydas minne av hur Raoul Wallenberg uttryckt sig på denna punkt var något oklart). Raoul Wallenberg betraktade gripandet som ett oförklarligt misstag. Under sex-åtta veckor delade de tre cell och Raoul Wallenberg var då övertygad om att misstaget skulle klaras ut och de planerade förhandlingarna inledas. Inget förhör ägde rum under denna tid. Raoul Wallenberg var vid mycket god vigör och gymnastiserade regelbundet samt brukade ofta sjunga. Han skissade på ett segermonument till Röda Arméns ära (sic). Loyda undervisade Raoul Wallenberg i ryska och denne undervisade i sin tur Loyda i engelska. Sedan

Raoul Wallenberg förflyttats satt Loyda och Roedel tillsammans med Vilmos Langfelder, som presenterat sig som Raoul Wallenbergs medhjälpare. Också han var övertygad om att de gripits av misstag. (Här minns nog Loyda fel. Roedel förflyttades samtidigt med Raoul Wallenberg till Lefortovo).

Vid ett förhör i Lubjanka hade förhørsledaren frågat Loyda vilka personer han delade cell med. -Två diplomater, hade han svarat. -Raoul Wallenberg är inte någon diplomat utan en svensk som hjälpt rika judar i Ungern, hade förhørsledaren replikerat. Vid ett annat samtal uttryckte sig Loyda något annorlunda om vad förhørsledaren svarat: -Tysken är diplomat men svensken är det inte.

Loyda uppger att han senare av MGB tvingades underteckna en försäkran om att inte för någon yppa vad han sett eller hört under sin vistelse i fängelset. Annars skulle han bestraffas mycket hårt.

Intervjuer med tidigare medarbetare i säkerhetstjänsten

Arbetsgruppen har också i ett antal intervjuer med f.d. medarbetare i Smersj, MGB och i Lefortovo- resp. Lubjankafängelserna fått fram en del uppgifter som mer eller mindre indirekt har intresse för att bilda sig en uppfattning om Raoul Wallenbergs fängelsevistelse 1945-47 i Moskva.

Enligt en av Kartasjovs medarbetare sköttes den första informationsinhämtningen från en fånge som just kommit in i fängelset av den medarbetare som råkade vara tillgänglig. Sedan bedömde avdelnings-/sektionschefen vem som skulle handlägga fallet. Därefter överlämnades det ev. till utredningssektionen för särskilt viktiga ärenden. Den ovan nämnde Kartasjov kunde bara ha arbetat genom tolk och den som främst kunde ha kommit i fråga var Kopeljanskij, men det fanns ytterligare ett par mycket duktiga tolkar. Dessutom uppges Kartasjov ha vetat föga om internationella frågor eller om västligt spionage.

En förhørsledare är av den meningen att en person som Raoul Wallenberg nog endast skulle komma i kontakt med en snäv krets eftersom hans roll uppenbarligen "var bestämd av någon i ledningen". Omständigheten att en diplomat från ett land som inte var i krig med Sovjetunionen hölls i fängelse föranledde stort hemlighetsmakeri. Förbryllande är att de schweiziska diplomaterna inte kom i kontakt med några andra fångar, medan Wallenberg

och Langfelder gavs krigsfångestatus och sattes tillsammans med huvudsakligen tyska/österrikiska krigsfångar.

Beteckningen "särskilt viktig fånge", som gavs till Raoul Wallenberg, bestämdes av MGB-ledningen och gavs till underrättelsefolk, diplomater m.fl.

En fångvaktare kommer ihåg Raoul Wallenberg från Lubjanka (1946 eller 1947) och att han satt i cell nr 116 eller 117. Fångvaktaren betraktade Raoul Wallenberg som tysk och mindes att han sällan kallades till förhör.

Två utredare på utredningsavdelningen för särskilt viktiga ärenden, som särskilt arbetade med förberedelserna till Nürnbergprocessen, medger att de borde ha känt till Raoul Wallenbergärendet vid tiden ifråga men att de faktiskt inte gjorde det. De, liksom många andra av de personer som intervjuats, pekar dock ut de två tolkar/operativt befullmäktigade som bäst behärskade tyska och som därför borde ha kommit ifråga för de viktigaste fallen. Andra utpekar ytterligare tolkar. En av de två ovannämnda tolkarna säger sig ha hört talas om Raoul Wallenberg först 1947 och anser att det måste ha varit hans kollega som tolkat förhören (vilket bekräftas av förhørsjournalen). Han understryker också att såväl Abakumov som Kartasjov föredrog att använda kollegan.

Den utpekade kollegan Kopeljanskij, som intervjuats flera gånger av arbetsgruppen, säger sig ha förhört åtskilliga tyska underrättelseofficerare. Han hade också vid tiden ifråga hört att en svensk arresterats, på order av Vorosjilov, och satt under nummer. Han kan dock inte erinra sig att han förhört eller medverkat som tolk vid förhör av Wallenberg och ställer sig oförstående till anteckningarna i förhørsjournalen. I stället menar han att någon chef som förhört Raoul Wallenberg skrivit dit hans namn. Eftersom alla chefer hade behov av tolk så måste någon annan ha kallats; man kunde också ha utnyttjat någon svenskkunnig person från underrättelsetjänsten. Under en intervju medgav Kopeljanskij att han kunde ha deltagit som tolk men att detta var något som han inte kunde minnas. Han kom dock vagt ihåg någon fånge i civil klädsel. Vid ett tillfälle erinrade sig Kopeljanskij att det eventuellt kunde ha gått till på följande sätt: en chef sade till honom att han skulle kalla en fånge till sig och att Kopeljanskij därvid skulle sitta ner en stund, bjuda på te och smörgås, fråga hur fången mådde och småprata en stund. Kopeljanskij behövde inte ytterligare intressera sig för något; sedan skulle han, chefen, ta hand om fången... Längre än så lyckades intervjugruppen inte komma i sina samtal med Kopeljanskij. Det kan tilläggas att denne inte heller kunde komma ihåg förhör med Gustav Richter som han

enligt förhørsjournalen skulle ha hållit. Av intresse är också att Kopeljanskij reagerade mycket starkt när han fick se ett fotografi av Roedel; han blev t.o.m. vit i ansiktet och förlorade tillfälligt talförmågan (enligt journalen skall Kopeljanskij ha förhört Roedel den 18 juli 1946, dagen efter det uppgivna förhöret med Raoul Wallenberg).

Kopeljanskij förhörde den Abwehrman vid namn Gfrorner som nämnts ovan. Som ett bevis på att han inte också haft hand om Raoul Wallenbergärendet påpekade han att han vid förhöret med Gfrorner inte ställt en enda fråga om Raoul Wallenberg. Vid ett annat intervjutillfälle uppgav Kopeljanskij att Gfrorner inte nämnt Raoul Wallenbergs namn en enda gång. På denna punkt tycks Kopeljanskij ha ett mycket gott minne. Förhören med Gfrorner ägde rum 1949 och senare, dvs. vid en tid, då Kopeljanskij borde ha vetat vad som hänt Raoul Wallenberg.

Pitovranov hade vid tiden ifråga endast hört från vice sektionschefen Utechin att "det fanns det mycket viktiga och komplicerade fallet Raoul Wallenberg". Utechin, som också varit en av ledarna för front-kontraspirationen, hade säkert vetat mer. Han lär ha varit ansvarig för operationen att föra Raoul Wallenberg till Moskva. Ett så viktigt ärende måste ha rapporterats direkt till Stalin. Anledningen till att Raoul Wallenberg förhördes så få gånger var säkert en order från Stalin till MGB om att inte göra något utan särskild instruktion. Kanske hade Stalin haft särskilda avsikter med Raoul Wallenberg som han inte informerade andra om? Uppgiften att Raoul Wallenbergs fall vore politiskt och att han aldrig skulle dömas passade väl in i denna hypotes. Pitovranov menar också att Raoul Wallenberg hölls under särskilda villkor och behandlades väl. Pitovranov uppges senare av krigshistorikern och journalisten Lev Bezymenskij ha sagt att Raoul Wallenberg efter kort tid i Lubjanka efter återflyttningen dit den 1 mars 1947 överfördes till MGB:s kommandaturbyggnad och fick särskilt god förplägnad.

Kondrasjov, som tjänstgjorde vid den 2:a huvudstyrelsen inom MGB, kallades ibland till andra avdelningar och några gånger även till Abakumov, då främst för att översätta dokument. I förhör deltog han mycket sällan. Någon gång våren 1947 kallades han dock till Lubjanka av en för honom okänd officer för att tolka vid ett förhör av en fånge klädd i kostym, som han senare förstått måste ha varit Raoul Wallenberg. Det rörde sig om något slags kontrollförhör, med genomgång av tidigare lämnade uppgifter rörande dokument med listor som påträffats vid arresteringen. Förhørsledaren intresserade sig också för Raoul Wallenbergs kontakter med tyskarna och amerikanerna. Förhöret gick

lugnt till och varade 1,5-2 tim dagtid (stämmer väl; enligt journalen varade förhöret från 14.15 till 16.00 den 11 mars). Förhørsledaren hette Kuzmisjin. Kondrasjov har givit något olika uppgifter om huruvida han tolkade från tyska eller engelska. Enligt dennes kollegor talade han dålig tyska (bara en hävdar att Kuzmisjin behärskade tyska väl). Enligt Kondrasjov upprättades inget protokoll vid förhöret.

Så många nya säkra fakta om Raoul Wallenbergs fängelsevistelse 1945-47 har knappast tillkommit under senare år, även om vi fått den belyst också "från den andra sidan", dvs. från säkerhetsorganen. Det mest påtagliga i den bild som växt fram är att Raoul Wallenbergs behandling de första två åren inte på något anmärkningsvärt sätt skiljer sig från medfångarnas. Det är först i månadsskiftet februari-mars 1947 som det sker en förändring, som delvis fortfarande är höljd i dunkel.

X Hur handlades Wallenbergärendet av sovjetiska myndigheter resp. av det svenska utrikesdepartementet?

Från sovjetisk/rysk sida har man sedan september 1991 överlämnat ett stort antal dokument som direkt eller indirekt berör Raoul Wallenbergs öde. Flertalet av dem belyser också de sovjetiska myndigheternas agerande från januari 1945 fram till i första hand 1957. När det gäller senare år är dock urvalet mer selektivt, men vissa frisläppta dokument belyser även agerandet efter 1957. Så sent som i år (2000) erhöles ytterligare en uppsättning dokument från presidentarkivet som återspeglar hur ärendet hanterats på högsta nivå under de sista åren av 80-talet och de första åren av 90-talet. Det bör påpekas att dokumenten givetvis ger långtifrån hela sanningen. Dels saknas av allt att döma många dokument, särskilt i f.d. KGB:s arkiv, dels kan en icke obetydlig del av kontakterna mellan myndigheterna ha skötts på telefon. Dessutom är det uppenbart att vissa dokument ger en tillrättalagd version av vad som inträffat. Som en röd tråd genom många dokument går en strävan att undertrycka den fullständiga sanningen. Det bör vidare framhållas att beredningen av ärendet gjordes av berörda myndigheter, dvs. utrikesministeriet (MID) och KGB. Centralkommittén (inkl. sekretariatet) och dess politbyrå beredde inga ärenden utan behandlade ställda frågor och fattade beslut på basis av förslag från myndigheterna.

Ytterst få dokument släpptes fria före september 1991, men av senare överlämnade dokument framgår att en intern genomgång av materialet gjordes åtminstone 1989-90.

Dokumentation

De sovjetiska myndigheternas handläggning under 40- och 50-talen redovisas utförligt i några interna promemorior upprättade i utrikesministeriet, vilka

Hur handlades Wallenbergärendet...

överlämnats till den svenska sidan. Nedan citeras ett antal gånger en sådan intern promemoria från 1952 (bilaga 19).

Sovjetmyndigheternas första direkta befattning med ärendet sker den 31 december 1944, då svenske ministern i Moskva, Staffan Söderblom, i en note till det sovjetiska utrikesministeriet (MID) meddelar namnen på de svenska beskickningsmedlemmarna i Budapest och uppger att dessa hotas av tvångsevakuering av de lokala myndigheterna. Söderblom begär att Sovjetunionen skall bistå svenskarna när de påträffas.

Redan samma dag informerar vice utrikesminister Dekanozov vice generalstabschefen Antonov om dessa uppgifter och ber denne ge lämpliga instruktioner till frontkommandot. Sådana instruktioner ges i chifffertelegram den 2 januari 1945 från generalstaben till befälhavarna för de andra och tredje ukrainska fronterna. Instruktionen går ut på att beskickningsmedlemmarna, om de påträffas, skall tas under Röda Arméns beskydd och generalstaben informeras.

För ordergivningen under januari har redovisning lämnats i kapitel V.

Här kan dock ännu en gång erinras om Dekanozovs brev till Söderblom den 16 januari, där han ger besked om att Raoul Wallenberg påträffats. Av intresse är att detta omgående delgavs Molotov, Vysjinskij och flera avdelningar på utrikesministeriet. På arkivkopian finns också påskriften "...Wallenbergs akt" (på ryska: "delo Vallenberga"). Flera av utrikesministeriets dossierer som handlar om Wallenbergärendet har på omslaget beteckningen "Om den svenske diplomaten Raoul Wallenberg".

Noteras kan vidare att en av ovannämnda interna MID-promemorior nämner att Alexandra Kollontaj, som tidigare påpekats, i februari 1945 informerade Raoul Wallenbergs mor, Maj von Dardel, att sonen befann sig i säkerhet under Sovjetunionens beskydd. Av MID-dokumentet framgår inte hur hon fått information eller instruktion härom. Det enda som finns registrerat är att Kollontaj senare (i juli 1947) får godkännande på ett utkast till svar på en fråga från Göteborgs Handels- och sjöfartstidning med innebörd att hon inte har något att tillägga till de officiella sovjetiska svaren.

Här kan inskjutas att Emmy Lorentzon, under flera år Kollontajs förtrogna i Stockholm, vid ett samtal 1988 på ett ålderdomshem utanför Moskva till representanter för svenska Moskvabeskickningen, uppgav att Kollontaj efter

hemkomsten till Moskva i mars 1945 börjat bedriva vissa efterforskningar rörande Raoul Wallenberg. Hon hade dock snart blivit tillsagd att sluta med dessa och hade 1948 fått veta att den svenske diplomaten 1947 hade dött i fängelse av sjukdom. Någon ytterligare information hade inte Lorentzon.

Den 17 mars 1945 skriver sektionschefen vid MID Vetrov i en promemoria till Dekanozov att den svenska missionen i tre noter begärt att till Danielsson och Wallenberg få översända uppgifter adresserade till dem från UD och även till Danielsson vidarebefordra "en varuförsändelse". Eftersom frågan om evakuering från Ungern av utländska diplomater, inklusive svenskarna, är löst och de snart kommer att utresa föreslår Vetrov att 1/lämna noterna utan svar och ej vidarebefordra något till Budapest, 2/meddela Söderblom muntligen när den svenska missionen anländer till Sovjetunionen att man beslutat evakuera den.

Svenska hänvändelser 1945-46

Söderblom föreslår i februari 1945 i något kryptiska ordalag att UD genom sovjetisk förmedling skall bekräfta Raoul Wallenbergs diplomatiska status och instruera honom att träda i förbindelse med den provisoriska ungerska regeringen i Debrecen. UD svarar med att be Söderblom så snart som möjligt meddela Danielsson att han borde ta kontakt med den nya ungerska regeringen. Wallenberg borde ansluta sig till Danielsson. Av en anteckning på arkivkopian framgår att Söderbloms förslag föredragits för utrikesministern, "som närmast vore benägen för instruktion att Wallenberg skall hemresa därest han ej anser svenska intressen kräva att han kvarstannar och tar kontakt med Debrecenregeringen. Med hänsyn till ovissheten om Danielssons öde torde emellertid ingen instruktion nu utgå. Något erkännande av Debrecenregeringen torde ej nu göras." Söderblom synes ha varit medveten om att hans initiativ kunde tolkas som en önskan att hålla sig från ärendet genom att göra det till en svensk-ungersk fråga, ty i ett handbrev till von Post den 30 april framhåller han att hans förslag om en démarche hos den ungerska regeringen alls inte haft till syfte "att befria denna beskickning från ett fortsatt bedrivande av ärendet utan fastmer för att medelst parallella ansträngningar genom andra kanaler söka ernå bästa möjliga resultat. Som jag förut framhållit, är det tyvärr möjligt, att saken kan komma att förbli en olöst gåta."

I februari och mars informerar, som ovan sagts, madame Kollontaj Raoul Wallenbergs mor och fru Günther att Raoul Wallenberg befann sig i sovjetiskt förvar. Den 9 februari får svenska legationen i Moskva instruktion att söka

inhämta upplysningar om Budapestpersonalens öde, en instruktion som förnyas den 17 februari. Frågor skickas också till legationen i Rom (om Vatikanen kan ha information) samt till Bukarest och Berlin. Den 2 mars erhålls meddelande från legationen i Bukarest att alla legationsmedlemmar utom Raoul Wallenberg skulle vara välbehållna på nuntiaturen. Raoul Wallenberg uppges ha för avsikt att avresa med bil till okänd destination. Meddelandet vidarebefordras till Berlin och Moskva. Den 17 mars instrueras Moskvaambassaden att "energiskt begära besked" med anledning av motsägande rykten om var Danielsson, Anger och Raoul Wallenberg befinner sig. Två dagar senare går instruktion till Bukarest att från ungerska regeringen och via andra kanaler söka information. Den 27 mars meddelar Bukarestlegationen att Budapestpersonalen anlät dit. Samma dag sänds instruktion till Moskva att det, mot bakgrund av de övrigas ankomst till Bukarest, är särskilt angeläget att erhålla upplysningar om Raoul Wallenberg.

Den 12 april erbjuder amerikanske Moskvaambassadören Harriman Söderblom amerikansk hjälp, vilket denne avvisar (men förtiger i rapport till UD den 19 april, samtidigt som han skriver missvisande om det amerikanska ägerandet). Samma datum rapporterar Söderblom också till Stockholm: "vad jag fruktar är att ryssarna med bästa vilja i världen inte kunna skapa klarhet om vad som inträffat... tänkbart, för den händelse Raoul Wallenberg råkat ut för en dödlig bilolycka eller mördats, ...hans försvinnande faktiskt skett spårlöst." Två dagar senare uppmanas Söderblom mycket bestämt av Stockholm: "Ni erhåller härmed definitiv instruktion uppsöka Dekanozov". Den 24 april 1945, någon tid efter det att alla beskickningsmedlemmarna utom Raoul Wallenberg återvänt från Budapest till Sverige via Moskva, riktar Söderblom en skrivelse till vice utrikesminister Dekanozov där han ber den sovjetiska sidan att vidta brådskande åtgärder för att söka rätt på Raoul Wallenberg, dock utan att nämna Dekanozovs besked från den 16 januari. I den interna sovjetiska promemorian noteras att Söderblom, när han överlämnade brevet, anmärkte bl.a. följande: "Det är möjligt att han (Raoul Wallenberg) råkat ut för någon olyckshändelse". Förutom att den sovjetkontrollerade Kossuthradion i Ungern spritt desinformation av denna innebörd erhöll svenskarna uppgifter om detta från judar som anlände från Budapest till Bukarest men även Langlet uttalade sig i samma riktning. "På Dekanozovs fråga förmodar Söderblom att Raoul Wallenberg kan ha omkommit i en bilolycka". Detta säger Söderblom trots att samme Dekanozov den 16 januari meddelat att Raoul Wallenberg tagits om hand av sovjetiska förband i Budapest. Man kan inte undgå att konstatera att ryssarna i

sitt besked (Vysjinskijs note till den svenska beskickningen) i augusti 1947 tog fasta på Söderbloms förmodanden.

Till följd av denna och ett par följande hänvändelser riktar MID (dåvarande NKID) ett brev till NKGB vari hemställs om nya uppgifter om Raoul Wallenberg för besvarande till svenska regeringen. Den 8 augusti 1945 svarar NKGB (Merkulov) att man inte förfogar över några uppgifter om den svenske diplomaten (han fanns ju då hos Smersj).

Därefter följer under återstoden av år 1945 och 1946 ett antal svenska hänvändelser och uppvaktningar rörande Raoul Wallenbergs öde (se kapitlet "Kronologi i Raoul Wallenbergärendets första skede"). Vid några av dessa överlämnas ytterligare vittnesuppgifter om dels namngivna sovjetiska militärer som skulle ha eskorterat Raoul Wallenberg ut ur Budapest den 17 januari 1945, dels om att svensken setts i fängelser i Moskva. Det första konkreta vittnesmålet i den sistnämnda kategorin härrörde från Edvard af Sandeberg, som efter hemkomsten våren 1946 bl.a. uppgav att han i Butyrka träffat en tysk som i andra Moskvafängelser stött på Raoul Wallenberg.

Utrikesministeriet vidarebefordrar förfrågningarna, dels till Abakumov, chef för Smersj, dels till inrikesministeriet (MVD), som dock skickar dem vidare till MGB:s arkivchef, med förklaringen att Raoul Wallenberg ej befinner sig i MVD:s lägersystem. Från Smersj resp. MGB erhålles inget svar, trots upprepade påminnelser från MID, bl.a. den 3 februari 1946, då MID ber Abakumov att påskynda ett svar, som skulle kunna föredras för ledningen. Av ett internt MGB-dokument från den 12 augusti 1946 framgår att dess arkiv- och registreringsavdelning vidarebefordrat MID:s förfrågan till 3:e huvudstyrelsen; Kuzmisjins namn nämns bl.a.

Ett av de mest anmärkningsvärda samtalen äger den 26 december 1945 rum mellan Söderblom och avdelningschefen Abramov. Enligt det sovjetiska utrikesministeriets uppteckning redogör Söderblom för vad han fått veta om Raoul Wallenbergs sista tid i Budapest men tillfogar sedan: "Jag vill uppriktigt säga Er min personliga mening i den här frågan. Jag vet naturligtvis att min mening inte kan vara av personlig karaktär, men i det här fallet skulle jag vilja be Er att anse den vara personlig. Jag förmodar att Wallenberg inte är vid liv. Det är möjligt att han har omkommit i ett tyskt bombanfall eller i ett anfall av något ungerskt eller tyskt militärt förband, som befunnit sig i de sovjetiska truppernas rygg. En kort tid efter det att man tog Wallenberg till Debrecen inledde Röda Armén ett omfattande anfall. Till följd av detta förflyttades staber och arkiv och det framstod vid den tidpunkten som omöjligt att få

fram någon information om Wallenbergs öde. Det skulle vara förträffligt om missionen nu kunde erhålla ett svar i just denna anda, det vill säga att Wallenberg har omkommit. Detta är nödvändigt först och främst för Wallenbergs mor eftersom hon fortfarande hoppas att hennes son är vid livet och hon slösar kraft och hälsa på det fruktlösa sökandet. Jag har nu i dagarna rådgjort med madame Kollontaj i den här frågan. Hon instämmer i min uppfattning och gav mig rekommendationen att uppriktigt berätta det för Er, vilket jag nu har gjort. Jag understryker än en gång att min anhållan om ett svar från den sovjetiska regeringen och innehållet i detta svar är en personlig anhållan och min personliga mening." Abramov svarar att han skall vidarebefordra Söderbloms information till vederbörande sovjetiska organ, att det är möjligt informationen underlättar sökandet efter Wallenberg samt att man för tillfället inte besitter någon information, vare sig om var han befinner sig eller om hans död.

I Söderbloms rapport till Stockholm om samtalet med Abramov sägs inget om det personliga budskapet. Rapporten bifogas i bilaga 20.

En fråga som här infinner sig är om man kan lita på de sovjetiska uppteckningarna från samtal med svenska företrädare. Sedan ett stort antal dokument gjorts tillgängliga från det ryska utrikespolitiska arkivet kan man rent generellt konstatera att rapporter om samtal som den sovjetiska beskickningen haft i Stockholm ofta var tillrättalagda, för att passa in i vad rapportören förväntade sig Moskva ville höra eller i vad rapportören ville uppnå. Det var ju svårt för det sovjetiska utrikesministeriet att kontrollera exakt vad som sagts vid sådana samtal. När det gäller uppteckningar gjorda i Moskva från samtal med svenska företrädare är dock tillförlitligheten sannolikt betydligt större. Den sovjetiske representanten var sällan ensam och det var mer riskfyllt att manipulera texten; disciplinen var hård. Det bör i detta sammanhang också påpekas att de mest graverande av Söderbloms uttalanden återgavs inom citationstecken i de sovjetiska uppteckningarna.

Den svenske ministern hos Stalin

Den 15 juni 1946 tas minister Söderblom emot av Stalin. Söderblom hade genom utrikesminister Molotov vid ett möte den 6 juni (då Wallenbergärendet aldrig nämndes specifikt) försökt få till stånd ett möte med Sovjetledaren, och hans avsikt hade enligt egen utsago varit att därigenom understryka såväl för den sovjetiska byråkratin som för Stockholm hur goda de svensk-sovjetiska förbindelserna och (underförstått) Söderbloms egen ställning var. Intressant är

att Politbyrån hade ett möte den 13 juni i vilket inte bara de flesta politbyråmedlemmarna deltog utan även tre höga tjänstemän från utrikesministeriet (Molotov, Vysjinskij och Dekanozov), vilket var ytterst ovanligt. Zjdanovs närvaro tyder på att frågor rörande Finland avhandlades men det är inte långsökt att tro att även frågan om Raoul Wallenberg kan ha berörts. Ingen sovjetisk uppteckning av Stalins samtal med Söderblom har påträffats, inte heller några spår av Stalins ev. instruktioner till följd av detta. Det lär inte vara ovanligt att uppteckningar av Stalins samtal inte finns bevarade; efter utskrift återlämnades sådana till hans eget kansli. I ovannämnda MID-PM från 1952 anges i en fotnot att Stalin "enligt svenska uppgifter" den 15 juni 1946 mottog minister Söderblom och därvid lovade ge instruktion om efterforskning av Raoul Wallenberg. Närvarande vid mötet var endast Lozovskij, vice utrikesminister, kort tid därefter bitr chef för Informationsbyrån men senare på Stalins order mördad, jämte Michoels, ordförande i judiska antifascistiska kommittén.

Enligt Söderbloms egen rapport (bilaga 21) antecknade Stalin Raoul Wallenbergs namn och framhöll för honom, sedan Söderblom anmärkt att Raoul Wallenberg var spårlöst försvunnen, att man på sovjetisk sida givit befallning om att svenskarna skulle skyddas. Detta bevisar att Stalin var insatt i ärendet (antecknandet av Wallenbergs namn var nog mest för syns skull). Även om Söderblom hänvisade till Dekanozovs meddelande av den 16 januari 1945 uttryckte han som sin personliga övertygelse att Raoul Wallenberg fallit offer för en olycka eller för rövare. Stalin frågade då: "Har ni inte fått något meddelande från oss?" Frågan är om inte detta måste syfta på Kollontajs budskap drygt ett år tidigare (som Söderblom inte föreföll känna till och därför svarade nej). Den svenske ministern sade sig anta att de sovjetiska myndigheterna inte hade några uppgifter om Raoul Wallenbergs öde men skulle gärna se att han fick ett officiellt meddelande om att alla möjliga åtgärder vidtagits för hans efterforskning. Återigen har alltså Söderblom sagt sig tro att Wallenberg omkommit i Ungern. Stalin lovade dock att han skulle ta sig an Wallenbergsaken och se till att den blir undersökt och uppklarad (om man ska tro Söderbloms uppteckning). Söderbloms samtal med Stalin varade bara fem minuter, trots att Stalin enligt besöksboken reserverat en hel timme för besöket.

Det framgår sedan av besöksjournalen att Stalins bisittare, vice utrikesminister Lozovskij, stannade kvar nästan en hel timme ensam med Stalin. Ryssarna måste rimligtvis ha varit förbryllade över Söderbloms uppträdande. Frågan hur Sovjet kan ha uppfattat det svenska agerandet berörs längre fram i

rapporten. Noteras kan dock att Söderbloms ofta upprepade övertygelse att Raoul Wallenberg omkommit inte föranleder någon kommentar i de sovjetiska samtalsuppteckningarna och inte heller berörs i de sammanfattande promemoriorna i ärendet. Detta torde kunna förklaras med att MID endast svarade för de officiella kontakterna med Sverige. Raoul Wallenbergs arrestering, fängelsevistelse och eventuella utväxling var däremot något som föll under säkerhetsorganens domvärjo och inte angick MID. Erfarna tjänstemän torde visserligen inte ha haft några svårigheter att föreställa sig det verkliga förhållandet, men deras handläggning kunde endast basera sig på de formella besked de fick från Smersj.

Lozovskij tar den 13 december 1946 emot legationsrådet Barck-Holst, som frågar om resultatet av Stalins utlovade utredning. Lozovskij säger sig inte ha någon befattning med ärendet. Samtalsuppteckningen skickas dock till Abakumov med begäran från Molotov och Dekanozov om rapport och föredragning.

I november 1946 träffar utrikesminister Undén Molotov i New York men han tar inte upp frågan om Raoul Wallenbergs öde.

Mer om ryska propäer om utväxling?

Ett intressant samtal äger rum den 12 december 1946, då chargé d'affaires Barck-Holst tas emot av chefen för femte europeiska avdelningen i MID, Sysojev. Sysojevs sätt att där gå till motattack och ta upp fallen med flera sovjetiska avhoppare i Sverige såsom utgörande det verkliga problemet i de svensk-sovjetiska förbindelserna tolkades av Barck-Holst som att Wallenbergfallet här har begagnats såsom en slags förhandlingsbasis. Något uttryckligt stöd för en sådan tolkning finner man visserligen inte i den sovjetiska uppteckningen från samtalet (bilaga 15) men tydligare än så kan nog inte en sovjetisk antydning ha uttryckts.

Drygt ett halvår tidigare, den 30 april, rapporterade f.ö. Söderblom från ett samtal med MID-tjänstemannen Abramov: " I detta sammanhang lät Abramov sig undfalla den anmärkningen att herr af Sandeberg (det första vittnesmålet om Raoul Wallenberg) ju påträffats och förmodligen vid det här laget återbördats till hemlandet. Detta skulle kunna fattas som en antydning om att Raoul Wallenberg trots allt är i livet..." Abramov kan dock ha nämnt af Sandebergs hemsändande bara för att göra troligt att också Raoul Wallenberg skulle skickas hem om han påträffades. Abramov bad också Söderblom

utverka att flickan Makarova blir hemsänd till fadern. I den sovjetiska uppteckningen av samtalet nämns inte af Sandeberg. En direkt koppling mellan Raoul Wallenberg och Makarova görs däremot av Abramov i följande ordalag. "Jag svarade att efterforskningarna efter Wallenberg fortsatte. I samband med detta ärende påminde jag honom om Lida Makarovas öde. Trots hennes fars framställningar, trots de upprepade hänvändelserna av vårt sändebud i svenska UD hade hon ännu inte återsänts till Sovjet." (bilaga 14)

Trots alla antydningar om utväxling i dessa och andra samtal ber medlemmen av MID:s kollegium, Novikov, i flera brev – den 28 november 1945 samt den 3 februari och 20 mars 1946 - Smersj att påskynda svar om Raoul Wallenberg, detta med anledning av fotografier och uppgifter från vittnen i Budapest som överlämnats från svensk sida.

En sovjetisk medborgare som hoppade av i Sverige någon tid efter Söderbloms samtal med Stalin, sjömannen och enligt egen utsago NKVD-agenten Granovskij, blir ett ärende som förs upp till statsministernivå hösten 1946. Erlander skriver i sin dagbok att i "ett verkligt trist samtal" med den sovjetiske ministern om sjömansfallet var denne "till ytterlighet påstridig, även om man tar hänsyn till hans bristande språkkunskaper, som kommer hans formuleringar att stå så nakna och oförmedlade att man blir alldeles paff. Jag var ytterligt tvär och avvisande." Tjernysjov lät förstå att Sveriges vägran att utlämna Granovskij, Makarova m.fl. riskerade att påverka de svensk-sovjetiska förbindelserna, medan Erlander hävdade att repatrieringsfrågor inte borde tillåtas ha en sådan inverkan. Någon svensk uppteckning av samtalet har inte påträffats, och de följande dagarna utbröt en dispyt mellan Tjernysjov och kabinetssekreterare Westman om vad som egentligen sagts. Internt i UD var dock utrikesminister Undén för att man skulle utlämna Granovskij till ryssarna (dock ej som utväxling mot Wallenberg, en fråga som överhuvudtaget ej berördes) medan kabinetssekreterare Westman och chefen för den politiska avdelningen, Grafström, motsatte sig detta.

Söderbloms passiva sätt att hantera Wallenbergärendet är anmärkningsvärt. Det bör ses mot bakgrunden av att han tillträtt sändebudsposten i Moskva sommaren 1944 sedan hans företrädare förklarats non grata. Hans uppdrag var att förbättra Sveriges förhållande till Sovjetunionen. Samtidigt var han säkerligen medveten om att han på sovjetisk sida – och bland svenska kritiker av samlingsregeringens politik – betraktades som delansvarig för de eftergifter till Nazi-Tyskland som gjorts 1940-42 under hans tid som polchef. Detta gav ingen god grund för ett bestämt hävdande av Sveriges intressen. Hans

uttalanden till Abramov i december 1945 ter sig ändå extremt egendomliga, inte minst med tanke på hans erfarenhet som professionell diplomat. Om han inte skaffat sig någon täckning från ledande politiskt håll vid sina samtal i Stockholm kort före mötet med Abramov – för vilket varje belägg saknas – måste dessa uttalanden resa frågor om hans omdöme. Det gäller kanske också om hans mentala hälsa, som sex år senare försämrats så att han måste lämna aktiv tjänst vid 51 års ålder.

Egendomligt är likaså att de tecken på hans bristande energi i Wallenbergärendet, som blev bekanta också för utrikesledningen i Stockholm, inte synes ha föranlett någon erinran. Ej ens de ledande UD-tjänstemän som annars var kritiska till Sovjetunionen och misstroga mot Söderbloms omdöme synes ha reagerat. Det bör dock noteras att det inte kunnat fastställas i vad mån det tydligaste av dessa tecken, hans uttalande vid avskedsaudiensen hos Stalin i juni 1946, blev bekant för någon mer än utrikesministern, eftersom originalet till depeschen med paraffer av dem som fått läsa den inte kunnat återfinnas i UD:s arkiv.

Notervärt är vidare den nye ministern Gunnar Hägglöfs (Söderblom hade förflyttats från Moskva sommaren 1946) möte med medlemmen av MID:s kollegium Novikov den 30 januari 1947. Novikov framhåller då att sovjetiska organs efterforskningar, som pågått en längre tid, ej krönts med framgång men menar också att man inte kan underlåta att beakta att "Raoul Wallenberg hamnade i Röda Arméns armar i en period av hårda strider i Ungern när alla slags händelser kunnat inträffa, såsom Raoul Wallenbergs flykt, anfall av fientligt flyg o dyl." Hägglöf svarar, enligt Novikov, att han inte uteslöt detta men hoppades på bästa möjliga utgång. Enligt Hägglöf sade Novikov också att det säkert fortfarande fanns läger i Sovjetunionen som inte hunnit slutföra ordern om efterforskning men bad sedan Hägglöf bortse från detta uttalande.

MID får veta att Raoul Wallenberg är i Moskva

Fortfarande i början av 1947 har säkerhetstjänsten inte givit något svar på utrikesministeriets förfrågningar. I december 1946 uppger dock Sysojev, 5:e europeiska avdelningen, i en PM till samtalsuppteckning (samtal med Barck-Holst): "För någon tid sedan sade chefen för andra avdelningen i Smersj, Burasjnikov, i telefonsamtal med referenten Tjebotarev (MID) att det i denna fråga vore önskvärt att Vysjinskij ringde Abakumov", vilket får betraktas som den första klara antydning i MID:s dokument om att Raoul Wallenberg kan vara i Sovjet (samtalsuppteckningen delgavs Abakumov).

I februari 1947 meddelar Fedotov i MGB muntligen till Novikov att Raoul Wallenberg befinner sig i MGB:s förvar. Fedotov lovar att informera Molotov om orsakerna till Raoul Wallenbergs arrestering (zaderzjka) samt också framlägga förslag om vidare åtgärder i denna fråga.

Referatet av Novikovs samtal med Fedotov förs in i en promemoria från Vetrov till Molotov, i vilken Vetrov ursprungligen har återgivit vad Novikov sade till Hägglöf, nämligen att Raoul Wallenberg kan ha omkommit redan i Ungern. Skrivet för hand har Novikov i utkastet ersatt detta parti med uppgifterna från Fedotov (bilaga 22). Han ber också Vetrov skriva om brevet i ett exemplar och personligen överlämna det till chefen för Molotovs sekretariat, Podtserob. När promemorian skrevs om, fick Vetrov inte använda sin egen sekreterare utan skulle ombesörja utskriften i vice utrikesminister Vysjinskij's sekretariat. Detta visar att Fedotovs besked behandlades mycket försiktigt och troligen delgavs en mycket snäv krets.

Fedotovs muntliga besked omnämns också i en föredragnings-promemoria för vice utrikesminister Vysjinskij, upprättad av Vetrov den 2 april 1947 (bilaga 23). Det framgår inte av arkivmaterialet om den utlovade föredragningen för Molotov någonsin ägde rum. Troligen skedde det inte. I PM:en av Vetrov för Vysjinskij den 2 april 1947 anmärkes att Fedotov har förberett frågan men att den ännu inte föredragits. Uppenbarligen vet man i MGB (Abakumov) inte hur man skall förfara med Raoul Wallenberg.

I maj 1947 får chefen för sovjetiska Röda Korset, Kolesnikov, ett brev från Folke Bernadotte om Raoul Wallenberg. Med anledning härav skickar Kolesnikov förfrågningar dels till Vysjinskij, dels till MVD:s huvudstyrelse för krigsfångar och internerade. Dess representant, Kobulov (som f.ö. är Berijas förtrogne) frågar den 11 juni i MID vad man där vet om denna fråga. Svar ges per telefon dagen därpå. (Kobulovs förfrågan kan vara av intresse, då den möjligen tyder på att Berija och hans närmaste man ej var närmare informerade om Raoul Wallenberg. Mer sannolikt är dock att man ville veta hur svaret borde utformas).

Vysjinskij vill att Raoul Wallenbergärendet avgörs

Efter det att Vetrov upprättat ovannämnda PM för Vysjinskij den 2 april 1947 skriver Vysjinskij den 13 maj en PM till Molotov (bilaga 24). I denna konstaterar Vysjinskij att Sverige sedan den 24 april 1945 åtta gånger i skriftlig

form och fem gånger muntligen framfört hänvändelser om Raoul Wallenberg. Den vice utrikesministern fäster också vikt vid interpellationer i Sveriges Riksdag om Raoul Wallenberg samt vad han närmast vill karaktärisera som en presskampanj i Sverige. Vysjinskij nämner även att MID vid upprepade tillfällen begärt besked från Smersj och MGB utan annat resultat än att Fedotov i MGB lovat att personligen för Molotov föredra ärendet och föreslå vidare åtgärder. Med anledning härav vill Vysjinskij att Molotov skall förmå/ålägga Abakumov att "avlägga rapport om ärendets substans och förslag om dess avveckling". Uttrycket på ryska är "likvidering" som kan ha två betydelser: det kan syfta på ärendet men också på personen. Det är dock mindre sannolikt att det syftar på något annat än ärendet. På promemorian har Molotov den 18.5.47 skrivit "Till Abakumov. Jag ber er rapportera till mig". (Molotov var då vice regeringschef).

Nästa viktiga dokument hänför sig till den 7 juli 1947 - ett brev från vice utrikesminister Vysjinskij direkt till Abakumov (bilaga 25). Vysjinskij refererar i detta till en förfrågan om Raoul Wallenbergs öde från USA:s handelsminister Henry Wallace och nämner specifikt också att svenska beskickningen i Moskva den 16 januari 1945 erhållit besked om att Raoul Wallenberg tagits under de sovjetiska militära myndigheternas beskydd i Budapest. Vysjinskij understryker sedan att svenskarna intensivt driver denna fråga, med åtskilliga hänvändelser till MID "för att få åtminstone någon sorts svar". Därefter kommer en nyckelmening: "För att lösa frågan om svaret (till svenskarna) och om dess innehåll skulle det vara viktigt att ha uppgift om den plats där Wallenberg togs under den sovjetiska militärens beskydd, var Wallenberg denna tid befann sig, vart han flyttades och huruvida det på dessa platser förekom strider eller bombardemang, om Wallenberg hade möjlighet att förflytta sig fritt, eller om han befann sig under oavbruten bevakning samt huruvida han vid den tidpunkten hade kontakter eller sammanträffanden med medlemmar av den svenska beskickningen i Wien (sic) eller med andra utlänningar". Brevet avslutas med hemställan till Abakumov att upprätta och översända en rapport om dessa frågor.

När man reflekterar över innebörden av detta brev bör man hålla i minnet att Vysjinskij vid detta laget visste att Raoul Wallenberg befann sig i fängsligt förvar i Sovjetunionen (förmodligen hade flertalet berörda tjänstemän i MID förstått detta långt tidigare). Han uppmanar Abakumov att ge underlag för ett svar som skall försöka övertyga svenskarna att Raoul Wallenberg försvann i Budapest - något som också starkt antyds i det officiella svaret drygt en månad senare. Därmed får brevet en ödesdiger innebörd - det innebär ju i

praktiken att frågan om Raoul Wallenbergs vidare öde måste lösas (tidigare har Vysjinskij yrkat på förslag om ärendets avveckling) och det på ett sätt som inte underminerar trovärdigheten i den version som förbereds. Vysjinskij utgår alltså ifrån att något officiellt medgivande om att Raoul Wallenberg nu finns i MGB:s fängelse inte kan komma ifråga. Uppenbarligen har ytterligare underhandskontakter, som inte återspeglas i arkivmaterialet, förevarit mellan MID och MGB - eller har Vysjinskij rentav förhandskännedom om vad man planerar göra med Raoul Wallenberg?

Den 16 juli träffar den nye ministern Sohlman (Gunnar Hägglöf hade redan förflyttats) MID-tjänstemannen Vetrov. Återigen anteciperas från sovjetisk sida vad som komma skulle: Vetrov ville som sin personliga kommentar peka på att striderna kring Budapest under senare delen av januari 1945 hade varit särskilt förbittrade. Mycket talade för att Raoul Wallenberg hade omkommit, men några bevis hade man inte kunnat finna.

Den 22 juli 1947 skickar Vysjinskij ett kort påminnelsebrev (bilaga 26) till Abakumov och ber honom påskynda ett svar på ovannämnda brev, detta mot bakgrund av "en aktivering av frågan i Sverige" (en petition undertecknad av ett antal svenska organisationer hade överlämnats till den sovjetiska beskickningen i Stockholm den 15 juli).

Längst ner i vänstra hörnet på detta brev finns en av de viktigaste anteckningarna i hela det arkivmaterial som överlämnats från rysk sida. Där har chefen för MID:s Skandinavienavdelning skrivit den 23/7-47: "Svar har givits av Ab. (Abakumov) den 17/7 1947 i ett personligt brev till Molotov under diarienummer 3044/a".

I den promemoria som flera gånger refereras till påpekas också att det på en av de följande föredragningsanteckningarna finns noterat att brevet från Abakumov till Molotov mottagits i dennes sekretariat. Brevet var ställt till Molotov i dennes egenskap av ministerrådets vice ordförande.

Från KGB:s utgående diarium har också erhållits en kopia (bilaga 27) som visar att brevet sänts därifrån den 17 juli 1947. Det framgår också att brevet gäller Raoul Wallenberg samt att det utformats vid MGB:s tredje huvudstyrelse, under vilken Kartasjovs avdelning tidigare löd. Själva brevet har dock inte påträffats, vilket man från rysk sida förklarar med att brevet var av personlig och synnerligen känslig karaktär.

Hur handlades Wallenbergärendet...

Givetvis har det varit en huvuduppgift för arbetsgruppen att försöka finna Abakumovs brev. Man har sökt i alla upptänkliga samlingar i bl.a. MID:s resp. KGB:s arkiv. Dessutom har hänvändelser gjorts till Presidentarkivet, där material med särskilt hög sekretess bevaras. Kontakt har där hållits med förre chefen för ryska arkivstyrelsen Pichoja samt med general Volkogonov, som båda personligen under åren 1993-94 gått igenom de drygt tvåtusen slutna kuvert, där man länge hoppades att brevet skulle återfinnas. I ett av dessa kuvert påträffades bl.a. det avgörande dokumentet rörande Katyn. Denna utredning har dock haft mindre framgång - såväl Volkogonov som Pichoja har meddelat att brevet ej finns i arkivet.

Exakt vad som stod i brevet kan därför bara bli föremål för spekulationer. Brevet utgör dock ett svar på Vysjinskijs av Molotov påtecknade begäran om en rapport rörande Raoul Wallenbergs öde samt förslag till att avsluta ärendet, en rapport som skulle tjäna som underlag för ett svar till svenskarna. En hypotes är att Abakumov meddelar Molotov att något allvarligt - t.ex. dödsfall (oberoende av omständigheterna) - inträffat. En annan möjlighet är att Abakumov lämnar besked om vad man avser göra med Raoul Wallenberg samt synpunkter på utformningen av ett svar. Ytterligare en version som flera höga företrädare för KGB fastnat för, men som kanske får betraktas som mindre sannolik, är att Abakumov ber Molotov om instruktion vad han skall företa sig med Raoul Wallenberg.

Att det rör sig om ett viktigt, och känsligt, meddelande kan man sluta sig till även av det faktum att Molotov inte ens efter fem dagar (22.7) informerat Vysjinskij om innehållet samt av den omständigheten att brevet inte kunnat återfinnas. Om brevet endast innehöll svar på Vysjinskijs frågor är det svårt att se någon anledning till att behandla brevet annorlunda än andra dokument. Tilläggas kan att det, enligt en f.d. tjänsteman i Molotovs sekretariat inte var ovanligt att Vysjinskij inte helt hölls i bilden av Molotov; deras förhållande var ansträngt.

Sverige får ett besked

Sedan händer, enligt utrikesministeriets arkiv, ingenting i ärendet förrän den 9 augusti, då Vysjinskij i ett kort meddelande till Molotov, med hänvisning till Sohlmans hänvändelse till vice utrikesminister Malik den 12 juni, föreslår att det nu kan vara lämpligt att ge ett svar i sakfrågan. Vysjinskij bifogar också ett utkast till svar och påpekar särskilt att i detta återfinns "det för er kända utdraget med tillägg av ett stycke avseende Novikovs och Hägglöfs samtal den

30 januari samma år". Vad Vysjinskij åsyftar är den passus där Novikov påpekar att Raoul Wallenberg föll i Röda Arméns händer under en period då hårda strider pågick i Ungern och allehanda tillfälligheter kunnat inträffa: flykt, fientligt flyganfall och dylikt.

Molotov antecknade på Vysjinskij's förslag att han samtyckte, med smärre ändringar i texten.

Den 18 augusti 1947 sänder Vysjinskij en personlig note till Sohlman (bilaga 28), innehållande det första officiella sovjetiska svaret om Raoul Wallenbergs öde. Vysjinskij slår fast att omsorgsfulla undersökningar givit vid handen att "Wallenberg ej finns i Sovjetunionen och att han där är okänd". Vysjinskij kan visserligen inte förneka att MID den 14 januari 1945 mottog ett kort meddelande, "baserat på indirekta uppgifter från en av militärbefälhavarna i Budapest om att Raoul Wallenberg upptäckts, men det hade visat sig omöjligt att verifiera denna information, eftersom förbittrade strider pågått i staden. Den officer som skickat meddelandet hade inte återfunnits, och Raoul Wallenberg hade inte påträffats i "läger för krigsfångar och internerade", heter det också i noten (Raoul Wallenberg sattes ju i fängelse). Därpå hänvisas till tidigare framförda hypoteser att Raoul Wallenberg kan ha fallit offer för striderna. "Det återstår bara förmoda att Wallenberg omkom vid tiden för striderna i staden Budapest, eller också att han greps av pilkorsarna".

Det bör observeras att Vysjinskij inte säger rent ut att Raoul Wallenberg aldrig varit i Sovjetunionen, endast att han inte är där och att han är okänd (dvs. då). Detta utgör typiska sovjetiska formuleringar, som i varje fall för en svensk ter sig som en ren lögn. Det bör särskilt påpekas att Vysjinskij's note delgavs hela sovjetledningen.

De följande fem åren hände inte mycket i Raoul Wallenbergärendet på sovjetisk sida och antalet hänvändelser till Moskva var betydligt färre än åren 1945-47. Ett udda inslag i hela denna historia kan dock noteras. Det gäller ett utslag av en ungersk domstol 1948, där ungerska f.d. pilkorsare dömdes till döden för att ha dödat Wallenberg i Buda, strax före dennes avresa till marskalk Malinovskij i Debrecen. Domslutet redovisas i ovancerade MID-PM utan annan kommentar än att svenska tidningar helt avfärdat detsamma.

Nya vittnesmål och nya svenska hänvändelser

1950-talet utmärks av ett mer kraftfullt svenskt agerande under ledning av den nye kabinetssekreteraren Arne S. Lundberg. Fr.o.m. 1951 börjar nya, mer tillförlitliga vittnesmål om Raoul Wallenbergs fängelsevistelse framkomma. Ett av de första härrör från den italienske diplomaten Claudio de Mohr. Detta föranledde utrikesminister Undén att i februari 1952 till ambassadör Rodionov överlämna en note, där bl.a. begärs att Raoul Wallenberg skall återsändas till Sverige.

Ombedd att yttra sig svarar ministern för statssäkerhet, Ignatiev, den 3 mars, till vice utrikesminister Gromyko att MGB ej finner det lämpligt att på något sätt ändra karaktären av det svar som gavs till svenskarna i Vysjinskij's note den 18 augusti 1947 (bilaga 29). (Det bör noteras att Abakumov vid det här laget hade arresterats.)

Tre veckor senare redovisar Vysjinskij, som då blivit utrikesminister, i en promemoria (bilaga 30) direkt till Stalin, ärendets historia, dock utan att på något sätt avslöja fakta som inte redan finns omnämnda i utrikesministeriets dokument. Man frågar sig varför Vysjinskij inte ens i ett internt topphemligt dokument av denna typ kunnat tala klarspråk om vad Raoul Wallenberg råkat ut för. Rimligtvis borde han vid det laget ha känt till sanningen (men säker kan man naturligtvis inte vara). Enligt ryska experter var det dock inte ovanligt att man också i interna topphemliga dokument av denna typ upprätthöll fiktionen, dvs. återgav den officiella versionen snarare än den verkliga, om denna ansågs ytterst hemlig och konspirativ. Sanningen låg ju också inom KGB:s prerogativ, och det tillkom kanske inte Vysjinskij att återge den. Noteras kan att Vysjinskij i promemorian t.o.m. fäster Stalins uppmärksamhet på den ungerska domen mot pilkorsarna 1948. Vysjinskij instämmer helt i MGB:s rekommendation att svaret från -47 ej ändras. Det svar som sedan i april överlämnas till UD, efter att ha godkänts av politbyrån, går också ut på att sovjetiska myndigheter inte har några uppgifter om Raoul Wallenbergs öde utöver dem som lämnades 1947.

Beträffande ytterligare en svensk hänvändelse som gjordes i maj samma år blir dock beslutet att inte lämna något svar alls, annat än att vid förnyad svensk förfrågan muntligen hänvisa till svaret i april. Det är dock efter majhänvändelsen som en utförlig promemoria i ärendet upprättas i den skandinaviska avdelningen i MID (som vi hänvisat till flera gånger i denna text). Den föranleder också ytterligare en Vysjinskijpromemoria (bilaga 31) ställd till Stalin. Noteras kan Vysjinskij's uttryck att "Raoul Wallenberg påstås

ha räddat judar i Ungern". Ännu en gång förvånas man över att Vysjinskij inte ens i en intern promemoria ger den verkliga versionen.

Båda ovancerade beslut fattades av politbyrån och delgavs därefter endast Molotov och Vysjinskij.

De två svenska hänvändelser som här redovisats var alltså baserade på nya tillförlitliga vittnesuppgifter och föranledde två rapporter till Stalin. De togs alltså på visst allvar på sovjetisk sida.

På ytterligare svenska hänvändelser 1953 och 1954 reagerade Sovjet strikt avvisande - trots att Stalin avlidit befann sig ju fortfarande Molotov och Vysjinskij på sina poster, och KGB-chefen hette från 1954 Serov.

Noteras kan dock en förfrågan från vice utrikesminister Gromyko den 13 oktober 1954 ställd till KGB-chefen Serov (bilaga 32). I denna ber Gromyko den sistnämnde att informera om när och under vilka omständigheter Raoul Wallenberg avled. Anledningen till förfrågan är att man ånyo förbereder en föredragningspromemoria för centralkommittén. Serov svarar några veckor senare att KGB inte har något att anföra utöver det besked som gavs den 3 mars 1952. (Frågan är om Gromyko överhuvudtaget får veta mer om Raoul Wallenbergs öde.)

Ytterligare svenska uppvaktningar förekommer 1955; bl.a. tas ambassadör Sohlman emot av Bulganin, och president Vorosjilov träffar en svensk riksdagsmannadelegation. Den sovjetiska attityden blir nu något mindre avvisande - Vorosjilov talar om en omfattande undersökning i hela landet. Till Bulganin säger sig Sohlman vara fullständigt övertygad om att Raoul Wallenberg, om han påträffas, omedelbart skulle återlämnas till Sverige. Bulganin beklagar att han inte har något nytt att säga och konstaterar att såväl enskilda människor som folkmassor försvinner i krig. Bulganin skall också, enligt Sohlmans rapport, ha sagt att Raoul Wallenberg, om han återfanns, skulle få återvända hem. Bulganin hade i regeringen befattat sig med ärendet och tagit del av Vysjinskijs och andra uppteckningar (och han hade, som tidigare redovisats, skrivit under arresteringsordern).

Uppenbarligen förekommer vid denna tid vissa efterforskningar eller åtminstone diskussioner om att ge Sverige ett nytt besked. Ett intressant dokument från KGB, som påträffats i MID:s arkiv, är daterat december 1955 (bilaga 33). Det gäller ett brev från första huvudstyrelsen (utlands-

underrättelsetjänsten) i KGB till chefen för den skandinaviska avdelningen i MID angående ett förslag till rapport till centralkommittén om Raoul Wallenberg. Det sägs att ett stycke i den föreslagna rapporten, som bifogats men icke kunnat påträffas nu, bör ändras så att "frånvaron av uppgifter om Wallenberg förklaras med att han från de första dagarna efter kriget och fram till sin död skulle ha uppehållit sig i Sovjetunionen under annat namn, vilket man lyckats fastställa genom en noggrann kontroll av de uppgifter som den svenska sidan bidragit med". Inga motsvarande svar på remissen från andra myndigheter vid denna tid har påträffats i arkiven.

*Erlander och Hedlund i Moskva;
ovedersågliga vittnesmål presenteras*

nya

Så närmar vi oss en vändpunkt när det gäller den sovjetiska hållningen i Wallenbergärendet. Statsminister Erlander och inrikesminister Hedlund avser avlägga ett besök i Moskva i månadsskiftet mars-april 1956, och ryssarna inser att Wallenbergärendet kommer att figurera högt på dagordningen. Molotov konstaterar i en promemoria till centralkommittén den 29 februari 1956 att Erlander till Sovjets ambassadör i Stockholm sagt att frågan kommer att tas upp "för att inte ge den svenska borgerliga oppositionen anledning att beskylla regeringen för otillräckligt energiska åtgärder" (någon svensk uppteckning av Erlanders samtal med Rodionov finns inte bevarad). Molotov, som påpekar att Raoul Wallenberg hörde till den störste svenske monopolistens familj och upppepar den dittills gällande officiella versionen, finner det taktiskt lämpligt att ge sovjetiske ambassadören i Stockholm i uppdrag att redan före Erlanders avresa göra klart för Undén att man från sovjetisk sida inte har något att lägga till tidigare "uttömmande och definitiva besked". Den sovjetiske utrikesministern säger sig tro att ett sådant steg visar den svenska regeringen att en ny svensk hänvändelse inte leder någonvart.

När Undén så träffar ambassadör Rodionov den 10 mars, har Undén en utläggning om den ev. roll som Berija och stats säkerhetsorganen kan ha spelat för Raoul Wallenbergs öde och att de kanske dolt fakta för utrikesledningen. Undén framför detta som en hypotes, sedan Rodionov framhållit att Sovjet inte kunde ha något skäl att kvarhålla en person som den svenska regeringen var så intresserad av. På sovjetisk sida tolkar man detta så att svenskarna skulle nöja sig med ett svar som skyllde Raoul Wallenbergs försvinnande på Berija. Den sovjetiska samtalsuppteckningen skiljer sig alltså här från den

svenska (bilaga 34 respektive 35) - Rodionov synes medvetet eller omedvetet ha förvanskat Undéns utsaga⁷.

Så sent som den 19 mars ges i en note från MID till svenska ambassaden på nytt beskedet att Raoul Wallenberg inte finns i Sovjet och att tidigare besked är uttömmande och definitiva.

Vid statsminister Erlanders besök överlämnas en rad vittnesmål från tyska och andra krigsfångar som otvetydigt slår fast att Raoul Wallenberg befann sig i Lubjanka- och Lefortovofängelserna åtminstone 1945-47. Även vittnesmål som hänför sig till senare tid förekommer. Molotov översänder materialet till centralkommittén och aviserar utrikesministeriets förslag (till åtgärd) inom ett par dagar.

Ny version om Raoul Wallenbergs öde förbereds på sovjetisk sida

I en ny promemoria till centralkommittén den 2 april redovisar Molotov kort de dittillsvarande officiella sovjetiska svaren till Sverige. Efter att ha pekat på de nya vittnesmålen noterar Molotov att Erlander och Hedlund anmärkt att Wallenbergfrågan utgör ett så irriterande moment i relationerna att den negativt kan återverka på dessa. "Erlander bad oss envetet att finna en utväg ur den uppkomna situationen, så att frågan kunde avslutas". Någon motsvarande formulering återfinns ej i den svenska uppteckningen. Molotov tar fasta på detta och förmodar, på ett sätt som är typiskt för honom, att Erlander har i åtanke att familjen Wallenberg tillhör de största svenska monopolisterna med stort inflytande i Sverige och att Wallenbergfrågan således kan utnyttjas av vissa kretsar i Sverige till men för de svensk-sovjetiska förbindelserna, särskilt inför höstens riksdagsval.

Mot den bakgrunden föreslås till centralkommittén att Molotov före Erlanders avresa meddelar Hedlund att Sovjet inte har något nytt att säga

---

⁷ Det bör dock noteras att statsrådet Ulla Lindström, som i regeringskretsen var en av dem som stod Undén närmast, i sina memoarer (I regeringen: Ur min politiska dagbok 1954-1959, Stockholm 1969, sid. 100) beskriver Undéns syn på Wallenbergärendet med följande citat ur sin dagbok: "Undén har talat med Vysjinskij och Molotov om detta; har efteråt återgivit samtalen med tillägg av sina personliga intryck. Själv tror han att ryssarna verkligen inte vet vart W. tagit vägen, att W. sannolikt är död under de kaotiska förhållanden som rådde efter kriget och att, om han återfanns, ryssarna skulle ha större skäl att lämna honom tillbaka till Sverige med den goodwill det skulle ge än att gömma honom och förneka hans existens. "

Av dagboken, som förvaras i Riksarkivet, framgår att anteckningen var införd den 1 april 1956 och att citatet i memoarerna överensstämmer med originalet.

Hur handlades Wallenbergärendet...

utöver tidigare svar. Icke desto mindre har man givit instruktion till berörda organ att omsorgsfullt granska och verifiera de överlämnade vittnesmålen samt avser att meddela svenska regeringen resultatet.

Detta blir också det beslut som fattas av centralkommitténs presidium. Dessutom ges i uppdrag åt KGB och inrikesministeriet att under en period av två veckor gå igenom materialet och föreslå svar. En formulering om Raoul Wallenberg tas med i den gemensamma svensk-sovjetiska kommunikén från besöket. Denna kommuniké publiceras bl.a. i Pravda, vilket innebär att den kunde läsas även av de internerade i samtliga läger och fängelser i Sovjetunionen.

Medan detta arbete pågår, kan här noteras mer i förbigående, inkommer till MID ett brev från en viss Sjrjagin i Charkovs oblast. Personen i fråga har sannolikt inspirerats av den i Pravda publicerade kommunikén från den svenske statsministerns besök.

Vad som står i Sjrjagins brev vet vi inte exakt, eftersom det inte återfunnits vare sig i MID:s eller KGB:s arkiv. Sjrjagin har tyvärr inte, trots avsevärda ansträngningar, kunnat spåras av arbetsgruppen. Brevet måste dock ha varit av visst intresse, eftersom det föranlett en avdelningschef i MID att fästa KGB:s uppmärksamhet på saken. I skrivelsen till KGB (bilaga 36) påpekas att Sjrjagins brev innehåller fakta om den svenske diplomaten Raoul Wallenberg men varnas för att Sjrjagin i missriktat nit att hjälpa till i efterforskningarna om Raoul Wallenberg kan låta uppgifterna komma till andras, ja t.o.m. till den svenska ambassadens kännedom. Därför föreslås att KGB genom sina kanaler försiktigt råder Sjrjagin att inte sprida vad han vet, inte ens till familjen eller bekanta.

Den 16 april får Molotov ett meddelande från avdelningschefen Gribanov i vilket hänvisas till uppdraget att inom två veckor utarbeta förslag till svar avsett att överlämnas till Sverige. KGB-chefen Serov har nu meddelat att förslag utarbetats inom KGB. Serov ber att Molotov skall ta emot honom vid lämplig tidpunkt för en personlig föredragning i frågan.

Första specialavdelningen i inrikesministeriet får också det svenska bevismaterialet för kommentar och fäster i en promemoria särskild vikt vid Gustav Richters, Karl Supprians, Willy Bergemanns, Ernst Wallensteins och Bernhard Rensinghoffs vittnesmål, eftersom de föreföll ha haft direktkontakt med Raoul Wallenberg i Lubjanka eller Lefortovo. Samtidigt konstateras att

MVD inte förfogar över något material rörande den "i Budapest ... försvunne svenske diplomaten Raoul Wallenberg" (bilaga 37)

Några dokumentära spår av Serovs föredragning för Molotov finns ej. Att detta ärende avhandlas på så hög nivå av de två myndighetscheferna personligen tyder dock på den verkliga sanningens känslighet och höga sekretessgrad. Resultatet av dessa två personers överläggningar föreligger i form av en gemensam promemoria den 28 april, med bilagor och konceptvarianter, ställd till centralkommittén (bilaga 38).

I själva promemorian hänvisas till flera av de krigsfångar vilkas vittnesmål återgivits i det överlämnade svenska materialet, och det konstateras att dessa uppgifter "i mycket" sammanfaller med de faktiska omständigheterna för Wallenbergs arrestering och fängelsevistelse i Sovjetunionen.

Mot bakgrund av vikten att reglera frågan om Wallenberg och med hänsyn till att svenskarna inte upphör att driva denna finner Molotov och Serov det lämpligt att "informera den svenska regeringen om Wallenbergs öde men inte göra detta genast", eftersom det är viktigt beakta att riksdagsval äger rum i september och att det skulle vara taktiskt lämpligare att utsträcka efterforskningarna i Wallenbergärendet och ge ett slutligt svar två à tre månader efter valet. Serovs och Molotovs handlingsplan innehåller följande element.

-I början av maj bör den sovjetiske ambassadören i Stockholm muntligen till utrikesminister Undén be svenska sidan om material, särskilt då vissa preciseringar av en del vittnesmål, begäran om fotografier av Raoul Wallenberg (sic) etc. Uträkningen är att svenskarna skall uppfatta denna förfrågan som ett bevis på att de sovjetiska myndigheterna verkligen genomför en omsorgsfull granskning av det material som överlämnats.

Ett par månader senare, dvs. i juli, skulle det, fortfarande enligt promemorian, vara möjligt att uppdra åt ambassaden i Stockholm att säga till svenskarna att det material som erhållits omsorgsfullt granskas, att man genomför utfrågningar av personer som kan ha något samband med de omständigheter som nämns i detta material och att man kommer att meddela den svenska regeringen resultatet av efterforskningarna.

Slutligt besked om detta resultat föreslås, som ovan nämnts, ges två-tre månader efter riksdagsvalet.

Hur handlades Wallenbergärendet...

Ovannämnda föreslagna muntliga besked återges i bilagorna till promemorian och godkänns senare av politbyrån (eller presidiet som den benämndes vid denna tid). Det bör noteras att detta dokument har den högsta sekretessgraden av alla dokument från f.d. CK:s arkiv; det tillhör den s.k. "särskilda mappen", vilket bl.a. betyder att de som får ta del av dokumentet måste återlämna det till presidiets kansli inom 24 timmar.

Den första sovjetiska förfrågan i maj till det svenska utrikesdepartementet avser bl.a. den österrikiske krigsfånge Scheuer/Schlitter, som en tid satt i samma cell som Raoul Wallenberg och som misstänks för att ha samarbetat med fängelseledningen.

Mest anmärkningsvärd är dock den tredje bilagan till Molotovs och Serovs promemoria avsedd för centralkommittén. I denna ges (i slutet av april) redan ett utkast till slutligt svar att så småningom överlämnas till Sverige. I texten sägs att man på sovjetisk sida företagit en grundlig granskning av de överlämnade vittnesmålen och dessutom gått igenom arkivmaterial tillhörande kontraspionagestyrelsen och den förre kommandanten samt utfrågat några personer och därvid lyckats fastställa var Raoul Wallenberg befunnit sig 1945-47.

Vidare sägs att Wallenberg från Budapest på Abakumovs instruktion fördes till Moskva, där han arresterades utan att regeringsorganen underrättades härom och i strid med Sovjetunionens lagar samt att Abakumov anklagade honom för spioneri för tyskarnas räkning mot Sovjetunionen och dess allierade i kriget mot Hitlertyskland. Genom granskning av arkiven hos "den förre kommandanten för kontraspionaget" hade man fastställt att Raoul Wallenberg hölls i Lefortovofängelset, enligt Abakumovs personliga instruktion, och under särskilda villkor, varvid den tjänstgörande personalen inte kände till hans namn. "I juli 1947 dog Raoul Wallenberg i fängelsesjukhuset (i Lefortovo?) och hans kropp lämnades för kremering".

Därefter konstateras att Abakumov, för att undgå ansvar, förstörde direkta dokumentära bevis, vilket bl.a. skulle framgå av att Raoul Wallenbergs undersökningsakt ej påträffats (däremot sägs här inget om personakten). Uppgiften om undersökningsakten är f.ö. ologisk, eftersom en sådan bara upprättas i samband med att en fånge döms eller om brottsutredning inletts på basis av "komprometterande material".

Avslutningsvis relateras vad som hände med Abakumov (dvs. att han dömts och avrättats) samt uttrycks medkänsla till svenska regeringen och Raoul Wallenbergs familj.

Det är oklart varför denna version av händelseförloppet inte godkänns av presidiet - möjligen därför att inte Lubjankafängelset nämns (uppgift om Raoul Wallenbergs vistelse i Lubjanka finns ju i flera av vittnesmålen) samt p.g.a. uppgiften om orsaken till arresteringen. I stället uppdras åt MID och KGB att framlägga slutliga förslag senast i början av oktober. Det bör här än en gång erinras om att Molotov och Serov redan vet vad som hänt Raoul Wallenberg - det gäller nu bara att fabricera en version som kan gälla som besked till svenskarna. En f.d. KGB-medarbetare (Vladimirov) som hade viss beröring med ärendet 1956 säger att man sökte efter någon version "som kunde duga som halvsanning".

Om det under april månad eller därefter verkligen företas några egentliga efterforskningar eller om Molotov och Serov redan från början vet allt som behöver vetas framgår inte entydigt av dokumenten, men det mesta tyder ju på att några mer omfattande efterforskningar knappast var erforderliga. Mera härom under avsnittet Muntliga uppgifter.

Mera en passant kan här noteras ett vittnesmål från den finske medborgaren Mäntynen, som kommenteras i ett MID-PM den 5 april 1956: "Enligt uppgift från SSSR:s inrikesministerium och KGB mötte Mäntynen, då han satt fången i SSSR (1949-1955), inte Raoul Wallenberg och därför kunde han inte ge Sveriges representanter något material om Raoul Wallenberg som förtjänar någon som helst uppmärksamhet".

Frågan här - som det knappast går att få svar på - är givetvis hur man skall tolka ordet "mötte". Innebär det att Mäntynen ej stötte ihop med Raoul Wallenberg därför att denne satt inspärrad på annan plats, eller därför att han var död?

I oktober 1956, närmare bestämt den 22 oktober, presenterar MID (utrikesminister Sjepilov) och KGB ett nytt utkast till svar (bilaga 39). Nu heter det att "inga dokument" om Raoul Wallenbergs vistelse i Sovjetunionen påträffats samt att den intagne inte var känd under sitt rätta namn för fängelsepersonalen. Av utfrågningar kunde dock fastställas att Raoul Wallenberg sedan han arresterats fördes till Moskva på Abakumovs order där han satt fängslad i "Lefortovo- och Butyrkafängelserna". Den 17 juli 1947 (det

Hur handlades Wallenbergärendet...

är första gången detta datum nämns) avled Raoul Wallenberg plötsligt, hävdas det vidare, och kroppen kremerades. Det sägs också att det på Abakumovs order gavs oriktiga svar på MID:s förfrågningar.

Man frågar sig varför Butyrkafängelset plötsligt nämns - inget av de mera tillförlitliga vittnesmålen uppger ju att Raoul Wallenberg skulle ha vistats där. En rysk expert menar att Butyrka är en eufemism för Lubjankafängelset, som ännu 1956 kringgärdades av särskilt hög sekretess.

Icke heller detta utkast finner nåd. Vice utrikesminister Semjonov har för hand skrivit: "Detta duger ej (som svar)". Skälen härtill framgår ej.

En fortsatt kronologisk redovisning leder fram till en föredragningspromemoria av den 30 december 1956 från vicechefen för informationskommittén vid MID, Tugarinov, till vice utrikesminister Gromyko (bilaga 40). I denna ger Tugarinov uttryck för en del funderingar kring Wallenbergärendet - och dess samband med frågan om den fortsatta utvecklingen av de sovjetisk-svenska förbindelserna. Han uppehåller sig särskilt vid det politiska tryck som finns i Sverige i Raoul Wallenbergfrågan och påpekar att några svenska företrädare understrukt att den svenska regeringen vill ha ett uttömmande och definitivt svar, t.o.m. om Wallenberg inte längre är i livet. Här upprepas också att Undén vid samtal med sovjetambassadören i Stockholm låtit förstå att Sverige skulle nöja sig med ett svar som innehöll en hänvisning till att Raoul Wallenbergs försvinnande utgjorde ett "verk av Berijas hand".

Detta torde, som tidigare framhållits, vara en övertolkning av vad Undén sagt.

Tugarinov uppger också att svenska regeringen överväger att utge en vitbok. Hans slutsats är att ett olöst Raoul Wallenbergärende även framgent kommer att utnyttjas av olika kretsar i Sverige för att underblåsa antisovjetiska kampanjer. Svar måste ges om man vill undvika allvarlig skada för de bilaterala förbindelserna.

Vidare konstateras:

- dessa förbindelser har också försämrats avsevärt till följd av händelserna i Ungern, dvs. det ungerska upproret (nog ett viktigt skäl till att ett svar ej gavs i oktober),
- den antisovjetiska kampanjen kommer sannolikt avta inom två-tre månader, när läget i Ungern "normaliserats",

- ledande svenska regeringsföreträdare har sagt att goda grannskapsförbindelser säkert kan vara återupprättade till slutet av 1957. Vad denna uppgift grundar sig på framgår ej.

Om svaret fördröjs ytterligare några månader riskerar det, enligt Tugarinov, att utnyttjas av "reaktionära kretsar" för att störa en begynnande förbättring av förbindelserna.

Om svaret ges den närmaste tiden blir det viss kortlivad uppståndelse men får knappast några ytterligare konsekvenser och dessutom avlägsnas ett allvarligt hinder för bättre förbindelser.

Ett sista argument är att den nye sovjetiske Stockholmsambassadörens verksamhet kan underlättas om man skyndar på med svaret.

Gromykos memorandum

Tugarinovs råd följs. Den 7 januari 1957 översänder vice utrikesminister Zacharov till sin chef Sjepilov (ny utrikesminister sedan ca ett halvår) ett omarbetat utkast förberett med deltagande av KGB-apparatens medarbetare. Han påpekar dock att KGB-chefen ännu inte sett det.

En vecka senare översänds till centralkommittén ett nytt utkast till svar undertecknat av Sjepilov och Serov. Detta kommer med en smärre justering att lyda likadant som det slutliga svaret, det s.k. Gromyko-memorandumet. Enda skillnaden är att man fann det lämpligast att utesluta en passus om vilka arkiv som gått igenom: "bl.a. arkiven i Lefortovo- och Lubjankafängelserna samt i Vladimirfängelset".

Utkastet godkänns vid ett presidiesammanträde den 2 februari varefter Bulganin, Molotov, Sjepilov och Serov ges i uppdrag att slutgiltigt redigera texten.

Den slutgiltiga texten godkänns sedan vid ett nytt möte med centralkommitténs presidium den 5 februari. Detta är det s.k. Gromyko-memorandumet som överlämnas till ambassadör Sohlman den 6 februari (bilaga 41).

Så här i efterhand, när vi har tillgång till det ryska arkivmaterialet, fäster man sig framförallt vid följande punkter i Gromykomemorandumet.

Hur handlades Wallenbergärendet...

- Det konstateras att man, trots noggrann genomgång av diverse arkiv och efterfrågningar av många personer som kunnat ha haft kännedom om de omständigheter som nämns i de överlämnade vittnesmålen, inte upptäckt några fakta om Raoul Wallenbergs vistelse i Sovjetunionen. Det framkom också att ingen av de tillfrågade kände till någon person vid namn Wallenberg.
- Först vid genomgång av dokument i några fängelsers hjälporgan påträffades i Lubjanka-fängelsets sjukvårdsavdelning ett dokument "som det finns anledning betrakta såsom hänförande sig till Raoul Wallenberg". Detta är den s.k. Smoltsovrapporten. Ingenstans i arkiven framgår det när detta dokument påträffats eller om det verkligen påträffades i Lubjanka-fängelsets sjukvårdsavdelning. Det nämns inte i något utkast före januari 1957.

Vi bör också hålla i minnet Molotovs förslag till centralkommittén april 1956 - där talades ju om en två veckor lång undersökning, som, om den överhuvudtaget företogs, resulterade i ett utkast med annat innehåll. Det första utkastet sammanställdes dessutom av Molotov och Serov personligen. Frågan är om Molotovs avpollettering under hösten ledde till några förnyade undersökningar. Inga entydiga uppgifter föreligger härom.

- Det sägs i memorandumet att ytterligare bevis ej påträffats och att Smoltsov avlidit den 7 maj 1953. "På grundval av det ovan sagda bör man dra slutsatsen att Raoul Wallenberg avled i juli 1947."
- Wallenbergs fängslande och den oriktiga information som lämnades till MID under en rad år, var ett resultat av Abakumovs brottsliga verksamhet.

Några anklagelser om spioneri finns inte kvar i den slutliga versionen av svaret. Detta beror nog dels på att detta hade varit svårt för ryssarna att bevisa, dels att det riskerat leda till utdragna diskussioner med Sverige och således motverkat önskan att få saken ur världen.

Påfallande är den försiktighet med vilken man från sovjetisk sida drar slutsatser rörande Raoul Wallenbergs öde. Mera härom nedan.

Den 19 februari överlämnas den svenska reaktionen som ger uttryck för stark förvåning och klenrognhet över att Smoltsovrappporten skulle utgöra det enda dokumentära bevis som återfunnits. Dessutom begärs från svensk sida att nytt material som påträffas skall överlämnas till svenska UD.

Den sovjetiska reaktionen härpå, liksom på följande hänvändelser, blir att alla uppgifter som påträffats har överlämnats och att något ytterligare material ej existerar. Svar ges efter beslut av CK:s presidium.

Langfelders öde

Den 7 maj 1957 inkom från den sovjetiska beskickningen i Ungern en rapport härrörande från det ungerska utrikesministeriet rörande Langfelders vistelseort. I den ungerska rapporten hänvisas till uppgifter i svensk press och framförallt i internationell press om Langfelder och sägs att Langfelders släktingar förståeligt nog väntar med spänning på nyheter om hans öde.

En dryg månad senare föreslår vice KGB-chefen Lunjev till MID hur den ungerska hänvändelsen bör besvaras (bilaga 42). Lunjev anser det lämpligt att svaret beaktar de uppgifter som framförts till svenskarna rörande Raoul Wallenberg. I förslaget, liksom i den instruktion som MID senare sänder till den sovjetiske ambassadören i Budapest, konstateras att arkivmaterial om Langfelder, liksom om Raoul Wallenberg, förmodligen förstörts av den förra KGB-ledningen samt att man även lyckats fastställa att Langfelder avled den 2 mars 1948. Lunjevs utkast är daterat den 12 juni men MID:s instruktion till ambassadör Andropov i Budapest skickas först den 17 september. I instruktionen (bilaga 43) sägs, till skillnad från i KGB:s utkast, att en anteckning om Langfelders död påträffats i en av förteckningarna över intagna i Lubjanka (anteckningen har inte bevarats). Detta är f.ö. det enda arkivdokument som säger något om Langfelders öde. På rysk sida menar man att beskedet om förteckningen där uppgift om Langfelders död skulle ha påträffats är ett rent påhitt, underförstått att hans öde skulle ha avgjorts redan sommaren/hösten 1947.

Senare vittnesmål

I februari 1959 överlämnas från svensk sida nya vittnesmål om att Raoul Wallenberg skulle ha befunnit sig i Vladimirfängelset efter 1947 och en begäran om att nya efterforskningar genomförs i Sovjet.

Hur handlades Wallenbergärendet...

Utrikesminister Gromyko och KGB-chefen Sjelepin konstaterar i en PM till centralkommittén att alla uppgifter om Raoul Wallenberg finns med i memorandumet av den 6 februari 1957 och att en förnyad undersökning inte bekräftat de nya vittnesmål som nämns i den svenska noten. I det svar som sedan gavs, efter att ha godkänts av CK:s presidium, framhålls också att några nya fakta i målet ej framkommit.

Några uppgifter om hur den påstådda undersökningen har utförts har ej gått att få fram.

I juni 1959 anser man på sovjetisk sida att en förnyad kampanj på grundval av nya vittnesmål satts i gång i Sverige men menar, att den inspirerats av vissa sovjetfientliga kretsar i syfte att skapa en ogynnsam atmosfär inför Chrusjtjovs planerade besök i de skandinaviska länderna. I en PM från vice utrikesminister Kuznetsov till centralkommittén den 18 juni 1959 föreslås att svenske Moskvaambassadören bör påminnas om att "faktumet att Raoul Wallenberg avled 1947 fullständigt fastställts som framgår av memorandumet den 6 februari 1957". Kuznetsov väljer alltså helt att bortse från den vaghet som präglade skrivningarna i Gromykomemorandumet. Han föreslår också att man bör påpeka att de nya vittnesmålen helt och hållet utgör "påhitt" och menar att ett sådant uttalande i betydande grad berövar svenskarna anledning att rikta fortsatta hänvändelser.

Ett notervärt tillfälle är härnäst samtalet mellan Chrusjtjov och Sohlman den 25 februari 1961. Sohlman har fått företräde för att överlämna ett brev om Raoul Wallenberg från statsminister Erlander till sovjetledaren. Chrusjtjov kontrar omedelbart med en motfråga: "kan Ni, herr ambassadör förklara för mig under vilka omständigheter Karl XII anföll Peter den Store?" Han slår därefter omgående fast att man upprepade gånger givit den svenska regeringen svar om det s.k. "Wallenbergärendet" och ställer frågan vad denna regering egentligen vägleds av när den ideligen återkommer härtill. Chrusjtjov vägrar läsa brevet och hänvisar till att detta får utrikesministeriet göra. Inga nya omständigheter föreligger och den svenska regeringen driver en ovänskaplig linje, påpekar han irriterat. Ändå begär Sohlman att få förbehålla sig rätten att på nytt be att fakta i målet undersöks. Chrusjtjov slår dock efter en lång harang fast att han givit ett uttömmande och slutgiltigt svar.

Nanna Svartz uppgifter

Erlanders brev innehöll uppgifter från professor Nanna Svartz, som uppgav sig i ett samtal med den sovjetiske professorn Mjasnikov fått bekräftat att Raoul Wallenberg fanns på ett mentalsjukhus i Moskvaregionen. Han ber Chrusjtjov att Svartz omgående skall få resa till den sovjetiska huvudstaden och med därvarande kollegor lösa frågan om tillbakasändande av Raoul Wallenberg etc (se även 1965 års dokumentsamling).

Hur hanterades detta vittnesmål vidare av de sovjetiska myndigheterna? Av en intern MID-promemoria ställd till vice utrikesminister Kuznetsov den 23 mars 1961 framgår att KGB på begäran undersökt uppgifterna och kommit fram till att de (dvs. Nanna Svartz utsaga) "ej motsvarar verkligheten". I PM:en citeras för säkerhets skull Chrusjtjovs mycket bestämda avvisande svar på Erlanders hänvändelse. I MID anser man därför också saken utagerad. Inget ytterligare svar behöver ges och om svenskarna stöter på igen föreslås att man bara hänvisar till Chrusjtjovs uttalande. Därmed lämnas även Svartz direkta brev till vice utrikesminister Semjonov utan åtgärd.

Trots flera hänvändelser med anledning av Nanna Svartz vittnesmål händer de närmaste tre åren inget annat än att Mjasnikov i ett brev till Svartz hävdar att hon missuppfattat honom. Inför Chrusjtjovs besök i Sverige i juni 1964 diskuterar ambassadör Jarring ärendet med MID:s Skandinavienchef Kovaljov. Svartz vittnesmål har ännu inte givits offentlighet och Jarring föreslår två alternativa förhållningssätt i samband med besöket:

1. Chrusjtjov uttrycker sig så att han efterlämnar intrycket att man ännu kan hoppas på framtiden i detta ärende och ställa i utsikt att undersöka frågan ytterligare en gång.
2. Att i god tid före besöket tillkännage att de två utrikesministrarna diskuterat frågan och att man därvid från sovjetisk sida lovat studera frågan på nytt.

Jarring betonar att förslagen fick uppfattas som besjälade av önskan att bidra till ett framgångsrikt besök. Kovaljov svarar emellertid att Raoul Wallenbergärendet fick betraktas som avslutat. Från sovjetisk sida skulle man föredra att även Sverige före besöket deklarerade frågan som avslutad. Detta var, framhöll Jarring, uteslutet inte minst med hänsyn till Svartz vittnesmål.

Hur handlades Wallenbergärendet...

De svenska förslagen var, sade Jarring, avsedda att avföra frågan från mötets dagordning och han tillade att en sovjetisk undersökning ju mycket väl kunde leda till samma resultat som den 1957.

Jarrings uppvaktning föranleder Gromyko att föreslå centralkommittén att MID ger Sveriges ambassadör det muntliga svaret att man avvisar det svenska försöket att på nytt resa frågan om Raoul Wallenberg.

I detta svar hänvisas till Gromykomemorandumet 1957 och påpekas att uttalanden om att Raoul Wallenberg skulle ha varit vid liv efter 1947 antingen är grundade på missförstånd eller återspeglar strävan från vissa kretsar att komplicera relationerna mellan Sovjetunionen och Sverige. Det understryks också att Raoul Wallenberg efter 1947 inte varit och inte kunnat vara vare sig på sjukvårdsinstitutioner eller i fängelser samt att det på sovjetisk sida inte finns några tvivel om att Raoul Wallenberg avled i Lubjankafängelset den 17 juli 1947. Att åter resa denna fråga kan bara skada förbindelserna, slås det avslutningsvis fast.

Från svensk sida fortsätter emellertid ansträngningarna att få klarhet i Nanna Svartz vittnesmål. Man försöker få till stånd ett möte dels mellan Jarring och Mjasnikov, dels mellan Svartz och den sovjetiske läkaren, och Erlander ber i februari 1965 om en ny utredning.

MID och KGB föreslår därför centralkommittén att man skall gå med på att ordna det förstnämnda mötet som äger rum den 11 maj 1965, innan ett svar på Erlanders brev (utarbetat den 29 april) överlämnas i Stockholm. I svaret sägs att alla dokument i ärendet noggrant gått igenom men att detta ej ändrar faktum att Raoul Wallenberg avled i juli 1947. Uppgifterna om Mjasnikovs uttalande grundar sig på missförstånd och Mjasnikov själv avvisar bestämt påståendet om vad han skulle ha sagt. Återigen beklagas att Sverige tagit upp frågan en gång till.

Jarrings samtal med Mjasnikov leder fram till att den sistnämnde motvilligt samtycker till att träffa Nanna Svartz, ett möte som blir av den 10 juli 1965. Resultatet blir att var och en håller fast vid sin version (se mera härom i kapitel XII).

* * *

I ett chifftertelegram från ambassaden i Stockholm den 7 juli 1964 redovisas ett samtal med kommunistpartiledaren C. H. Hermansson, som uppges säga att ytterligare sovjetiska åtgärder i Wallenbergärendet är nödvändiga för att "slå vapnet ur händerna på antisovjetiska kretsar", och han föreslår att Sovjet bör berätta utförligt om sina undersökningar som i fallet med den försvunna besättningen från fartyget Bengt Sture.

Svingel – en propå om utväxling?

Ett av de mera mystiska inslagen i den långa historien om Raoul Wallenbergs öde utgörs av uppgifter från den i Västberlin bosatte svenske Lutherhjälpsrepresentanten Carl-Gustaf Svingel om en sovjetisk utväxlingspropå, som skulle uppfattas så att ryssarna kunde vara beredda att utväxla Raoul Wallenberg mot spionen Wennerström. Enligt Svingel skulle det ha rört sig om upprepade samtal under ett par år med en eller två kontaktmän i Östberlin, vilka kring årsskiftet 1965-66 uttryckt intresse för en utväxling av Wennerström. Svingel, som gärna berättade att han varit personlig vän till Raoul Wallenberg i Stockholm, hade då fört denne på tal. Östkontakten (enligt vissa uppgifter KGB-residenten i Östberlin) hade svarat att Wallenberg fanns inte men hade uppmanat Svingel att undersöka om det förelåg intresse för en utväxling på svensk sida. Svingel hade vid sitt besök i Sverige givits tillfälle att föredra sitt ärende för utrikesminister Torsten Nilsson, och vad han då berättat diskuterades den 15 mars 1966 under stor sekretess vid ett möte hos statsminister Erlander med berörda statsråd och representanter för UD och RPS. Mötets beslut blev att blankt avvisa den av Svingel förmedlade sonderingen, och Svingel förmedlade detta till sin kontaktsman.

Under de följande två-tre åren uppgav sig Svingel ha haft ytterligare ett antal samtal med sina kontaktsmän, som ånyo hört sig för om möjligheterna att få till stånd en utväxling av Wennerström. Noteras bör att även enligt Svingels egen framställning är det endast han själv som nämner Raoul Wallenberg vid namn, och ingen av kontaktsmännen låter öppet förstå att denne är vid liv. Svingel tolkar dock vissa av deras uttalanden som en indirekt bekräftelse av att så är fallet.

Oklarheten om innebörden av Svingels kontakter skingrades inte av de samtal som 25 år senare fördes med honom av representanter för såväl UD som

Hur handlades Wallenbergärendet...

arbetsgruppen. Han var alltså lika förtegen om sina kontaktmäns identitet, något som hur motiverat det än må ha varit på 1960-talet var svårförståeligt i ett läge då varken Sovjetunionen eller DDR längre existerade. Dessutom anförde han nu uppenbart oriktiga uppgifter om att han av ryssarna ombetts agera i fråga om utväxling av Bergling (se nedan).

På rysk sida har man inte kunnat få fram några indikationer som skulle kunna bekräfta Svingels uppgifter. Tänkbart är att samtal av angiven art ägt rum, att det kanske rört sig om ett "spel" från sovjetisk sida men att Svingel övertolkat det sagda eller t.o.m. skapat intryck av att det rörde sig om en svensk sondering.

Nya vittnesmål - från Kalinski och Kaplan föranleder svenska hänvändelser

Därefter inträffar knappast något i de svensk-sovjetiska relationerna i detta ärende förrän 1979, då man från svensk sida gör en ny hänvändelse, nu på basis av Kalinskis vittnesmål. Abraham Kalinski var en polsk jude som suttit i ett antal år i sovjetiska fängelser och läger, bl.a. Vladimir, men sedan lyckats emigrera utomlands.

Enligt Kalinski skulle Raoul Wallenberg ha befunnit sig i fängelse i Sovjetunionen åtminstone till år 1975. Vice utrikesminister Maltsev skriver i en promemoria till centralkommittén den 22 januari 1979 att det vore lämpligt att till svenska sidan bekräfta substansen i den ståndpunkt som tidigare utvecklats. Dessutom skulle man kunna meddela att en kompletterande utredning visat att de nya vittnesmålen inte motsvarar verkligheten. KGB-chefen Andropov instämmer i förslaget. I utkastet till svar hänvisas också till den genomgång av dokumenten som gjordes 1965.

I augusti samma år gör statsminister Ullsten en ny hänvändelse på grundval av vittnesmål från den sovjetiske medborgaren Jan Kaplan (förmedlat av Kalinski). I en promemoria till centralkommittén den 7 september konstaterar Gromyko i irriterad ton att den nya hänvändelsen gjorts oaktat det sovjetiska svaret i januari.

Det konstateras att Kaplan avtjänar straff i fängelse samt att innehållet i Ullstens démarche, fast den har en "personlig" karaktär, redan publicerats i svensk press och "utnyttjas i fientliga syften i valkampanjen". Raoul Wallenbergärendet är uttömt, bör enligt Gromyko bli svaret. Icke desto

mindre konstateras i det svar som den sovjetiske ambassadören i Stockholm ger att alla vittnesmål noggrant granskats. Samtidigt beklagas att den svenska regeringen istället för att avvisa påhitt och spekulationer föredrar att ifrågasätta den sovjetiska sidans uppriktighet.

Utväxling mot Bergling?

Av mer spektakulärt slag var den sondering som Sverige 1979 gjorde underhand i Moskva om den sovjetiska inställningen till en ev. utväxling av Raoul Wallenberg i utbyte mot Stig Bergling (en propå som härrörde från Bergling själv). Sovjetiska sidan visade dock inget intresse för förslaget. Det var i det sammanhanget som en kontaktman från KGB till den svenska Moskvaambassadens företrädare slog fast att det faktum att Raoul Wallenberg var död kvarstod, men att det var besvärande att det ej fanns ytterligare dokument, förmodligen beroende på att arkiv förstörts.

Ytterligare en hänvändelse 1986 i samband med statsminister Carlssons besök i Moskva föranledde, efter vederbörlig behandling i politbyrå, endast svaret att en ny genomgång givit vid handen att Raoul Wallenberg, såsom meddelats 1957, 1965 och 1979, avlidit i juli 1947, "förmodligen till följd av en myokardinfarkt".

Vid sitt besök i Sverige 1988 får premiärminister Ryzjkov också en fråga om Raoul Wallenberg men svarar, enligt protokoll från Politbyråns sammanträde, dit han rapporterar, att "han inte har sett några dokument utan bara utnyttjar information som vissa organ förser honom med; därför kan han inte ge någon information men är beredd att studera önskemålet"

Här kan inskjutas att fullständiga stenogram från politbyråsammanträden, enligt ryska uppgifter, började föras först från 1965.

De senaste åren

Redovisningen har därmed nästan nått fram till nutid, dvs. 1989/90, då det började bli möjligt att få fram nytt material från sovjetisk sida - först manifesterat vid Raoul Wallenbergföreningens besök i oktober 1989, då Raoul Wallenbergs tillhörigheter överlämnades.

Avsikten var ursprungligen att då uppvisa endast originalet till Smoltsovrapporten. Några veckor före Raoul Wallenbergföreningens besök, enligt

uppgift från sovjetisk sida den 22 september, då inbjudan redan utgått, påträffades emellertid i KGB-högkvarterets (Lubjankas) källare Raoul Wallenbergs diplomatpass, ett cigarettetu, bilregistreringsbevis, fängelseregisterkort, utländsk valuta samt fickkalender.

Tillhörigheterna hade, enligt KGB:s egna uppgifter, hittats i samband med en renovering av KGB:s arkiv, inledd i början av 1989, som gick ut på att byta ut arkivhyllor av trä till d:o av metall. Samtidigt passade man på att undersöka akterna, som ett led i det påbörjade rehabiliteringsarbetet. Efter att huvudarkivet gått igenom övergick man till arkivets förrådsutrymmen, där kontorsmateriel och avskrivna föremål förvarades. Sakerna i dessa utrymmen var i kaotisk ordning och uppgiften var att städa upp. När den översta hyllan i ett utrymme rensades, där pärmar och trasiga lådor förvarades, föll, vid flyttningen av några pärmar, ett paket ned. Hade det inte varit för att ett cigarettetu fallit ur paketet hade det kunnat passera obemärkt. Paketet hade en gång varit ihopklustrat och det fanns spår av lim. När innehållet studerades närmare upptäcktes även ett pass - där arkivarien kände igen Raoul Wallenbergs namn. Föremålen placerades i ett nytt konvolut och överlämnades till överordnade.

Förvaringssättet⁸ strider givetvis mot gängse arkiveringsrutiner. I ljuset av muntliga uppgifter från KGB:s arkivmedarbetare under 50- till 70-talen, som hävdar att nämnda tillhörigheter tillsammans med några dokument då förvarades i en särskild mapp, är det inte lätt att fästa tilltro till denna version. Normalt skall det finnas en anteckning i akten om att tillhörig-

heterna förvaras på annan plats. Om tillhörigheterna verkligen hamnat i källaren måste det ha skett vid en relativt sen tidpunkt. Om utrymmet medgav bifogades normalt personliga föremål och dokument undersökningsakten; vid frigivning återlämnades de till fången, för fångar som avled behölls föremålen i akten. Personliga dokument kunde också, om akt ej upprättades, sparas i akter för särskild skriftväxling.

I en rapport till politbyrån om mötet med familjen och Wallenbergföreningen i oktober 1989 sägs rent ut att syftet med mötet varit att söka övertyga gästerna om att Raoul Wallenberg inte längre var i livet.

---

⁸ I Susan E. Mesinajs rapport beskrivs de bestämmelser som reglerade hanteringen av en fånges tillhörigheter (bilaga 44)

Från rysk sida har även erhållits en kopia av KGB-chefen Krjutjkovs rapport till politbyrån från ett möte med ambassadör Berner i Moskva våren 1990 (återfinns i dokumentsamlingen) samt en skrivelse av den 8 oktober 1991 från KGB-chefen Bakatin till chefen för presidentens apparat i vilken Bakatin ber om alla dokument i vilka Raoul Wallenbergs namn nämns från arkivet vid allmänna avdelningen vid presidentens apparat. När Bakatin senare fått dessa föreslår han i en skrivelse den 1 november direkt till Gorbatjov att denne personligen skall överlämna dokumenten till Sveriges ambassadör (Gorbatjov nappar ej på förslaget; de överlämnas vid arbetsgruppsmöte i Stockholm i december).

Frågor rörande försvunna dokument

Redovisningen hittills har demonstrerat att handläggningen av Raoul Wallenbergärendet på flera sätt är unik och strider mot gällande regler. Inte minst gäller detta dokumenthanteringen och andra arkivrelaterade frågor.

Om nu dokument verkligen har förstörts, när skulle detta ha skett och på order av vem? Härom kan bara hypoteser uppställas. Några anteckningar i arkiven om dokumentförstöring har, med några få undantag, ej upptäckts (se kapitel XI). Därför blir resonemangen nedan rätt spekulativa.

Den första hypotesen, att dokument skulle ha förstörts 1947 på order av Abakumov, förutsätter nästan att denne konspirerade mot Stalin och försökte hemlighålla för denne vad som hänt Raoul Wallenberg i juli 1947.

Arbetsgruppen finner det mindre sannolikt att Abakumov agerat självständigt och gått bakom Stalins rygg, även om vissa äldre medarbetare i säkerhetstjänsten inte helt vill utesluta den möjligheten (de framhåller också den sinistra roll som Berija kan ha spelat). Om Stalin, som vi utgår ifrån, varit i bilden och givit instruktion om ärendet fanns knappast någon anledning att undanröja dokument. Att Raoul Wallenbergs öde skulle hemlighållas för Sverige krävde ju inte att interna sovjetiska dokument skulle behöva förstöras. Möjligen kan man dock tänka sig att Raoul Wallenbergärendet även av Stalin kan ha bedömts som så känsligt internt att instruktion givits om undanröjande av åtminstone vissa dokumentära bevis.

Alldeles bortsett härifrån kan det inte uteslutas att Abakumov 1951, i samband med eller i föraning om sin arrestering, kan ha givit order om att förstöra dessa och andra dokument, som skulle kunna utnyttjas mot honom. Förklaringen härtill skulle, enligt förre chefen för ryska arkivstyrelsen, vara att

en rätt kaotisk förundersökning inleddes mot Abakumov och åklagarsidan var ute efter komprometterande material mot honom. Ärenden som Raoul Wallenbergfallet, som skadat Sovjetunionens utrikes förbindelser, skulle kanske ha kunnat användas mot Abakumov men också mot hans närmaste medarbetare, alldeles oavsett om det var Stalin som givit instruktionerna i ärendet. Därför kunde vissa dokument då ha undanröjts. Det är dock svårt att få detta resonemang att verka övertygande. Dessutom är det tveksamt om Raoul Wallenbergärendet hade en sådan betydelse att Abakumov skulle behövt oroa sig. Dock förekom gallringar i arkiven vid denna tid.

En av de f.d. cheferna för det s.k. särskilda arkivet (avseende krigsfångar) uppger att äldre medarbetare på arkivet erinrar sig hur det under Berijas tid och även strax efter dennes fall kom "kraftiga gossar" och gallrade. En typ av gallring skall också ha skett på order av varje ny KGB-chef när denne tillträdde.

Andra insatta ryska bedömare ser föga anledning till att något arkivmaterial av betydelse skulle behöva ha förstörts före 1953 (Stalins dödsår) och säger sig inte heller ha hört talas om att så skett. Uppmärksamheten riktas då snarare mot åren 1954-56.

Chrusjtjov gav order om genomgång och viss utrensning av centrala arkiv i samband med avslöjandena om Stalins personkult. En officer i säkerhetstjänsten då säger sig ofta ha råkat ut för att dokument försvann. Det kan mycket väl hända att man inom KGB passade på att förstöra vissa andra komprometterande akter. Det är väl känt att många Katyndokument (dock inte alla) förstördes på order av Chrusjtjov. Dokument rörande Raoul Wallenberg kan ha förstörts särskilt i april-maj 1956 av KGB-chefen Serov, kanske på order av Chrusjtjov och i varje fall med samtycke av Molotov; detta var ju de avgörande veckor då en ny sovjetisk position skulle behöva utarbetas och särskilt Molotov hade starkt personligt intresse av att dokument som gällde hans egen roll inte kom i dagen. Flera insatta ryska bedömare understryker Serovs roll, och en rysk journalist hävdar att Serov, kort tid före sin död 1990, medgivit att han låtit förstöra dokument. Noteras kan att det nästan uteslutande är KGB-dokument som saknas, medan utrikesministeriets akter verkar intakta, så när som på det avgörande brevet från Abakumov till Molotov av den 17 juli 1947.

Valerij Boldin, chef för centralkommitténs allmänna avdelning under Gorbatsjov och ansvarig för kassaskåpet med Sovjetunionens djupast bevarade

hemligheter vid tiden för kuppen i augusti 1991, uppgav vid samtal för något år sedan att en f.d. centralkommittésekreterare, L.F.Iljitjov, till honom sagt att Stalin haft förhörsprotokollen med Raoul Wallenberg i sitt kassaskåp, vilket upptäcktes vid hans död. Vart de senare tagit vägen är obekant.

Trots ovan förda resonemang är det givetvis inte lätt att för svenskt vidkommande känna övertygelsen att inget avgörande dokument bevarats någonstans.

Muntliga uppgifter

Muntliga uppgifter om hur de sovjetiska myndigheterna handlagt Raoul Wallenbergärendet har framkommit i intervjuer, som arbetsgruppen haft med främst några f.d. medarbetare i KGB m.fl. organ. Här skall i första hand ägerandet 1956-57 - denna så viktiga tidpunkt - ytterligare belysas, men först följer en redovisning om vad som utspelade sig efter den 17 juli 1947.

En av de två tolkar/operativt befullmäktigade som redan figurerat i denna rapport uppger att han först någon gång 1947 hörde talas om Raoul Wallenberg (dessförinnan hade han rätt mycket sysslat med Nürnbergprocessen). Det var i samband med att sektionschefen Kulesjov (under Kartasjov) gjorde upp en förteckning och ett diagram, som utvisade vilka fångar som suttit tillsammans med Raoul Wallenberg. På diagrammet hade alla uppgifter om cellnummer m.m. antecknats, så att inte medfångarnas vägar i fortsättningen i onödan skulle behöva korsas med andra fångars, som inte kände till Raoul Wallenberg.

Det var rätt mycket uppståndelse kring fallet just de dagarna. Kulesjov gav ovannämnde sagesman i uppdrag att personligen ta hand om ett paket och överlämna det till MGB:s arkivchef Gertsovskij. På paketet stod skrivet: "Paket med material rörande arresterade nr 7; får endast öppnas med MGB-ledningens tillstånd". Paketet innehöll vissa papper och personliga dokument (dock ej någon personakt) som rörde Raoul Wallenberg. Sagesmannen visste att "arresterade nr 7" syftade på Raoul Wallenberg. Ändå vet vi att han ej hölls som nummerfånge utan under sitt eget namn. Nummerfånge nr 7 har dessutom identifierats och det rör sig om en ryss. "Arresterade nr 7" var alltså i så fall en beteckning som bara användes tillfälligt vid denna tidpunkt och helt enkelt syftade på Raoul Wallenbergs cellnummer. Vad gäller några av medfångarna, dvs. cellkamraterna, till Raoul Wallenberg och Langfelder,

skrevs det in i deras akter att de suttit tillsammans med en särskilt viktig fånge, och de flesta kom hädanefter att hållas i stort sett isolerade från andra fångar fram till omkring 1954.

Finsk-sovjetiska diplomatiska underhandssamtal om Wallenberg

Av betydande intresse är de rapporter som den finske diplomaten Åke Frey hösten 1956 delgav svenska UD, dels direkt till förre kabinettssekreteraren Arne S. Lundberg, dels via den svenska ambassaden i Helsingfors, efter ett samtal med det sovjetiska ambassadrådet Vladimirov (KGB-man). Vladimirov uppgav bl.a. att Sovjet ville vänta med ett klart besked om Raoul Wallenberg tills den nye sovjetiske ambassadören anlänt till Stockholm för att denne skulle ha något positivt att säga vid sitt tillträde. Vladimirov sade också att han skulle vara tacksam om han från Sverige skulle kunna få några nya argument, dvs. argument för den stora vikt man fäste vid frågans lösning. Vladimirov hade blivit entusiastisk över Freys idé att det inte borde vara omöjligt att i förväg komma överens med svenska vederbörande om utformningen av ett svar. Från svensk sida svarades via Frey att Sverige knappast hade möjlighet att gå in på några förhandsdiskussioner om det sovjetiska svaret. Sverige väntade sig ett sanningsenligt och uttömmande svar (bilaga 45).

Tillfrågad om detta samtal för några år sedan förklarade Vladimirov att anledningen till propån om underhandssamtal innan svaret lämnades var att man i Moskva hade svårt att bestämma sig för exakt hur svaret till den svenska regeringen skulle se ut. Utrikesministeriet (MID) och första huvudstyrelsen (PGU, dvs. utlandsunderrättelsetjänsten) i KGB, som Vladimirov tillhörde, hade ej tillgång till fullständig information om Raoul Wallenbergs öde. Man var i Moskva även osäker på hur mycket svenskarna visste. Därför tog man god tid på sig att komma fram till någon lämplig text, som åtminstone kunde duga som halvsanning. Enligt Vladimirov hade man intrycket att andra huvudstyrelsen (kontraspionaget) i KGB undanhöll eller hade förstört viktiga dokument i samband med att mer energiska efterforskningar inleddes i april 1956. I varje fall var det mer sannolikt att dokument förstörts då än under Berija och Abakumov. Gribanov, chef för andra huvudstyrelsen i KGB, hade varit en nyckelperson. Vladimirov visste inte hur och när Smoltsovrapporten påträffats.

Tilläggs kan att ryssarna inte kunde ha vetat att Frey opererade på egen hand utan måste ha räknat med möjligheten att han var en svensk emissarie.

Följaktligen hade de ett intresse av att locka fram vad Sverige kunde tänkas vara ute efter.

Den ovan relaterade diskussionen mellan Frey och Vladimirov om Wallenbergärendet hade en förhistoria genom kontakterna mellan Frey och det sovjetiska ambassadrådet Erzín hösten 1955 - våren 1956 i Ankara, där Frey då var stationerad. Dessa ledde dock inte till några betydelsefulla resultat, och de tre sovjetiska dokument som påträffats härom ger knapphändig information. Frey initierar ärendet och Erzín lovar att under sin semester i Moskva få fram upplysningar men svarar till Frey efter återkomsten, enligt egna rapporter till MID, att han inte fått fram några bestämda uppgifter om Raoul Wallenberg. I Freys rapporter till det finska utrikesministeriet finns något fylligare information (även om Freys chef i Helsingfors betecknar redovisningen som bristfällig) men det mest långtgående som Erzín uppgavs ha sagt var att man från sovjetisk sida vore beredd överlämna Raoul Wallenberg om han var i livet.

* * *

Under årens lopp kommenteras 1957 års besked några gånger. 1979 sade Skandinavienchefen i MID, Farafonov, till en svensk ambassadtjänsteman att dossiererna 1956 hade finkammats, men att det enda spår som påträffats var Smoltsovrapporten. F.ö. hade Sverige aldrig begärt att få se denna i original, påpekade han (vilket var sant; skälet härtill kan ha varit att svaret i dess helhet betraktades som otillfredsställande och att det bedömdes ha varit mycket lätt för den sovjetiska sidan att konstruera ett falsifikat).

Samma månad antydde en särskild KGB-kontakt till ambassadtjänstemannen att 1957 års besked kanske inte var så kategoriskt som det officiellt hävdats; han slog dock fast att det inte fanns ytterligare dokument, eftersom arkiven förstörts.

Det genomgående draget i de uppgifter som lämnats av f.d. KGB-medarbetare - varav dock endast en direkt handlagt Raoul Wallenbergärendet - är deras övertygelse om att Raoul Wallenberg hade avlidit samt att föga tilltro fästs vid förklaringen att han lidit en naturlig död.

En medarbetare i KGB:s skandinaviska avdelning under 50-, 60- och 70-talen uppger att man på avdelningen bedömde det som osannolikt att Raoul Wallenberg utan vidare avlidit i fängelset, eftersom han var så ung. Någon

genomgång och sammanställning av akten, vilket var normal praxis vid dödsfall, hade inte skett i detta fall. Det föreföll också finnas ett förbud mot att lämna ut akten. I de promemorior som skrevs i ärendet återgavs aldrig den fulla sanningen och någon muntlig genomgång av fallet gjordes heller aldrig. Denne medarbetares avdelning deltog i utarbetandet av sådana promemorior men samlade också in uppgifter från andra enheter som kanske haft mer att göra med Raoul Wallenberg. De svarsutkast som gjordes i ordning följde tidigare stereotypa svar. Något material om orsakerna till arresteringen resp. om hur Raoul Wallenberg avlidit fick man aldrig tillgång till. Ledningen hade nog haft sådana dokument. Först 1956 började man på allvar samla in mer material och intressera sig för detaljer, dock utan att de avgörande dokumenten gjordes tillgängliga för vanliga tjänstemän.

En annan KGB-tjänsteman fick någon gång 1956 från sin överordnade uppdraget att undersöka sjukvårdsavdelningens journaler i Lefortovo (och Butyrka eller Lubjanka; minnet är på denna punkt inte helt säkert) för att se om man där kunde finna någon sjukdom som Raoul Wallenberg lidit av. Fängelseledningen fick i uppdrag att plocka fram journalerna för åren före och efter 1947. Enligt dessa journaler hade Raoul Wallenberg två eller tre gånger bett att få medicinsk hjälp, men det hade rört sig om bagateller, bl.a. tandvärk och förkylning. Efter 1947 förekom Raoul Wallenbergs namn inte någonstans i journalerna. På basis härav sammanställdes en rapport till chefen. Efter det att diskussion skett på ledningsnivå fick han i uppdrag att tillsammans med arkivavdelningen utforma ett utkast till svar, något som också gjordes. I detta angavs som Raoul Wallenbergs dödsorsak lunginflammation (den reella dödsorsaken hade man inte för vana att ange, särskilt inte om någon arkebuserats). Tjänstemannen i fråga erinrar sig också det svar som utarbetades något senare beträffande Langfelder. Någon akt rörande Raoul Wallenberg fick han aldrig se. Kollegan på arkivavdelningen som han samarbetade med gjorde aldrig gällande att det skulle ha varit svårt att få fram arkivdokument. Han erinrar sig en större volym innehållande vittnesmålen från de tyska krigsfångarna, men något uppdrag att undersöka dem fick han inte. Smoltsovrappporten var obekant för honom. "Den måste ha dykt upp senare." KGB-ledningen visste dock exakt vad som hade hänt och uppdraget att granska sjukjournalerna gavs bara för att välja ut den mest godtagbara formen för att dölja vad som inträffat.

Den ovan nämnde kollegan på arkivavdelningen har hörts av FSB:s företrädare. Han mindes visserligen inte så väl men kom ihåg att det inte funnits kvar någon dossier för Raoul Wallenberg men väl en mapp med olika

dokument och personliga tillhörigheter, inkl. ett cigarettetu och ett pass. Det fanns inget papper som gav direkt information om Raoul Wallenbergs öde. Någon separat akt om Langfelder hade inte funnits, bara något dokument om honom i Raoul Wallenbergmappen. Denna mapp hade han 1963 överlämnat till sin efterträdare.

En annan tjänsteman som varit i KGB-arkivet från 1965 har också hörts. Han fick vid ett tillfälle i uppdrag att gå igenom alla Raoul Wallenbergdokument från 1945. Han hade återfunnit förhørsjournaler med övermalade namn, en del intern korrespondens utan större intresse samt Smoltsovrapporten.

Skådeprocess i Ungern förbereds 1953

Ett säreget inslag i Wallenbergärendets historia, som ej kan bekräftas med några återfunna sovjetiska dokument men väl genom flera vittnesmål samt vissa dokument från den ungerska säkerhetstjänstens (AVO) arkiv, utgörs av förberedelserna hösten 1952 och våren 1953 för en ny östeuropeisk skådeprocess, denna gång i Ungern. Syftet med denna skulle dels vara att ådagalägga att JOINT utgjorde en täckorganisation för omfattande amerikansk terrorist- och spionageverksamhet mot Sovjetunionen och folkdemokratierna, dels, och subsidiärt, leda i bevis att Raoul Wallenberg i januari 1945 mördats i Budapest på anstiftan av JOINT. Processen skulle ge belägg för att den amerikanska underrättelsetjänsten varit så förutseende att den redan i god tid före andra världskrigets slut i detalj planlagt kommande spionageverksamhet mot Sovjetunionen (jfr Thomsens uppgifter tidigare). Processförberedelserna utgör alltså en fortsättning på liknande rättegångar i Tjeckoslovakien och ett par andra folkdemokratier och får också ses i ljuset av Stalins anklagelser mot judiska läkare i Moskva, den s.k. läkarkomplotten (dessa läkare anklagades bl.a. för att ha tillhört en spionage- och terroristgrupp, som upprätthållit nära förbindelser med JOINT).

Främsta vittnet, som kontaktade svenska ambassaden i Wien 1957, är Dr. László Benedek, en känd läkare i Budapest av judisk börd, tidigare medicinsk rådgivare till JOINT och föreståndare för det judiska sjukhuset i Budapest. Dennes vittnesmål om förhören, som ackompanjerades av misshandel och fördes under nära, kontinuerligt överinseende av sovjetiska säkerhetsofficerare, är mycket avslöjande. Det finns därför skäl att återge hans berättelse rätt utförligt.

Hur handlades Wallenbergärendet...

Utgångsscenarioet under förhören var att när ledningen för den amerikanska underrättelsetjänsten övertygat sig om att Tysklands nederlag var nära förestående, hade denna, redan innan striderna upphört, börjat bygga upp ett omfattande spionagenät mot Sovjetunionen. Då man på amerikanskt håll förutsåg att Budapest snart skulle komma att besättas av sovjetiska trupper, hade man i god tid träffat förberedelser för att upprätta ett mot Sovjetunionen riktat agentnät i den ungerska huvudstaden. En neutral stats bistånd erfordrades emellertid för att förverkliga detta syfte, varför man försäkrat sig om medverkan från svensk sida. De första agenterna i Budapest hade värvats av svensklektorn och Röda korsdelegaten Valdemar Langlet. Han hade ansetts vara lämplig som tillfällig ledare av underrättelseverksamheten i avvaktan på att amerikanska officerare skulle kunna överta den.

Benedek uppmanades under förhören att redogöra för sina förbindelser med Sverige (han hade fått svenskt skyddspass 1944) och beskylldes för att på order av JOINT i New York fortlöpande ha mottagit instruktioner av och avlämnat spionrapporter till Langlet samt värvat nya agenter. Materialet hade via Sverige förts till USA. Efter det att Langlet lämnat Budapest skulle Benedek ha rapporterat till en amerikansk överste, Mac Clain. Egentligen förekom ingen sammanhängande redogörelse för anklagelserna, utan det var mest ledande frågor som ställdes.

Fr.o.m. den 10 mars (några dagar efter Stalins död) övertogs förhören av en ny major från den ungerska säkerhetstjänsten och de sovjetiska rådgivarna försvann ur bilden. Benedek skulle nu erkänna att han medverkat till anstiftan av mord på Raoul Wallenberg, p.g.a. att Raoul Wallenberg hade kommit smutsiga affärer på spåren. Paul Szalai (pilkorsaren som i själva verket hjälpt Raoul Wallenberg) skulle ha givits uppdraget att mörda Raoul Wallenberg vid tiden 15-17 januari. Förhørsledaren gjorde aldrig gällande att Raoul Wallenberg utövat spionage för USA, men han betecknades som en imperialistisk agent och gemen människa, som hade fått stora penningbelopp från State Department. Så även om Raoul Wallenberg misstänktes för spioneri beskylldes han inte öppet härför, eftersom det hade varit svårt att driva tesen att Raoul Wallenberg mördats av JOINT om han samtidigt varit en av ledarna för dess underrättelseverksamhet. Det var alltså viktigare för ryssarna att bevisa att Raoul Wallenberg mördats i Ungern i januari 1945 än att han spionerat.

Först i augusti 1953 dök det upp en sovjetisk överste som meddelade att processen skulle avskrivas. Av vad som framgick av Chrusjtjovs redogörelse

vid 20:e partikongressen 1956 torde Stalin personligen ha övervakat förberedelserna för denna process så länge han levde.

Benedeks vittnesmål bekräftades 1984, då en avhoppad AVO-tjänsteman av judisk börd, Károly Remenyi, berättade att han i januari 1953 fått ett specialuppdrag inom AVO, nämligen som analytiker av visst undersökningsmaterial inför en planerad sionisträttegång. Hur Wallenberg skulle komma att användas vid rättegången stod ej klart. Remenyi förhörde också ett dussintal personer, som 1944-45 i Budapest känt Wallenberg. AVO-tjänstemannen förhörde personligen bl.a. Benedek. Han kunde namnge sovjetiska säkerhetsrådgivare, men förmodligen är dessa namn inte de verkliga namnen utan bara täcknamn. En av rådgivarna visade kopior på protokoll från förhör i Ungern om Raoul Wallenbergs verksamhet där. Det har ej varit möjligt att identifiera någon av de sovjetiska säkerhetsrådgivarna.

XI Vad hände med Raoul Wallenberg i juli 1947?

Dokument

Det enda dokument från sovjetiska/ryska arkiv som innehåller någotsånär bestämda uppgifter om Raoul Wallenbergs öde är den s.k. Smoltsovrapporten (bilaga 46). Enligt denna rapport, undertecknad av Lubjankafängelsets chefsläkare Smoltsov och ställd till säkerhetsministern Abakumov, skall en fånge vid namn "Valenberg" ha avlidit natten till den 17 juli 1947 "sannolikt till följd av en uppkommen myokardinfarkt". I rapporten sägs att Raoul Wallenberg är bekant "för er" (dvs. Abakumov) och Smoltsov utber sig, i anslutning till av Abakumov givna instruktioner att personligen ha tillsyn över "Walenberg", anvisning om vem som skall få i uppdrag att verkställa obduktion i syfte att fastställa dödsorsaken.

På rapporten finns också diagonalt över nedre vänstra hörnet följande anteckning: "Har personligen underrättat ministern. Order har givits om likets kremering utan obduktion. 17.7 Smoltsov". Rapporten avsändes alltså aldrig utan blev ett dokument för Smoltsovs eget bruk; det är oklart exakt var den kom att förvaras (se mera härom nedan). Paginering finnes i form av siffrorna 1 5 9 (möjligen med svaga punkter efter siffrorna) i övre högra hörnet; det har ej varit möjligt fastställa i vilken sekvens detta nummer ingått.

I det s.k. Gromykomemorandumet påpekades att "vissa förutvarande ledare för säkerhetsorganen lämnade oriktiga uppgifter till Sovjetunionens utrikesministerium under en följd av år".

Som framgått av dokumenten stämmer sistnämnda påstående inte. Före februari 1947 fick inte utrikesministeriet några uppgifter alls från MGB - därefter erhöles beskedet att Raoul Wallenberg fanns i MGB:s förvar. Vidare är det orimligt att 1956, när flertalet av de medarbetare i säkerhetstjänsten, som kom i kontakt med Raoul Wallenberg och t.o.m. hade ansvar för honom, ännu var i livet, ingen skulle ha känt till honom. Den enda rimliga förklaringen

härtill måste, vilket här än en gång slås fast, ha varit att ingen ordentlig undersökning egentligen vidtogs, helt enkelt därför att någon sådan ej behövdes - åtminstone en snäv krets ledare visste exakt vad som hade hänt.

Från svensk sida noterades omedelbart att det s.k. Gromykomemorandumet var föga kategoriskt och att slutsatsen däri följaktligen var behäftad med någon osäkerhet. Två alternativa förklaringar var tänkbara: antingen berodde formuleringarna på dokumentbrist till följd av att all annan dokumentation undanröjts, eller så var ryssarna osäkra på om svenskarna hade fler vittnesuppgifter i bakfickan. Molotov frågade ju uttryckligen Hedlund under deras samtal i mars 1956 vilken period de tyska krigsfångarnas vittnesmål omfattade och kunde sedan konstatera detta i det överlämnade materialet. Hedlund själv svarade att de sträckte sig till 1947 eller 1948.

* * *

I föregående kapitel har några variationer på den version som överlämnades i Gromykomemorandumet noterats i utkastet. I alla versioner läggs dock skulden för Raoul Wallenbergs fängslande och död på Abakumov.

I en intern promemoria från utrikesminister Molotov och KGB-chefen Serov den 28 april 1956 ställd till centralkommittén konstateras att de vittnesuppgifter som överlämnats från svensk sida stämmer med de verkliga förhållandena för Raoul Wallenbergs arrestering och vistelse i sovjetiska fängelser. Därför anser Molotov och Serov att man för svenskarna "bör berätta om Raoul Wallenbergs öde". I april 1956 förekommer i konceptform en annan version än den som meddelats i Gromykos memorandum. I konceptet framgår att Raoul Wallenberg skulle ha dött i en sjukcell i Lefortovofängelset (även om Lefortovo inte nämns uttryckligen i den meningen).

I en promemoria i oktober 1956 från utrikesminister Sjepilov till centralkommittén, med utkast till svar till Sverige, hävdas att Raoul Wallenberg hölls i Lefortovo och Butyrka (sic) och att han "i fängelse" den 17 juli 1947 hastigt/plötsligt avled, varefter kroppen kremerades. Dessutom uppges att informationen i PM:et härrör från utfrågade personer som kan ha haft anknytning till de omständigheter som nämns i svenska sidans material.

Här kan också åter erinras om vice utrikesminister Gromykos skriftliga förfrågan till KGB-chefen 1954 om när resp. under vilka omständigheter

Vad hände med Raoul Wallenberg i juli 1947?

Raoul Wallenberg avlidit. Han fick svaret att det inte var lämpligt att avvika från det svar som givits sedan 1947.

I den svenska vitboken från 1957 redovisas vad flera av Raoul Wallenbergs medfångar hade att säga om de förhör som genomfördes på kvällen den 22 juli 1947, varefter de isolerades (se nedan). Att dessa förhör ägde rum bekräftas i flera fall också genom noteringar om kallelse till förhör som återfunnits i berörda fångars persondossierer. Förhören varade i genomsnitt 20-30 minuter, i ett par fall längre, och genomfördes av i första hand Kartasjov och Kuzmisjin. Den 23 juli förhördessutom Langfelder i 14 timmar av Kartasjov. Vem som tolkade har ej kunnat fastställas. Förhören finns ej utskrivna i några protokoll.

En registreringsbok (bilaga 47) över fångarnas tillhörigheter/värdeföremål är av stort intresse. För Raoul Wallenberg anges där (notisen övermålade men återställd) vilka tillhörigheter som medfördes vid förflyttningen från Lefortovo till Lubjanka i februari-mars 1947. Det anges dock ej vad som senare hände med dem. Rutan för denna uppgift är tom, vilket är unikt. För alla andra fångar i liggaren finns uppgift om vart deras tillhörigheter senare tagit vägen.

Ytterligare dokumentära indikationer som har samband med vad som kan ha hänt Raoul Wallenberg i juli 1947 har ej påträffats.

En förteckning från Butyrkafängelset över fångar som avlidit där finns bevarad från 1947, men Raoul Wallenbergs namn finns inte upptaget där. Vid det enda krematoriet i Moskva på den tiden, Donskojkrematoriet, registrerades inte repressionens offer enskilt (det har fastställts att den förre ungerske premiärministern Bethlen, som dog i Butyrka hösten 1946, kremerades där). Fångar som avled i Lubjanka fördes normalt till Suchanovfängelsets begravningsplats. Vid kontroll av journalerna där har Raoul Wallenbergs namn inte påträffats.

Muntliga uppgifter och kommentarer

Oavsett hur man väljer att tolka all tillgänglig information om Raoul Wallenberg, som gäller juli 1947 och månaderna däromkring, torde alla kunna skriva under på att viktiga avgöranden rörande hans öde fattades då, alternativt att något allvarligt inträffade. Detta framgår klart av tillgängliga dokument, av de muntliga utsagor som redovisas samt av den redogörelse för de sovjetiska myndigheternas handläggning av ärendet som lämnats i kapitel X.

Ryska experter som intervjuats synes utgå från att Raoul Wallenberg avled i juli 1947. De flesta anser att döden inte var naturlig utan att den framkallats på något sätt. Några få utesluter inte att Raoul Wallenberg kan ha dött en naturlig död. Om Raoul Wallenberg inte avled återstår egentligen bara en någorlunda rimlig hypotes: att han "gömdes undan" i det sovjetiska fängelse- eller lägersystemet (mera härom i nästa kapitel).

Under de senaste tio åren har ett antal sovjetiska diplomater, ofta med förmodad underrättelseanknytning, i förtroliga samtal med svenska kollegor antytt eller gjort gällande att Raoul Wallenberg i själva verket skulle ha avrättats. Även under de nu genomförda intervjuerna har denna version, liksom andra teorier, förts fram. Ingen av dem har kunnat bevisas.

Smoltsovrappporten - analys och kommentarer

Eftersom Smoltsovrappporten är det enda dokument som säger något bestämt om Raoul Wallenbergs öde är det nödvändigt att ytterligare analysera och kommentera den.

Först kan dock nämnas att en företrädare för det ryska säkerhetsministeriet i arbetsgruppen sommaren 1992 samtalade med fängelseläkaren Smoltsovs son, Viktor Aleksandrevitj (som vägrade träffa intervjugruppen med hänvisning till att han inte hade något att lägga till nedanstående). Sonen, som 1947 var 23 år och redan anställd i säkerhetsorganen, uppger att fadern en kväll i juli 1947 oväntat kallades till sitt arbete, vilket var ovanligt bl.a. med tanke på att han då led av hjärtsjukdom och därför ej arbetade heltid utan tvärtom förberedde sig för avsked. Fadern hade återkommit först nästa morgon och därvid sagt att en svensk hade avlidit i MGB:s inre fängelse (Lubjanka). Denna utsaga får

behandlas på samma sätt som alla andra muntliga utsagor: det utgör en version som i sig inte äger tillräcklig beviskraft.

För att försöka fastställa Smoltsovrapportens autenticitet beslöts på ett tidigt stadium att låta experter analysera den såväl genom handskriftsanalys som genom en kemisk-teknisk undersökning. På rysk sida genomfördes dessa av Sovjetunionens justitieministeriums rättsexpertisinstitut (bilaga 48). Detta kom, när det gäller den tekniska analysen, fram till att rapporten kan ha skrivits vid angivet datum, dvs. den 17 juli 1947. Att genom kemisk analys (av bläck resp. papper) fastställa den konkreta tidpunkten för rapportens tillkomst är dock inte möjligt p.g.a. avsaknaden av metodik för bestämning av dokumentets absoluta ålder utgående från åldersförändringar i dokumentets material.

När det gäller handskriftsanalysen (bilaga 49), som utförts med hjälp av två andra dokument som uppgivits vara skrivna av Smoltsov, har de ryska experterna kommit fram till att texterna är skrivna av en och samma person. Observerade skillnader i handstilarnas skrivtempo och byggnad sägs bero på att rapporten är skriven mer omsorgsfullt och i ett långsammare tempo än jämförelsedokumentet, som är skrivna mer vårdslöst och i ett snabbare tempo.

Den svenska analysen utfördes av Statens kriminaltekniska laboratorium. När det gäller handstilsjämförelsen (bilaga 50) kom man här fram till att de vid undersökningen gjorda iakttagelserna inte ger direkt anledning betvivla att skriften i den ifrågasatta rapporten har gemensam upphovsman med skriften i jämförelsematerialet. Det anmärks dock att det inte finns någon absolut garanti för att jämförelsematerialet (curriculum vitae resp. ett formulär från 1940) verkligen utförts av Smoltsov. Vid en förnyad undersökning som också innefattade ett sjukintyg konstaterade SKL att denna bekräftade och befäste de tidigare gjorda iakttagelserna och delvis förstärkte den tidigare gjorda värderingen av likheternas betydelse som tecken på identitet. Sammanfattningsvis dras slutsatsen att gjorda iakttagelser talar för att skriften på Smoltsovrapporten har gemensam upphovsman med skriften i jämförelsematerialet. SKL kommenterar också den handstilsanalys som gjorts på rysk sida och noterar att metodiken skiljer sig något från västeuropeisk, framförallt anglosachsisk syn. Den största skillnaden är att den ryska analysen utförts på ett sätt som medger mer kategoriska slutsatser än den svenska.

En brasklapp i SKL:s slutredovisning är hänvisningen till tidningsuppgifter om påträffandet av en förfalskarverkstad i förutvarande centralkommitténs lokaler. Bl.a. fann man där bläck och papper noggrant daterade för olika år. SKL utgår också från att man haft tillgång till personer skickliga på att imitera andra personers skrift.

SKL:s tekniska analys (bilaga 51) har inte kunnat bli särskilt omfattande utan utgår huvudsakligen från den sovjetiska undersökningen. Visserligen tog SKL prover på bläckskriften men eftersom metodiken för åldersbestämning inte ansågs tillräckligt utvecklad sparas dessa för ev. framtida försök. Det sovjetiska institutets iakttagelser betecknas dock som rimliga. När det gäller papperet har SKL kommit till något annorlunda resultat i fråga om fibersammansättningen. Sammanfattningsvis finner dock SKL de sovjetiska slutsatserna vara fullt rimliga och konstaterar att de egna undersökningarna inte vederlägger dessa.

Mycket tyder därför på att rapporten har skrivits av Smoltsov men det går inte att vetenskapligt bevisa med hundraprocentig säkerhet och man kan, enligt svensk uppfattning, inte helt utesluta att förfalskning är möjlig. Här bör erinras om att Smoltsov avled 1953.

Därmed bör ett antal andra frågeställningar kring Smoltsovrapporten beröras. Först bör emellertid det påpekandet göras att rapporten på intet sätt uppfyller de formella krav som ställdes på dokumentationen av en fånges död i ett sovjetiskt fängelse. Susan E. Mesinai har utförligt analyserat rapportens formella brister i sin rapport.

Den första frågeställningen gäller om det är rimligt att en fängelseläkare skrev en sådan rapport direkt till säkerhetsministern. Den tidens tjänstemän i säkerhetsorganen understryker att den normala ordningen skulle ha varit att fängelsechefen i Lubjanka, Mironov, rapporterat till Abakumov om det inträffade. Smoltsov var en alldeles för underordnad tjänsteman för att kunna göra något sådant. De flesta intervjugruppen talat med utesluter emellertid inte att Smoltsov direkt av Abakumov kunnat få i uppdrag att hålla Raoul Wallenberg under uppsikt och rapportera omedelbart om något inträffar. Vad säger ett sådant uppdrag om behandlingen av Raoul Wallenberg?

Det tyder knappast på någon normalsituation. Om Raoul Wallenberg är frisk och behandlas väl, vilket ju flera av hans medfångar betonade var fallet (åtminstone för åren 1945 och 1946; enligt Kondrasjov även i mars 1947), krävs inga specialarrangemang av denna typ. Sannolikheten för att en 35 år

gammal, frisk person utan någon historia av hjärtproblem i släkten plötsligt skulle avlida av hjärtinfarkt (eller myokardinfarkt som benämningen är i rapporten) är, enligt en hjärtspecialist som tillfrågats, ca en på miljonen. En myokardinfarkt kan diagnosticeras säkert endast på grundval av en obduktion företagen inom 24 timmar efter dödsfallet (se även Mesinais ovannämnda rapport). Om ett sådant dödsfall ändå skulle ha inträffat behövde inte fängelseläkaren fråga om anvisningar utan kunde själv besluta om obduktion, vilket var det normala förfarandet.

En hypotes är att Smoltsov omedelbart misstänkte att Raoul Wallenbergs död - om han dog vid den tidpunkten - inte varit naturlig och att han därför bad om anvisningar från Abakumov hur han skulle förfara med kroppen. Denna hypotes förutsätter antingen att Raoul Wallenberg förgiftats eller under en tid utsatts för så omild behandling att han avlidit. Texten i rapporten kan i så fall på sätt och vis vara äkta, dvs. skriven av Smoltsov, och återspegla vad denne ytligt sett kunnat konstatera, även om han misstänkte att något annat låg bakom. Om Raoul Wallenberg däremot arkebuserats måste rapporten ha tillkommit på annat vis. Smoltsov har då sannolikt beordrats skriva rapporten som "cover-up" att utnyttjas vid behov, dvs. att ha till hands om den officiella version, som senare gavs, inte visade sig hålla. Myokardinfarkt var f.ö. en av de dödsorsaker som ofta begagnades för att dölja onaturlig död, dvs. avrättning eller misshandel till döds. Slutligen kan rapporten ha fabricerats vid ett senare tillfälle. Felstavningen av Wallenbergs namn kanske talar häremot, men man kan inte utesluta en avsiktlig felstavning i syfte att öka dokumentets trovärdighet. I detta fall kan rapporten givetvis dölja vad som helst - t.ex. även en isolering av Raoul Wallenberg någonstans.

Detta för oss för ett ögonblick tillbaka till Gromykos memorandum 1957. Som ovan understrukits formulerar man sig på sovjetisk sida påfallande försiktigt om Smoltsovrapporten i detta memorandum. Beror detta på en genuin osäkerhet om bevisvärdet i rapporten eller är man rädd för att svenskarna har ytterligare uppgifter i rockärmen som skulle kunna vederlägga denna version? Är det rimligt hävda att rapporten kan

vara fabricerad 1956? Borde man då inte sett till att lägga fram ett betydligt mer övertygande bevis om Raoul Wallenbergs död, utformat i enlighet med alla formella regler? Detta skulle ju ha givit större chans att kunna sätta punkt för hela ärendet. Risken då hade dock fortfarande varit att Sverige med några ännu icke överlämnade uppgifter - t.ex. från någon av Raoul Wallenbergs medfångar - kunnat vederlägga även sådana bevis. Därför var det bättre att

presentera en något vagare version som medgav reträtt. Det har ju faktiskt övertygande visats att det svar man ville ge Sverige i februari 1957 inte var den fullständiga sanningen utan på sin höjd en "halvsanning som kunde duga". Osäkerheten om hållbarheten i svaret framgår inte minst av den underhand berörda möjligheten att på förhand kunna diskutera svarets utformning med svenska företrädare.

Tolkningen att de som utformade memorandumet inte visste om Smoltsovs anteckning motsvarade verkligheten eller om den dikterats av Abakumov, och att de ville ha ryggen fri om det visade sig att Raoul Wallenberg avrättats eller gömmts undan är föga trovärdig. Molotov, Bulganin, Serov m.fl. visste nog vad som hade hänt. Att erkänna att Raoul Wallenberg avrättats, om detta var sanningen, kan förefalla ha varit enklare men riskabelt för en person som Molotov som säkert hade en trasa med i byken 1945-47.

Dåvarande kabinetssekreteraren Arne S. Lundberg skrev i en intern promemoria den 8 februari 1957 att det var osannolikt att Smoltsov, som ju tilldelats personligt ansvar för Raoul Wallenberg, inte skulle ha fått order att undanröja även detta bevis (dvs. Smoltsovrapporten), om det nu var sant att även andra bevis undanröjts. Svaret kunde ha utformats som det gjordes också om Raoul Wallenberg tappats bort eller om han var i mycket dålig kondition. Dödsattesten utfärdades för att få slut på saken. En egendomlighet Lundberg pekar på var att inget vittne åberopats eller påträffats. Smoltsovdokumentet kunde sägas innehålla allt vad ryssarna kunde önska: det angav hur/när/var Raoul Wallenberg hade dött samt lade skulden på Abakumov. Resultatet var väl idealiskt och pedagogiskt. Det kunde misstänkas att dokumentet fabricerats och motivet för en sådan åtgärd var dels pedagogiskt, dels ett behov att förklara det långa dröjsmålet. Också Lundberg menar att ryssarna, om de velat ge absolut slutgiltigt besked, lätt kunnat göra detta. Om ryssarna tappat bort Raoul Wallenberg eller han varit i dålig kondition kunde de mycket väl ha resonerat på följande sätt: om svenskarna återkommer med bevisning för att Raoul Wallenberg varit i livet vid senare tidpunkt än juli 1947, kunde man alltid komma undan med hänvisning till vagheten i svaret.

Om nu inte Smoltsovrapporten fabricerats 1956/57 råder det hur som helst oklarhet om exakt var, hur och när den påträffats. I Gromykos memorandum talas om sjukvårdstjänstens arkiv i Ljubjanka. Något sådant arkiv existerar inte och har inte existerat enligt FSB:s vice arkivchef, som medverkar i arbetsgruppen; däremot fanns särskilda registreringsjournaler för fångar som

besökte läkare. Sjukvårdsavdelningens material ingick som en beståndsdel i fängelsearkivet och det mesta materialet rörande fångarna bevarades i resp. personakt. Den f.d. tjänsteman från utrikesministeriet som omnämns nedan har vid ett tillfälle uppgivit att det var han som i samband med utredningen 1956 föreslog att man skulle leta också i sjukvårdsavdelningens material och att man sedan påträffat rapporten i fängesläkaren Smoltsovs efterlämnade material. Exakt var och hur den skulle ha påträffats har dock inte klarlagts. En KGB-tjänsteman som 1956 fick i uppdrag att undersöka fängelsearkiven med avseende på uppgifter om ev. sjukdomar hos Raoul Wallenberg säger sig inte ha påträffat någon Smoltsovrapport: "den måste ha kommit fram senare", menar han.

Utrikesministeriets arkivchef menar att Smoltsovrapporten teoretiskt kan ha hämtats från den s.k. akten över extraordinära händelser, som har begränsad arkiveringstid. Rapporten kunde ha tagits fram ur denna och sparats från den tid då utredningen gjordes. Journalen om extraordinära händelser från Lubjanka avseende år 1947 har faktiskt bevarats och har granskats utan att något anmärkningsvärt framkommit för månaden juli, utom att en kvinnlig fånge gjorde ett självmordsförsök.

FSB uppger också att Smoltsovrapporten sedan 1956 bevarats som ett enskilt dokument i en akt eller mapp innehållande skriftväxling rörande Raoul Wallenbergärendet.

Chefen för det ryska säkerhetsministeriets centralarkiv, Zjibtjenko, försäkrade i ett officiellt dokument som tillställdes arbetsgruppen 1992 (bilaga 52) att 1/ i de nomenklaturaakter från åren 1945-53, där rapporter, anteckningar och intyg om extraordinära händelser (även dödsfall) fördes in, har någon notering om att Smoltsovrapporten tagits ut ur någon akt ej påträffats (gäller Lubjanka och Lefortovo); 2/ de andra akter från Lubjanka för året 1947, i vilka Smoltsovrapporten kunde ha funnits, har förstörts enligt ett dokument från den 12 augusti 1955, nämligen

- skriftväxling om fångar med avdelningar och fängelser;
- kopior av följebrev till promemorior och akter om fångars hälsotillstånd;
- strängt hemlig skriftväxling om fångar med undersöknings- och dömande organ;
- allmän skriftväxling.

Olika versioner om Raoul Wallenbergs öde i juli 1947

Det bör här ännu en gång framhållas att nedan återgivna muntliga versioner om Raoul Wallenbergs öde inte har tillräckligt bevisvärde och att flera av dem sinsemellan utesluter varandra. Icke desto mindre bör de redovisas, eftersom de framkommit under utredningens gång.

En numera avliden tjänsteman vid det sovjetiska utrikesministeriet som nära följt Raoul Wallenbergärendet ända sedan 1946 har uttalat som sin förmodan, att Raoul Wallenberg dukade under för umbäranden och den omänskliga behandling- psykisk och fysisk press- han säkert utsattes för. Han menade också att Molotov och Vysjinskij försökte utröna vad som hänt och ville snarare lägga skulden på såväl Berija som Abakumov, vilka skall ha fört Stalin bakom ljuset. En sådan tendens att skydda Stalin har förmärkts hos flera av de äldre tjänstemän arbetsgruppen har kommit i kontakt med.

En av de äldre tjänstemännen i säkerhetstjänsten, som redan 1946-47 hade en hög ställning, hävdar att Raoul Wallenberg dog den 17 juli 1947 men vill se hans död som ett olycksfall och något som gjorde Abakumov starkt oroad med tanke på Stalins reaktion, särskilt om Stalin haft särskilda avsikter med Raoul Wallenberg. Han menar att det kan ha varit därför som Abakumov rapporterade via Molotov, för att dämpa stöten. Ett beslut om avrättning kan enligt honom inte ha fattats av Abakumov utan kan bara ha skett på Stalins order. Avrättningsteorin strider dock enligt hans uppfattning mot vad som förevarit, t.ex. de få förhören; avrättning borde ha föregåtts av mer intensiva förhör. Om Abakumov fått order från Stalin är det också uteslutet att han rapporterat tillbaka via Molotov. Något logiskt skäl att avrätta Raoul Wallenberg kan denne underrättelseofficer inte se.

Den vanligaste versionen om Raoul Wallenbergs öde går ut på att han arkebuserats.

Alexander Jakovlev har berättat om det politbyråmöte hösten 1989 där KGB-chefen Krjutjkov redovisade Raoul Wallenbergärendet mot bakgrund av att hans tillhörigheter påträffats. Man diskuterade om de skulle överlämnas till familjen eller inte. Krjutjkovs redovisning hade överensstämmt med den officiella sovjetiska versionen från 1957 och utgått från Smoltsovrapporten. Jakovlev fick intrycket att de flesta av politbyråmedlemmarna hyste tvivel om denna version och efter sammanträdet, när han blev stående en stund med

Vad hände med Raoul Wallenberg i juli 1947?

Krjutjkov, frågade han rent ut vad som egentligen hade hänt. Krjutjkov svarade att Raoul Wallenberg arkebuserats 1947 men att inga dokument fanns bevarade, inte heller några direkta vittnen i livet.

Denna version överensstämmer f.ö. med vad den ovan citerade förre KGB-medarbetaren Kondrasjov uppgivit. Några månader efter Kuzmisjins förhör i mars 1947 tog han kontakt med en kollega från utredningsavdelningen och frågade vad som hänt med den förhörde och fick svaret att han skjutits. På frågan varför uppgav kollegan att det funnits tillräckliga skäl, underförstått kontakter med flera underrättelsetjänster. Att det rört sig om Raoul Wallenberg hade Kondrasjov förstått först senare samma år. En sådan öppenhet strider i och för sig emot den höga sekretessnivå och rigida disciplin som upprätthölls i säkerhetsorganen; å andra sidan hade Kondrasjov redan då en god ställning och var känd som en skicklig analytiker.

En person som tjänstgjorde i KGB på 50- och 60-talen har uppgivit följande. 1960/61 förde han ett samtal med två kollegor från andra huvudstyrelsen. Den ene av dem hette Nedosekin och var ansvarig för svenska frågor. Nedosekin verkade något misslynt och på frågan varför svarade han att svenskarna ånyo inkommit med en förfrågan om Raoul Wallenberg. Han menade att de väl skulle få samma svar som tidigare; några nya fakta förelåg inte. Sagesmannen hade då frågat Nedosekin vad som egentligen hänt Raoul Wallenberg varpå han med låg röst svarat: han arkebuserades i själva verket, som agent för tyska Abwehr, men någon närmare information finns inte; alla dokument har förstörts. På fråga varför man inte kunde ge svenskarna detta besked gav Nedosekin svaret att det inte fanns något besked att ge, eftersom inga dokument existerade.

Jelisej Sinitsyn, som tjänstgjorde på skandinaviska avdelningen vid utlandsunderrättelsetjänsten åren efter andra världskriget, har i sina för några år sedan utkomna memoarer skrivit att hans chef, Fitin, hösten 1947 erfarit att Raoul Wallenberg arkebuserats.

En f.d., i väst avhoppad, underrättelseofficer som i slutet av 40-talet säger sig ha tjänstgjort i underrättelsetjänstens arkiv uppger sig ha sett en arkivakt rörande Raoul Wallenberg som upprättats i samband med dennes död. Han erinrade sig att Raoul Wallenberg avlidit 1946 eller 1947, möjligen till följd av hjärtattack, men det var ingen naturlig död. I stället hade hjärtattacken framkallats genom olika typer av psykisk tortyr (inkl. ljud och ljus) samt medicinska experiment. Av rapporter från cellspioner och mikrofoner i cellen

som redovisats i denna operativa dossier hade inte framkommit någon komprometterande information av intresse rörande Raoul Wallenbergs verksamhet. Källan menar vidare att Sudoplatovs specialenhet, inkl. det s.k. Majranovskijlaboratoriet, kan ha varit inblandad. Denna enhet bedrev toxikologisk forskning på uppdrag av säkerhetsministern men brukade också få i uppgift arrangera avrättningar av särskilt viktiga offer, bl.a. genom specialframställda gifter. Denna teori stärker på sätt och vis uppfattningen att Smoltsovrappporten skulle kunna vara äkta, om än Smoltsov säkert misstänkte att allt inte stod rätt till (eller också var han en "betrodd" medarbetare även för sådana känsliga ärenden, vilket hävdats av en interlokutör). Majranovskij utförde sina uppdrag under största sekretess.

Den avhoppade KGB-officern Gordievskij utesluter att Raoul Wallenberg varit i livet efter 1947 och uppger sig också ha hört uppgiften om arkebusering. Förhørsledarens besked till Raoul Wallenberg i mars 1947 om att hans fall var politiskt och påpekande vid ett annat tillfälle att han av politiska skäl aldrig skulle dömas var mycket sinistra förvarningar och indikationer på att avrättning hotade. Han vill däremot inte utesluta att Abakumov och Molotov konspirerat utan Stalins kännedom.

Sudoplatov själv hävdar också att Raoul Wallenberg kan ha dödats i Majranovskijs laboratorium som arbetade i nära anslutning till Lubjankafängelset. Raoul Wallenberg skulle ha likviderats eftersom han vägrat samarbeta. Sudoplatov hade erfarit att dokument rörande laboratoriets verksamhet 1953 avlägsnades av medarbetare från centralkommitten och Malenkovs assistent Suchanov i ett slutet paket. Sudoplatov hade en anhörig som arbetade som sekreterare hos Suchanov.

Intervjugruppen har hört Suchanov som tror att Sudoplatov blandat ihop material om Majranovskijlaboratoriet, som han uppger sig inte känna till något om, med andra dokument. Han hade dock tagit emot dokument från den arresterade Berijas kansli och material från underrättelsetjänsten, men han hade inte haft möjlighet gå igenom allt. Andra personer säger sig dock också ha hört uppgiften om Suchanovs roll när det gäller materialet från Majranovskijlaboratoriet och framhåller Malenkovs mycket starka ställning även efter Berijas fall. Suchanov menade f.ö. att Raoul Wallenberg förintats 1947 och att man aldrig skulle nå fram till sanningen.

Ytterligare en version härrörande från en hög KGB-tjänsteman i början av 90-talet är intressant genom att den tilldelar Berija en huvudroll. Dock bör

Vad hände med Raoul Wallenberg i juli 1947?

påpekas att källan vid ett senare tillfälle underströk att det bara rörde sig om en personlig hypotes. Han hävdade att Raoul Wallenberg 1947 dödats på Berijas order. Bakgrunden till hans arrestering och fängslande hade varit Berijas begynnande plan att bygga upp myten om en "judisk komplott" av den typ som ledde fram till förföljelserna i slutet av 50-talet. Berija hade behov av Wallenberg för att fabricera dessa komplotter, som han till Stalin ville framställa som äkta och härrörande bl.a. från den svenske diplomatens bekännelser. I själva verket var de förhörsprotokoll som visades för Stalin rena falskri. Dock skulle diktatorn ha blivit misstänksam och detta skulle ha föranlett avlivandet av Raoul Wallenberg. Berija vidtog sedan de extraordinära åtgärder som är dokumenterade, dvs. att Wallenbergs medfångar isolerades, dokument förstördes etc.

Vad anser de två mycket betrodda tolkarna/operativt befullmäktigade i Smersj/MGB? Den ene anser det sannolikt att Raoul Wallenberg avrättades i juli 1947 men också tänkbart att han blivit sjuk och avlidit under svåra betingelser. "Det kanske hade blivit för mycket uppståndelse kring honom". Intervjugruppen anser det troligt att han vet mer men att han föredrar att vara sparsam med information och nog egentligen tycker att ärendet är uppenbart även utan ytterligare detaljer. Den andre säger sig tro att Raoul Wallenberg kan ha avrättats, men anser det också möjligt att Raoul Wallenberg dog en naturlig död. Vid ett tillfälle undslapp han sig att han inte kunde/kunnat delta i ett sådant "illdåd". På fråga vad han menade med detta uttryck svarade han att det var ett illdåd att Raoul Wallenberg dött i fängelse sedan han räddat så många människor.

En av Kartasjovs medarbetare uppger sig någon gång på 70-talet ha stött ihop med denne på gatan och då frågat om Raoul Wallenbergs öde. Kartasjov hade svarat rätt aggressivt: "Har du verkligen behov av att veta det?"

En intressant redovisning har givits av en tjänsteman som arbetade på skandinaviska avdelningen vid först MGB:s och sedan KGB:s andra huvudstyrelse (kontraspionage) på 50-talet. Han uppger att övertygelsen bland tjänstemännen var att Raoul Wallenberg inte fanns i livet. I början gjordes en utredning om olika läger och fängelser och det konstaterades att Raoul Wallenberg ej fanns där. Det var dock bekant att han tidigare suttit i fängelse, att det också funnits dokument samt att han avlidit. Inga dokument om vad som verkligen inträffat var dock tillgängliga för tjänstemännen på denna nivå. Detta var bara känt för en snäv krets chefer. Den version som cirkulerade var att man anklagat Raoul Wallenberg för något och sedan tagit livet av honom.

Att han bara skulle ha avlidit utan vidare betvivlades starkt; det var ju en ung man och ett vanligt dödsfall hade inte behövt omgärdas med så stort hemlighetsmakeri.

Enligt denne sagesman hade det inte funnits någon anledning för dåvarande MGB-ledningen att gömma undan Raoul Wallenberg och göra en "järnmask" av honom. Abakumov m.fl. var så övertygade om sin ostraffbarhet att detta var en osannolik hypotes. Om Raoul Wallenberg inte längre behövdes var det bara att likvidera honom. Före kriget hade man ofta givit beskedet "dömd till tio år utan rätt till brevväxling" för den som avrättats. Efter kriget kunde det dock inte råda något tvivel om att den som uppgavs vara död verkligen var död.

Samme person, liksom flera andra, framhåller också att det 1947, efter Raoul Wallenbergs 2 1/2 år i fängelse, inte kan ha legat i ledningens intresse att avslöja att Raoul Wallenberg varit där så länge när man hela tiden vägrat medge att han befann sig i Moskva. Dessutom vägrade Raoul Wallenberg att samarbeta, vilket också framgår av medfångarnas berättelser. Det hade alltså varit pinsamt, ja t.o.m. farligt, att plötsligt informera Sverige om att Raoul Wallenberg hela tiden befunnit sig i sovjetiskt fängelse och därtill i själva huvudstaden. Hur skulle man överhuvud ha kunnat tillfredsställande förklara detta? Det han haft att berätta skulle dessutom skapat en skandal. Det blev alltså nödvändigt att avlägsna problemet (jämför den interna skriftväxlingen). Att placera Raoul Wallenberg i annat fängelse eller i läger hade i praktiken varit detsamma som att förr eller senare avslöja hans existens. Visserligen fanns rannsakingshäkten och t.ex. Vladimirfängelset, där man kunde isolera fångar rätt väl, men t.o.m. där förekom kontakter. (Kommentar: och t.o.m. risk för avslöjande av numrerade fångars identitet).

Argumenteringen i stycket ovan härrör alltså från en f.d. medarbetare vid kontraspionagets skandinaviska avdelning. Resonemang som förs längre fram i denna rapport visar att det är möjligt att sticka hål på hans till synes logiska resonemang.

Langfelders och Roedels öden

Av stort intresse när man försöker förstå vad som kan ha utspelat sig kring Raoul Wallenberg i juli 1947 är det öde hans chaufför, Vilmos Langfelder, resp. mest långvarige cellkamrat, Willy Roedel drabbades av. Allt vi vet om

Langfelder är vad som sägs i en skrivelse från KGB till utrikesministeriet av den 12 juni 1957 med förslag till svar på förfrågan från Ungern om Langfelders öde. I det föreslagna svaret uppges att frågan om Langfelder utretts i samband med att man försökt fastställa Raoul Wallenbergs öde och att man fastställt att Langfelder avled i fångenskap den 2 mars 1948. På rysk sida förefaller man, som ovan angivits, anse att detta var ett rent påhitt. Inga dokument hade påträffats, varför KGB utgår ifrån att de förstörts i samband med att MGB-ledningen gav order om att förstöra dokumenten om Raoul Wallenberg. Langfelder var något yngre än Raoul Wallenberg och frisk...

Om Roedel har vi mer exakta uppgifter. Han var betydligt äldre än Raoul Wallenberg, men enligt uppgift från medfångnen Loyda vid god hälsa våren 1945. I ett läkarutlåtande av den 12 september 1947 framgår dock att Roedel fått vissa problem med hälsan (hjärtat), varför läkaren ordinerar bättre kost samt promenader i det fria. Den 14 oktober 1947 gav Kartasjov order om att Roedel skulle skickas till Krasnogorsklägre utanför Moskva. Till detta läger sändes ofta krigsfångar som inte dömts under en paus i utredningen. Av en notering gjord den 15 oktober framgår att transporten avgick från Lubjanka. Den 16 oktober meddelar fängelsechefen Mironov till Kartasjov att Roedel avlidit under transporten. I detta fall finns faktisk en obduktionsrapport bevarad. Enligt denna har döden inträffat plötsligt: hjärtförslamning efter skleros. Roedels personakt har inte återfunnits. Dokumenten rörande honom upptäcktes i en volym med hemligstämplad skriftväxling mellan myndigheter rörande utländska diplomater och underrättelseofficerare samt andra särskilt viktiga fångar (bland andra förre ungerske premiärministern Bethlen, som dog i Butyrka 1946). Brevväxlingen om Roedel hade ägt rum med Kartasjovs avdelning, och där påträffades även ett kuvert med Roedels personliga ägodelar. Om inte någon personakt påbörjats beträffande Raoul Wallenberg (vilket alltså skall ha skett) borde material om honom ha påträffats i en sådan akt.

Även om Roedels död förefaller naturlig och dokumenterad på föreskrivet sätt väcker det naturligtvis misstankar att han avlidit så kort tid efter juli 1947, särskilt om man också sätter den i samband med Langfelders uppgivna död fem månader senare. Sannolikheten för att de tre nyckelpersonerna i dramat skall avlida naturligt under en så kort tidsperiod är försvinnande liten (att Wallenberg och Langfelder skulle ha dött vid angivna tidpunkter är naturligtvis inte bevisat). Det bör också poängteras att transporten från Lubjanka till Krasnogorsk inte är särskilt ansträngande; det rör sig om en biltur på 20-30 minuter. Dessutom bör vi hålla i minnet att, så vitt kunnat

fastställas, alla andra medfångar till Raoul Wallenberg hölls isolerade från andra kategorier fångar ett antal år efter juli 1947. Det kan knappast ha varit Kartasjovs (eller säkerhetsministerns) avsikt att Roedel skulle nå fram till Krasnogorsk, där han fått möjlighet till kontakt med andra krigsfångar och således kunnat berätta om sina många månader i samma cell som Raoul Wallenberg.

Av intresse är att det i fallen Langfelder och Roedel - till skillnad från vad som gäller för Raoul Wallenberg - inte finns några vittnesmål om att de skulle ha setts i livet efter uppgivna dödsdatum, med undantag för ett enda vittnesmål rörande Langfelder (i Vladimir).

Några analoga fall

Ett par anmärkningsvärda fall, varav ett avgjordes mycket nära i tiden för en avgörande fas i Wallenbergärendet, och som tilldragit sig arbetsgruppens uppmärksamhet, redovisas här kort, eftersom de ger intressanta insikter i tänkandet och tillvägagångssättet (=bedrägligt och konspirativt beteende) i känsliga ärenden på sovjetisk sida. Detta innebär dock inte att man utan vidare kan göra en analogi med Raoul Wallenbergs öde. Noteras kan att det konspirativa agerandet till fullo avspeglas i den interna dokumentationen, som bevarats.

Det ena fallet gäller de polskjudiska socialistledarna Henryk Ehrlich och Wiktor Alter. De två hamnade i sovjetisk fångenskap vid Polens sammanbrott och dömdes i juli-augusti 1941 till döden. Påföljden sänktes efter några dagar till ett tioårigt lägerstraff, varefter de frisläpptes redan i september 1941 (efter polska Londonregeringens uppgörelse med Sovjet).

De arresterades på nytt i december samma år, anklagade för samröre med tyskarna, men en rad internationella personligheter intervenerade till förmån för dem.

Molotov gav ett svar först i februari 1943 och sade då att Högsta domstolens militärkollegium i december 1941 dömt båda till döden. Akten visar dock att domstolsutslaget utgör ett falsifikat. I stället hade Molotov skrivit en fiktiv text, som med Stalins godkännande mörklade de faktiska händelserna.

Vad hände med Raoul Wallenberg i juli 1947?

Berija hade i december 1941 beordrat att Ehrlich och Alter som nummerfångar (41 och 42) skulle sättas i ensamceller hos NKVD i Kujbysjev. Inga handlingar över de arresterade finge läggas upp och inga förhör hållas. Ehrlich begick självmord i maj 1942. Eftersom Alter gjorde deprimerade uttalanden beordrade Berija personlig tillsyn över Alter och förbättrade fängelsevillkor. I själva verket avrättades Alter i februari 1943. Chefen för NKVD i Kujbysjev sände till statssäkerhetsministern Merkulov ett intyg härom jämte Alters personakt. Hans tillhörigheter hade bränts.

Det andra fallet gäller den amerikanske fången Oggins, som 1939 dömts till åtta års lägervistelse, vilket amerikanerna kände till. Från sovjetisk sida fann man det 1947 inte "ändamålsenligt" att överlämna Oggins, eftersom han samarbetat med den sovjetiska underrättelsetjänsten. I stället föreslår Abakumov i en skrivelse till Stalin och Molotov i maj 1947 hur man borde eliminera problemet Oggins. Han förespråkar helt enkelt att man skall döda honom men till amerikanerna säga att fången avlidit redan 1946 i läger av tuberkulos. För att stärka trovärdigheten i beskedet skall man förfälska medicinska dokument som visar att Oggins behandlades för denna sjukdom samt en dödsattest.

Vad säger de tyska krigsfångarna i vitboken 1957

Förhören med Raoul Wallenbergs medfångar den 22 och 23 juli (i vitboken anges 27 juli) 1947 är, som redan sagts, en signifikant och unik händelse. I vitboken från 1957 sägs följande härom.

Richter: "Den 27 juli 1947 vid 10-tiden på kvällen hämtades jag till förhör i Lefortovofängelset. Detta förhör leddes av en överste från inrikesministeriet (NKVD). Vid hans sida stod en tolk med överstelöjtnants rang, som talade bra tyska. Jag utfrågades om vilka personer jag delat cell med under min fångenskap. Jag räknade upp namnen och nämnde därvid även namnet Wallenberg. Man frågade mig då för vilka personer jag berättat något om Wallenberg och vad Wallenberg berättat för mig". Därefter isolerades Richter i åtta månader. – Enligt registreringsjournalen förhöordes Richter av Kuzmisjin kl 22.10-22.30 den 22 juli.

Horst Kitschmann: "Fram emot kl. 11 på kvällen den 27 eller 28 juli 1947 hämtades jag till förhör. Förhørsledaren var en överste. I förhöret deltog

dessutom en underavdelningschef med majors rang. Båda var från inrikesministeriet. Man frågade mig med vilka fångar jag hade delat cell under min fångenskap. Då jag nämnde namnet Langfelder, frågade förhørsledaren vad denne hade berättat för mig. Jag återgav då i huvudsak vad Langfelder hade berättat för mig om Raoul Wallenberg och deras gemensamma upplevelser. Förhørsledaren fordrade därefter att få veta för vilka personer jag i min tur berättat om Langfelder och Wallenberg ..." Också Kitschmann isolerades i åtta månader. –Enligt journalen förhöordes Kitschmann av Kuzmisjin kl 23.00-23.20 den 22 juli.

Erhard Hille: "Den 27 juli hämtades först Krafft och en kvart senare också Pelkonen till förhör. Pelkonen förhöordes av två höga NKVD-funktionärer. De hade frågat honom vad Langfelder berättat för honom om den svenske legationssekreteraren och om Pelkonen kände till dennes namn. Pelkonen hade svarat att han inte kände till namnet. Efter förhöret hade Pelkonen kommit till en ensamcell i Lefortovofängelsets bottenvåning, och han hade från en fönsteravsats slängt sig mot stengolvet och ådragit sig ett skullbrott".

"Huber hade förhörts av höga NKVD-funktionärer i inrikesministeriet den 27 juli 1947, samma dag som Pelkonen. Därvid tjänstgjorde en överste i uniform som tolk, under det att den egentlige förhørsledaren var civil. Enligt de uppgifter Huber gav mig, antar jag, att det ifråga om den civile kan ha rört sig om general Karbulov (rätt namn: Kobulov), ... som förmodligen var NKVD:s ombud hos chefen för krigsfångeväsendet, general Petrov. .... Förhørsledaren frågade Huber, med vilka han varit tillsammans i Ljubjanka år 1945". (Förhørsledaren var ute efter Langfelder och Raoul Wallenberg).

Ernst Huber: "I Lubjankafängelset blev jag återigen förhörd. En kväll klockan 6 i slutet av juli 1947 hämtades jag på nytt till förhör. Jag fördes emellertid inte till den vanliga förhørslokalen, utan till ett rum på tredje våningen. Förhørsledaren var en ung, blond jätte, som var civilklädd. Tolken hade majors rang. Förhørsledaren frågade mig först med vilka personer jag hade suttit tillsammans i Lubjankafängelset resp. Lefortovo". (Förhöret gällde sedan vad han från Langfelder fått veta om Raoul Wallenberg, varefter isolering följde till i april 1948). Enligt registreringsjournalen och personakten förhöordes Huber av Kartasjov hela sex timmar, kl 20.10-02.00 den 22 juli. Delvis sammanfallande härmed är Kartasjovs förhör med Schlitter, alias Scheuer, kl 20.05-21.15 samma kväll. Schlitter var tillsammans med Gustav Richter Raoul Wallenbergs förste cellkamrat och misstänks starkt för att ha agerat informatör till MGB och fängelseledningen i cellerna.

Vad hände med Raoul Wallenberg i juli 1947?

Andra fångar som förhördes den 22-23 juli var:

- Otto Hatz, båda dagarna;
- Sándor Katona (en tid cellkamrat till Langfelder), båda dagarna;
- Willy Roedel, den 22 juli samt
- Vilmos Langfelder själv, den 22 och 23 juli (14 timmar den dagen, av Kartasjov).

En något förbryllande omständighet är att alla dessa medfångar anger den 27 juli (i ett fall alternativt den 28:e) som datum för förhören. Att komma ihåg rätt datum (den 22:e enligt dokumenten) är visserligen svårt, men alla misssinner sig på samma sätt!

Från fångarnas berättelser liksom från deras personakter är det känt att myndigheterna härefter såg till att isolera den lilla krets som bestod av f.d. cellkamrater till Raoul Wallenberg och Langfelder resp. av dem som fått indirekt kännedom om de två. Senare sammanfördes de i stor utsträckning i grupper om två eller tre i Moskva fängelserna. Det kan också noteras att Hille och Loyda, som vid tidpunkten för förhören var i Krasnogorsk, senare under hösten återfördes till Moskva och därefter placerades tillsammans med de tidigare cellkamraterna. Även sedan flera av dessa under 1951-53 överförts till Vladimir hölls de en tid strängt isolerade, ensamma eller tillsammans. Några exempel är Huber (ett Langfeldervittne) som befann sig i strikt isolering i Vladimir under tiden maj 1951-oktober 1952, varefter han fick en nummerfånge som cellkamrat. Schlitter, som först suttit tillsammans med Raoul Wallenberg och sedan med Huber, isolerades i Alexandrovsk Central. Andra isolerades i par, såsom Grossheim-Krisko och Szakács, Hille och Pelkonen samt Loyda och Hofstetter. Richter isolerades f.ö. i Vladimir på order av förhørsledaren och tolken Solovov, kollega till Kopeljanskij, med hänvisning till att han varit förknippad med en särskilt viktig fånge (bilaga 53) men placerades efter kort tid med Kitschmann. Å andra sidan bör hållas i minnet att de flesta av medfångarna från 1953 successivt kom att frigges.

* * *

Dessa omständigheter tillsammanantagna, dvs. förnekandet att Raoul Wallenberg fanns i Sovjetunionen, påståendet att han sannolikt dödats i Ungern, förhören med medfångarna och deras påföljande isolering, övermålningen av uppgifter i registerjournaler, frånvaron av anteckning om

vart Wallenbergs tillhörigheter sänts, de muntliga uppgifterna om att ett paket med material rörande Raoul Wallenberg överlämnats till MGB:s arkivchef 1947, Roedels och Langfelders död några månader senare, kan förefalla peka ganska entydigt i en riktning. De redovisade omständigheterna är dock inte detsamma som hållfasta bevis (dokument) för Raoul Wallenbergs död i juli 1947.

Vad vi vet låter sig också i princip förenas med hypotesen att man t.ex. beslöt att isolera Raoul Wallenberg någonstans. Om myndigheterna vidtog sådana försiktighetsåtgärder rörande medfångarna och man dessutom uppenbarligen vid något tillfälle försökte radera ut de flesta dokumentära spåren av Raoul Wallenbergs fängelsevistelse hade det varit högst ologiskt och riskabelt att placera Raoul Wallenberg i något läger eller fängelse där han, särskilt då i ett läger, riskerat komma i kontakt med andra fångar (även om det finns ett antal sådana vittnesmål). Mer logiskt hade då varit att placera Raoul Wallenberg i effektiv isolering på ett högsäkerhetsfängelse, eller möjligen på någon av de slutna psykiatriska institutionerna, som dock inte heller kunde sägas vara hermetiskt tillslutna. Detta resonemang förändras något om man antar att MGB-ledningen 1947 inte haft anledning frukta att några utländska krigsfångar skulle släppas fria inom överskådlig tid. Så är dock knappast fallet, eftersom vissa sådana fångar hade börjat släppas redan 1947, ja enstaka redan 1946. I varje fall borde man ha vidtagit mer effektiva isoleringsåtgärder för Raoul Wallenberg själv än för hans medfångar (denna hypotes utreds i nästa kapitel). Vladimirfängelset var, liksom Lubjanka, Ivanovo och Alexandrovsk Central, bäst lämpat för isolering av särskilt viktiga eller farliga fångar.

XII Vittnesmål avseende tiden efter juli 1947

Undersökningsmetodik

En stor del av arbetet i den rysk-svenska arbetsgruppen har gått ut på att följa upp vittnesmål avseende tiden efter det av Sovjetunionen officiellt uppgivna dödsdatumet. Inom utrikesdepartementet har under de senaste 50 åren samlats över 25.000 sidor arkivmaterial och ett kartotek med över 3.000 namn på personer och orter av intresse. En stor del av dokumentationen utgörs av uppteckningar av vittnesmål av personer, som återvänt från fångenskap i Sovjetunionen. Intervjuer med hemvändande fångar har gjorts av tjänstemän från utrikesdepartementet, ofta i nära samarbete med svenska säkerhetspolisen. Samtliga vittnesmål avseende perioden 1945-1969 är tillgängliga i de 1980 och 1982 publicerade blåböckerna, men även många senare vittnesmål har utnyttjats i arbetet.

Det är givet att resurser ej funnits att nu på plats i Ryssland i detalj utreda alla de vittnesmål som upptagits under årens lopp. Vittnesmålen är ju mer eller mindre utförliga och trovärdiga. Många vittnen - och detta gäller inte bara för tiden efter 1947 - har redan tidigare visat sig vara skojare eller mytomaner, vilkas vittnesmål varit utan värde. Därför har ett urval gjorts av de vittnesmål som bedömts ha något mer substans och trovärdighet än genomsnittet. Dessa har sammanställts och överlämnats till den ryska sidan i arbetsgruppen. De centrala ryska myndigheterna i Moskva, framför allt MVD, har riktat skrivelser till alla lokala och regionala arkiv och fängelser med begäran om verifiering. Denna procedur har upprepats ett par gånger och framförallt inneburit kontroll av registerkortskartotek resp. person- och fängelseakter för de fångar som avgivit vittnesmålen. Ännu har i detta material inte något spår av Raoul Wallenberg avseende tiden efter juli 1947 påträffats.

Det hade kanske ytterligare stärkt förtroendet för rapporten om den svenska och ryska sidan gemensamt kunnat gå igenom alla kartotek och arkiv i de läger/fängelser varifrån vittnesmål kommit. Härom kan sägas, förutom att

resurser som sagt saknats, att detta inte skulle utgjort någon garanti för ett bättre resultat; om man hyser misstro mot ryska sidans uppriktighet kunde man även i det fallet hävdats att intressant material tagits bort från arkiven innan den gemensamma undersökningen påbörjats. Hursomhelst har den bedömningen gjorts att sanningen om Raoul Wallenberg, om den bevarats, måste finnas i de centrala arkiven, detta p.g.a. att han var en mycket viktig fånge. (Dock medges att även andra bedömningar är möjliga.)

Namn- och nummerfångar⁹

Även om det konstaterats att Raoul Wallenberg i Moskva under åren 1945-47 (åtminstone t.o.m. mars månad) registrerades under sitt eget namn har det inte bedömts möjligt att utesluta att han senare kan ha hållits fången under annat namn eller under ett nummer. Om den förstnämnda metoden valts är det givetvis ett oerhört komplicerat och tidsödande arbete att söka fastställa var Raoul Wallenberg kan ha befunnit sig. På det hela taget är det oklart i hur stor utsträckning metoden att ge en fånge ett annat namn tillämpats.

Nummerfångar har dock i begränsad omfattning existerat, särskilt i Moskvafängelserna och i Vladimir men även i vissa andra fängelser och psykiatriska kliniker. Man måste emellertid ha klart för sig att det, för att hemlighålla att en viss fånge existerar, inte räcker med att ge honom annat namn eller nummer. Isoleringen måste också vara helt effektiv.

Det finns indikationer på att systemet med nummerfångar våren 1947 centraliserades. Den 19 april 1947 skickade de centrala NKVD/MVD-myndigheterna i Moskva instruktion till MGB-styrelsen i Ivanovoregionen angående den nyligen anlända kontingenten baltiska nummerade fångar. I instruktionen slås fast att fängelsechefen liksom hans ställföreträdare och vakter är ansvariga för att 1. hemlighålla själva faktum att nummerade fångar finns i fängelset, 2. hemlighålla deras namn och bakgrund etc, 3. förhindra flyktförsök och kontakter med omvärlden och med varandra och 4. tillse att de nummerade fångarna lyder fängelseregimen. Ingen i personalen får veta om de nummerade fångarna utom fängelsechefen. Vakterna tillåts inte tala med fångarna och inga samtal om dem tillåts i närvaro av vakter, personal m.fl. Vidare fick registreringskort och cellkort m.m. för nummerade fångar ej inkluderas i fängelsekartoteket utan skulle återsändas till chefen för

⁹ Avsnittet om nummerfångar baserar sig huvudsakligen på Susan E. Mesinais utredning.

fängelsestyrelsen i Moskva (ändå frångicks denna regel i en del fall i Vladimirfängelset, se nedan).

Det visade sig också vara svårt att helt hemlighålla fångars identitet - det lyckades ofta fängelsepersonalen att ta reda på den.

Numreringssystemet kunde tillämpas på såväl fall under utredning som på dömda fångar. Det är lättast att följa för den sistnämnda kategorin. I en nummerserie från 1 till 32 som användes för Vladimirfängelset under åren 1947-53 (med vissa omnumreringar under perioden) har alla fångar identifierats utom nr 14 samt 19-20. Identiteten har fastställts för ett antal baltiska ledare, flera ungrare med allierad underrättelseanknytning, två av Stalins släktingar m.fl. Nr 15 var jesuitprästen Aladjan-Aladjani, en av de fyra vars namn påträffades övermålade i registerjournalerna från Lubjanka och Lefortovo för åren 1945-47 (övermålningarna gäller även register över tillhörigheter - förutom Aladjan-Aladjani rör det sig, som tidigare sagts, om Wallenberg, Langfelder och Sándor Katona). Han dömdes den 28 juni 1947 till tio års fängelse för kontrarevolutionär verksamhet. Nr 21 dömdes i maj 1948, och eftersom numren ges i sekvens efter datum för dom måste nr 14 ha dömts före den 28 juni och nr 16-20 mellan detta datum och maj 1948. Observera dock den komplikation som uppstår genom att t.ex. två balter som, medan deras fall var under undersökning hade nummer 16 och 17, efter dom 1952 fick nummer 9 och 10. Hursomhelst är det uppenbart ett vitalt intresse att identifiera alla nummerfångar i denna serie.

Vladimirfängelset - av särskilt intresse

Särskild uppmärksamhet har ägnats åt Vladimir. Detta beror på att många av Raoul Wallenbergs medfångar så småningom, efter att de dömts, förflyttats till detta fängelse, att det där finns rätt goda möjligheter att isolera fångar, samt på att det därifrån finns flera vittnesmål om Raoul Wallenberg.

Vittnesmål från Vladimir föranledde Sverige att 1959 till Sovjet rikta en begäran om en skyndsam undersökning i syfte att fastställa om Raoul Wallenberg vistats där. Två svenska justitieråd, som anmodats granska uppgifterna från Vladimir, uttryckte sig i ett utlåtande 1960 med viss försiktighet. "Enligt vår mening måste efter svensk rätt den föreliggande utredningen - ehuru den icke innefattar full bevisning i förevarande hänseende - anses göra sannolikt, att Wallenberg varit vid liv åtminstone i början av 50-

talet och då befunnit sig i fängelse i Vladimir." Längre än till sannolikt ville de dock inte sträcka sig. När det gällde vittnesmålen från krigsfångarna i Moskva åren 1945-47 fastslogs dock att dessa ägde full beviskraft i domstol.

En första insats i Vladimir gjordes redan 1990 av den internationella kommissionen under professor Guy von Dardels ledning, som omnämns i inledningen. Då gick ett stort antal registerkort igenom och videofilmades - främst kort avseende utläningar och kända ryska vittnen. Slutsatsen var att flertalet vittnesmål på det hela taget varit korrekta när det gäller tidsangivelser och cellnummer för den egna fängelsevistelsen och för flera medfångar. Ett intressant konstaterande som kunde göras var att någon ordentlig undersökning av Vladimirlängelset, med avseende på att Raoul Wallenberg kunde ha suttit där, aldrig någonsin gjorts från sovjetisk sida.

När det gäller nummerfångar återfanns i registret, i strid med gällande regler, kort numrerade upp till 33. Av de registerkort med nummer som faktiskt påträffats har fullständig identifiering varit möjlig i alla fall utom tre. Två av dessa arresterades dock 1941 (en est och en georgier) och den tredje gällde en ungrare född 1910. En handfull kort i nummerserien saknades, och vi vet inte med säkerhet om kort med högre nummer än 33 funnits men avlägsnats (bilaga 54, med rysk utredning)

Intervjuer har också gjorts med fängelsepersonalen i Vladimir, bl.a. med förra fängesläkaren Butova, som blev känd i samband med Abraham Kalinskis vittnesmål. Hon förnekade att hon behandlat en fånge vid namn Wallenberg. En person, ett sjukvårdsbiträde, har på foto identifierat Raoul Wallenberg som en fånge som på 50-talet satt i isoleringscell.

Sjukvårdsbiträdet, Varvara Larina vid Vladimirlängelset nr 2 intervjuades vid ett besök i Vladimir i december 1993 och har även hörts senare av Marvin W. Makinen men i närvaro också av företrädare för fångelset. Larina uppgav att hon under sin tjänstgöring inte kände till fångarnas namn eller hade tillgång till några upplysningar om dem. Hennes enda direktkontakt med fångarna skedde när hon tillfälligtvis fick följa med något läkarlag in i cellerna. Hon berättade om en fånge som hållits isolerad i cell 49 på tredje våningen i det s.k. "korpus 2". Fången var omkring 170 cm lång och hade mörkt hår och smalt ansikte. Han hade, gissade hon, vistats i fångelset från mitten av 1950-talet och en bit in på 60-talet. Hon var säker på att fången funnits där vid tiden för fången Osmaks död i en cell mittemot. Hon mindes fången speciellt, då han talat ryska med brytning och hon antagit att han var utläning (ej tysk).

Fånge var också nogräknad och hade klagat t.ex. om soppan var kall. När Larina konfronterades med en rad fotografier valde hon ut det av Raoul Wallenberg (som aldrig tidigare publicerats), och uppgav genast att detta föreställde den omtalade fången. Vid den senaste kontakten med Larina vidhöll hon bestämt sin berättelse (Marvin W. Makinens rapport om intervjuerna med Butova och Larina bifogas som bilaga 55)

En f.d. fängelsevakt i Vladimir uppgav 1992 att en utländsk icke-tysk fånge, ej olik ett foto av Raoul Wallenberg, länge hållits isolerad i fängelset.

Andra vittnesmål från Vladimurfängelset som bedömts vara av visst intresse är följande:

- Det första vittnesmålet härrör från den ryske fången Sjulgin som enligt uppgifter vidarebefordrade av den schweiziske medborgaren Hoechli-Wihlman uppgivit att han i juli 1947 tillsammans med Raoul Wallenberg förts till Vladimir och där placerats i Korpus-2.

- Horst Theodor Mülle, född 1911 i Essen, journalist som satt fången i Vladimir 24 februari - 22 september 1956. Mülle var cellkamrat med georgiern Gogiberidze, som vid tiden för publiceringen av kommunikén från statsminister Erlanders besök i Sovjetunionen hade berättat för Mülle att han varit i fängelsets sjukhus och hört från andra fångar att Raoul Wallenberg vid denna tidpunkt varit placerad i en isoleringscell i fängelset. Såväl Mülles som Gogiberidzes akter har granskats utan att dessa uppgifter kunnat bekräftas. Till Gogiberidze hänvisar även andra andrahandsvittnen. Han skall 1956 ha klagat till vakterna, eftersom han visste att Raoul Wallenberg var vid liv och satts i straffcell. 27 sidor saknas från Gogiberidzes personakt från denna tid.

- Otto Schöggel, född i Wien 1921, rapporterade till det svenska konsulatet i Zürich 1956 att han vistats i Vladimirs sjukhus 16 april - 28 maj 1955, varvid han träffat Raoul Wallenberg. Vid senare intervjuer uppgav Schöggel att han kommit från Vorkuta till Vladimir 1952 eller 1953, och att han träffat Wallenberg i januari eller februari 1955. Svensken hade uppgivit att han suttit i fängelse sedan 1945, först i Moskva, troligen i Lubjanka. Överflyttningen till Vladimir skulle ha skett omkring 1949/50. Schöggel var dock osäker på tidpunkten och sade att det också kunde ha varit 1948 eller 1951. Schöggels akter innehåller inget om Raoul Wallenberg.

- Jusif Terelya uppgav vid intervjuer i Canada 1987 att han omkring den 10 april 1970 i korridoren i Korpus-2 stött på en fånge som han senare förstod kunde ha varit Wallenberg. Terelya var cellkamrat med Ogurtsev. Vid ett tillfälle hade dessa två bett en vakt att få ett nattduksbord från en cell, där Raoul Wallenberg skulle ha vistats. På bordet fanns två inskriptioner, dels "Sverige" och "Raoul Wallenberg" jämte en adress, dels "Miranda Martina" och en adress. Enligt Terelya hade Wallenberg vidare flyttats från cell 43 på andra våningen i korpus 2 till cell 53 på tredje våningen så sent som i slutet av januari 1985. Ogurtsev uppgav dock i en intervju 1987 att man inte kunde lita på Terelya, och att han under sina 15 år i sovjetiska fängelser aldrig hade hört talas om Raoul Wallenberg. I en senare intervju betecknade han dock Terelya som trovärdig, även om dennes minne för detaljer var svagt. Terelyas uppgifter har återberättats av letten Rozkalns, som säger sig ha fått dem från Terelya i ett sovjetiskt läger. Rozkalns angav cellens nummer till 32 och hävdar att Raoul Wallenberg satt där under annat namn, tillhörigt en skogvaktare från Katyn. Vlada Sjakalys uppgav 1980 till svensk polis att han 1964 i Vladimir delat cell med ovannämnde skogvaktare, som hette Mensjagin. Denne hade uppgivit att han i fängelset personligen träffat Wallenberg, men att svensken avlidit 1954-55.

- Makinen fick 1962 i Vladimir uppgiften från Z. Kruminsh att denne i fängelset mött en svensk som föreföll ha arresterats för underrättelseverksamhet; senare, i ett läger, hörde Makinen av Vorobjov- Vorobjej att Kruminsh i Vladimir suttit tillsammans med den svenske fången "van den Berg" (Kruminsh var med all säkerhet cellspion; han benådades efter att ha avtjänat blott halva strafftiden).

Lazar Berger fick också information från den nämnde Vorobjov-Vorobjej om att den svenske diplomaten Raoul Wallenberg hållits i Korpus-2, i cell 2-53 tillsammans med "Stalingeneralen" Gogibereshvili.

Den nedan nämnde Kalinski har rapporterat att Raoul Wallenberg hade varit cellkamrat till Berijas medarbetare Mamulov (i cell 2-23) och senare till Sjarija (i samma cell). Uppgiftslämnare skulle ha varit Gogiberidze.

En kompletterande, mycket omfattande och tidsödande granskning av Vladimirfängelsets kartotek och relevanta person- och undersökningsakter har för arbetsgruppens räkning genomförts av de amerikanska experterna Marvin W. Makinen (själv fånge i Vladimir några år på 60-talet), Ari Kaplan och Susan E. Mesinai.

Ett urval på över 10.000 fångregistreringskort har datorbehandlats och analyserats (för perioden 1947-72) med avseende på cellvistelse, bl.a. för att fastställa huruvida celler som förefaller ha varit tomma med ledning av informationen på registreringskortet kan ge trovärdighet åt vissa vittnesmål rörande Raoul Wallenberg utifrån antagandet att Wallenberg i så fall vistats i Vladimir under dold identitet och hans registreringskort avlägsnats i efterhand. Cellförflyttningar har också granskats för att söka fastslå att till synes tomma celler inte varit obebodda till följd av renoveringsarbeten el dyl eller p.g.a. amnestier. Partiella studier har också gjorts av uppgifter om inkommande fångar och deras fallnummer (case numbers), men registreringsjournalerna för åren 1954 och 1955 uppges ha förstörts medan svävande uppgifter lämnats för 1947.

På det hela taget har uppgifter om cellnummer och tidpunkter för förflyttning, med vissa mycket små och med tanke på den tid som förflutit naturliga avvikelser, bekräftats när det gäller vittnesmålen Sjulgin/Hoechli-Wihlman, Lazar Berger/Vorobjov-Vorobjej, Kruminsh, Kalinski, Larina och Terelya. Dessutom har i samtliga dessa fall kunnat konstateras en för övriga perioder icke-karaktäristisk förekomst av till synes tomma celler på ett sätt som synes bekräfta att en isolerad fånge kan ha varit placerad där.

Sjulgin, som alltså uppgivit att han fördes till Vladimir tillsammans med Raoul Wallenberg men inte placerades i samma cell som han, satt i Korpus-2 ända från 1947 till 1956. Vid undersökningen har det konstaterats att cell 2-2 enligt kartoteket stod tom från den 24 juli 1947 till den 1 juni 1948. En annan cell, 2-3, stod tom 281 dagar fr.o.m. den 28 juli 1947. Vidare saknas anteckning om inkommande fångar några datum som omger dagen för Sjulgins ankomst, den 25 juli. Det finns också för försommaren 1947 en lucka på ca 1000 fångar i den löpande numreringen av nya fall som anländer till Vladimir.

Beträffande Bergers från Vorobjov-Vorobjej erhållna uppgift att Raoul Wallenberg suttit i cell 2-53 tillsammans med "Stalingeneralen" Gogibereshvili har följande kunnat konstateras. Någon fånge med detta namn har inte påträffats; dock fanns en general Bereshvili, som satt "ensam" i cellerna 2-50 och 2-52 hösten 1954 (han utsattes inte för isolering vid några andra tillfällen). Särskilt cell 2-52 var mycket lämplig att isolera en fånge och förhindra kontakt med andra celler, t.ex. genom knackning. Vorobjov-Vorobjej delade också cell med Mamulov, liksom f.ö. även en fånge vid namn Mukha, som nämnde för Makinen att han hört talas om en svensk fånge i Vladimir.

Enligt registreringskortet skulle Kruminsh ha suttit isolerad sammanlagt över ett år under perioden 1956-57. Det är ganska osannolikt att han, som så ofta placerades tillsammans med olika viktiga fångar, verkligen suttit isolerad en så lång tid; för Makinen uppgav han att han suttit isolerad endast de första månaderna efter sin ankomst. En annan iakttagelse är att två fångar som kände till Raoul Wallenberg sedan tidigare, den 16 oktober 1956 flyttades till cell 2-36 men redan nästa dag vidare till cell 2-23, trots att denna stod tom redan dagen innan. Kan den första placeringen ha varit ett misstag med tanke på att Kruminsh satt i cellen bredvid, 2-37, kanske tillsammans med Raoul Wallenberg? Det är också underligt att Kruminsh satt till synes ensam i en stor cell från den 28 januari till den 17 april 1957 i korpus 1 (vid denna tid överlämnades Gromykos memorandum till Sverige).

Med anledning av Kalinskis uppgift om att Mamulov varit cellkamrat till Raoul Wallenberg i cell 2-23 har det fastställts att Mamulov var "ensam" i tre celler i Korpus 2 vid olika tidpunkter.

Larina uppgav att Raoul Wallenberg troligen suttit i cell 2-49 när fången Osmak avled i en cell mitt emot. Det har fastslagits att Osmak dog den 16 maj 1960 i cell 2-49, vilken han då delade med Bereshvili och en annan fånge. Troligast är i så fall att Raoul Wallenberg kunde ha suttit i cell 2-44 eller 2-41, som enligt kartoteket var tomma vid denna tid.

Vad gäller Terelyas vittnesmål slutligen (han satt i cellerna 2-21 och 2-30) kan noteras att cell 2-33, som var en bra isoleringscell, stod "tom" under tiden 2 september 1969 till 27 maj 1970.

Vi kan således inte utesluta att Raoul Wallenberg befunnit sig i Vladimir. Särskilt Larinas vittnesmål får sägas erbjuda en reell möjlighet att han varit där. Om han nu ändå inte varit där, hur kan man då förklara vittnesmålen därifrån? Här kan man bara spekulera. För det första var Raoul Wallenberg vid det laget en känd person i fängelset; flera av de fångar som satt där hade 1945-47 stött ihop med Raoul Wallenberg i Moskva och talade om honom (ingen av Raoul Wallenbergs medfångar från Moskvafängelserna har dock uppgivit att Raoul Wallenberg skulle ha varit i Vladimir). Andra fångar hade hört talas om Raoul Wallenberg på annat sätt. Den redan nämnde Thomsen/Grossheim-Krisko, som ju varit anställd vid svenska legationen i Budapest, hade vid knackningsförbindelser i Vladimir beskrivit sig själv som sekreterare från svenska legationen - ytterligare en möjlig felkälla för

vittnesmål. Grossheim-Krisko fördes till Vladimir i februari 1952 och släpptes fri redan i juni 1953. Han hörde visserligen inget om att Raoul Wallenberg skulle ha befunnit sig i Vladimir men hävdar att denne bör ha befunnit sig i en större kategori fångar, inkl. han själv, som i mars 1950 flyttades från Lefortovo till Butyrka. Grossheim-Krisko skulle sättas i en särskild kategori, då han förknippades med en "särskilt viktig fånge".

En viktig iakttagelse som 1991 gjordes av två medlemmar av Memorial, som deltagit i undersökningar i Vladimir, var att alla som suttit fängslade där hade kommit dit efter det att dom fällts, med undantag för några nummerfångar.

Vittnesmålen Kalinski - Kaplan - Melnitjuk - Kuprijanov

Under slutet av 70-talet och början av 80-talet väckte uppgifter från den frisläppte polske fången Abraham Kalinski stor uppmärksamhet. Kalinski, som bevisligen suttit i Vladimirfängelset, sade sig ha sett Raoul Wallenberg där sista gången 1959 och förmedlade även vittnesmål från den sovjetiske juden Jan Kaplan, fängelseläkaren Butova i Vladimir resp. den sovjetiske generalen Gennadij Kuprijanov. Kaplan skulle, enligt vad Kalinski uppgivit, ha sett en svensk i sjukhuset i Butyrka, vilket skulle framgå av ett brev från en Kaplan-släkting i Sovjet till en släkting i USA. Kaplan själv skulle ha försökt smuggla ut ett brev om Raoul Wallenberg och därvid ånyo fängslats. Detta uppges i ett brev från hustrun Kaplan till dottern, Anna Bilder, bosatt i Israel.

Beträffande brevet till släktingen i USA, som sönderklippt (sic) överlämnats av Kalinski till UD, kan konstateras att bevarade rester av poststämpeln innehåller latinska bokstäver; det kan således inte ha skickats från Sovjet (det kan teoretiskt först ha smugglats ut till väst och postats där. Dock satt stämpeln på det sovjetiska portomärket). Brevet från Butova har troligen skrivits av Kalinski själv. Brevet till Anna Bilder är sannolikt förfalskat av Kalinski i maskopi med Kaplans dotter.

Enligt de ryska representanterna i arbetsgruppen hördes Kaplan i frågan medan han satt fängslad, varvid han förnekade att informationen om mötet med Raoul Wallenberg härrörde från honom. Kaplan skulle inte ens ha suttit fängslad i Butyrka. Hustrun hade kategoriskt förklarat att hon inte kände till detta eller att maken sagt något om ett sådant möte. Inte heller hade någon information av denna innebörd sänts från henne till dottern. KGB:s

uppfattning om Kaplans föregivna möte var dock att informationen spridits i syfte att uppnå tidigare frigivning. Vid samtalet i fängelset hade han f.ö. själv kopplat frågan om en offentlig dementi till en förtidig frigivning.

Vasilij N. Melnitjuk uppsökte 1989 den svenska ambassaden i Belgrad. Han uppgav att han varit på besök hos Kaplan den dag (1976 eller 1977) Kaplans dotter (Anna Bilder) samtalat med fadern på telefon från Israel och då denne uppgivit att Raoul Wallenberg levte vid mitten av 70-talet. Melnitjuk och Kaplan hade känt varandra sedan Gulag-tiden. Melnitjuk hade 1976 och 1977 avgivit ett löfte till Kaplan att vid första bästa tillfälle bekräfta för svenska myndigheter att vad denne sagt på telefon till dottern om Wallenberg var sant. Melnitjuk återvände efter ett par veckor till ambassaden, efter att ha varit tillbaka i Ukraina. Vid detta tillfälle sade han att han ville söka asyl i Canada. Efterforskningar har därefter gjorts av Melnitjuk, bl.a. i Canada, dock utan framgång.

Kalinskis återgivande av uppgifter från generalen Kuprijanov skedde i en rysk emigranttidning i slutet av januari 1979, senare under våren också i svensk press. Enligt dessa skulle Kuprijanov ha stött ihop med Raoul Wallenberg under fängstransporter i Sovjetunionen under 50-talet. Kalinski uppgav också att Kuprijanov efter offentliggörande av dessa uppgifter avlidit i sviterna av KGB:s tortyr. Han hänvisade även till Kuprijanovs dagbok från fängelseåren, som skulle ha smugglats ut till Västtyskland.

1995 intervjuades Kuprijanovs son och två döttrar samt hans andra hustru. Därvid framkom att generalen aldrig haft några problem med KGB sedan han frigavs 1956. Han avled den 28 februari 1979 av en hjärtattack. Dagboken, som hela tiden befunnit sig i hustruns förvar, har gått igenom och innehåller inget om Raoul Wallenberg (vi vet dock inte om vi fått tillgång till en komplett version). Däremot nämner Kuprijanov Kalinski, som han en tid delade cell med. Kuprijanov var fast övertygad om att Kalinski var cellspion.

I ett CIA-dokument från 1979 uttrycks mycket starka tvivel om Kalinskis trovärdighet. Dock bör noteras att Kalinski oftast lämnade korrekta angivelser när det gäller platser och tidsförhållanden. Detta betyder att man inte kategoriskt kan avvisa allt han sagt.

Svartz - Mjasnikov

När det gäller professor Nanna Svartz rapport 1961 (se 1965 års vitbok) att hon i ett samtal med professor Mjasnikov dels fått veta att denne kände till Raoul Wallenberg, dels att han befann sig i ett mentalsjukhus, så står fortfarande uppgift mot uppgift. Det har inte varit möjligt att entydigt slå fast vilken version som är den riktiga - professor Svartz eller professor Mjasnikovs dementi. Svartz föreföll vid samtal efter besöket i Moskva övertygad om riktigheten i sin version och darrade inte på målet även om hennes redogörelser från samtalet något varierade sinsemellan vad beträffar den exakta ordalydelsen men hon konstaterar själv efter konfrontationen med Mjasnikov 1965 att utsaga stod mot utsaga.

Om nu Svartz uppgifter ändå var baserade på missförstånd, hur kan detta förklaras? Det har på sistone framkommit att Mjasnikov hade en vana att upprepade gånger nicka instämmande till den han lyssnade på. Dessutom kan språkproblem och därav föranledda missuppfattningar inte uteslutas (Mjasnikov kan t.ex. ha menat att det kunde förhålla sig så att Raoul Wallenberg fanns på en psykiatrisk klinik); de två lär nog ha kunnat göra sig förstådda i medicinska frågor, men i övrigt var Mjasnikovs kunskaper i tyska enligt ambassadör Jarring långt ifrån goda. Nanna Svartz kunde tyska något bättre. Klarhet om denna episod har dock inte kunnat uppnås - uppgift står mot uppgift, och ytterligare arkivforskningar har hittills inte möjliggjort ett klarläggande.

Tilläggs kan att en undersökning har genomförts för att söka fastställa om Raoul Wallenberg befunnit sig på Serbskijinstitutet. Den baserades på en profil av Raoul Wallenbergs personlighet och utgick från möjligheten att han försetts med täcknamn. Resultatet av undersökningen var negativt, men det bör påpekas att den hittills omfattat endast perioden 1945-47.

Några andra vittnesmål

Många andra vittnesmål har också i viss utsträckning följts upp. Några exempel ges här:

- Albert Hollosy (en ungrare) uppgav 1981 att han en tid före sin frigivning samma år vistats på en KGB-kontrollerad psykiatrisk klinik i Moskva och därvid såg Raoul Wallenberg i en rullstol (en sköterska pekade ut honom).

- Antonas Bogdanas från Lettland säger sig ha mött Raoul Wallenberg i Norilsk någon gång under tiden 1945-51. År 1951 skulle båda ha sänts till ett specialfängelse (psykiatrisk klinik) i Kazan, där Wallenberg behandlades för "storhetsvansinne" sedan han uppgivit att han varit svensk diplomat. Tillträde till kliniken och dess arkiv har hittills icke erhållits men bör bli möjligt under en uppföjningsfas.

- Theodor von Dufving, tysk officer född 1907, berättade för ambassaden i Bonn 1982 och senare för representanter för arbetsgruppen att han på väg till Vorkuta 1949 i ett genomgångsläger (Kotlas eller Kirov) hörde talas om att det skulle finnas en svensk diplomat i lägret åtföljd av särskild vakt. von Dufving lyckades träffa svensken någon dag senare. Denne uppgav "att han blivit fånge p.g.a. ett stort misstag".

- Aurel von Jüchen, född 1902 och död 1991, var protestantisk präst och fånge i Vorkuta 1948 - 50-talets början. Enligt Helmut Schneider kände von Jüchen till att Wallenberg varit i Vorkuta. von Jüchens hustru har uppgivit att maken inte haft direkt kontakt med Raoul Wallenberg men ofta talat om fängelsekamrater som träffat honom.

- Dr Menachem Melzer, född 1907, var läkare. Vid en intervju med en svensk polisman 1974 uppgav han att han troligen träffat Raoul Wallenberg i maj-juni 1948 (eller 1949) i Chalmer-Ju norr om Vorkuta, när han undersökte interner i arbetslägret. En man vid namn Raoul hade uppgivit att han var svensk. Det fanns även en annan svensk i lägret.

- Jefim Mosjinskij uppges härstamma från Odessa och emigrerade efter frigivning från sovjetiskt läger till Israel. Han uppgav att han var tillsammans med Avraham Sjifrin och Raoul Wallenberg i ett bestraffningsläger på Wrangelön omkring 1950. Enligt två brev daterade i Irkutsk 1975 respektive 1976 som Mosjinskij uppvisat för den svenska ambassaden i Tel Aviv 1978 skulle Wallenberg finnas på ett psykiatriskt sjukhus. Sjifrin emigrerade till Israel 1970 och informerade ambassaden att han var säker på att de två breven var falska. Till en senatskommitté i Washington rapporterade han dock 1973 att det så sent som 1962 fanns ett stort straffläger på Wrangelön.

- Rudolf Alexander Hedrich-Winter von Schwab, född 1919, berättade för den svenska ambassaden i Wien 1964 att han träffat Raoul Wallenberg i en sjukhuscell i ett specialfängelse i Verchne-Uralsk den 5 december 1952 (f.ö. von Schwabs födelsedag). I fängelset fanns även den finske artilleriofficeren

Harald Hjeld och en Arvid Anderson, som uppgavs vara svensk. von Schwab hade vidare träffat en Dr. Jakobson (från Tallinn) i Magnitogorsk 1953. Jakobson hade då berättat om sitt sammanträffande med Wallenberg i samband med en operation. von Schwab hade åter träffat den svenske diplomaten i Verchne-Uralsk i september 1953. Wallenberg hade då bekräftat att han stannat två månader i Magnitogorsk efter operationen och att han träffat Dr. Jakobson. Wallenberg hade vidare sagt att han opererats och fått vård först efter Stalins död.

- Polacken Boguslaw Baj uppsökte ambassaden i Warszawa 1988 och 1992 och avlämnade då vittnesmål. Senare har upplysningar även erhållits från dennes polska medfångar, Jerzy Cichocki, Josef Kowalski och Josef Markujewski.

Boguslaw Baj kämpade fram till juli 1944 i den polska underjordiska hemarmén och greps i januari 1945 av det sovjetiska militära kontraspionaget. Han förflyttades mellan olika läger och fängelser, bl.a. Lubjanka, och hamnade slutligen i Tasjkent, varefter han 1949 fördes till Bratsk, där fångarna byggde en bro över Angara. En dag (1950) hade en fängstransport med 160 fångar anlänt till lägret. Baj talade med en man som hade varit i Lubjanka och som kunde ge upplysningar om den polske generalen Okulitski, vilken fått en andra rättegång och dömts till döden (denna information var i övrigt inte känd). Enligt Baj skulle Raoul Wallenberg i Budapest ha inbjudits att samtala med general Serov (Serov skall ej ha befunnit sig i Budapest). Emellertid hade han aldrig fått träffa honom utan arresterats som misstänkt för spioneri. Han skulle därefter ha förts till Kiev och senare till Leningrad och fängelset Kresta m.fl. År 1947 skulle han ha överförts till Lubjanka, där han dömdes till 25 års tvångsarbete i läger med specialregim. Han hade sänts till Tasjkent 1949 men redan efter ett par veckor kommit till Bratsk. I juni eller juli 1950 (1951 enligt Cichocki) samlade man ihop 300 fångar för transport till Magadan. I denna ingick bl.a. Raoul Wallenberg och Kowalski. De reste i samma vagn till Vaninobukten där Wallenberg insjuknade och togs in på fängelsesjukhuset. Kowalski åkte till Magadan och återvände till Polen 1956. Baj och Kowalski träffades åter 1989 på ett möte för soldater från den polska hemarmén. Vissa av de redovisade vittnesmålen erfordrar ytterligare efterforskningar. Detta gäller även möjligheten att Raoul Wallenberg kan ha placerats på en sluten psykiatrisk institution. Det ligger nästan i sakens natur att det i avsaknad av hållfasta bevis om Raoul Wallenbergs öde är mycket svårt att sätta punkt för sådan undersökningar.

XIII Avslutande resonemang

På detta stadium kan det vara lämpligt att försöka sig på ett mer sammanhängande avslutande resonemang på basis av tillgänglig information. Två möjliga huvudhypoteser, med flera variationer, berörs, men det bör än en gång understrykas att osäkerhetsfaktorerna är betydande. Den första hypotesen går ut på att Raoul Wallenberg avled i juli 1947 och att det i så fall med största sannolikhet inte rörde sig om en naturlig död. Den andra är att han "gömdes undan" eller isolerades någonstans, där han inte utan vidare skulle komma i kontakt med andra fångar, ev. med dold identitet (under annat namn eller nummer). Resonemangen nedan kan sägas hålla såväl för den första som den andra hypotesen.

Vår utgångspunkt är att Stalin gav order om eller allra minst sitt samtycke till Raoul Wallenbergs arrestering. Detta innebär att hans underlydande på egen hand knappast kan ha vågat fatta beslut eller vidta åtgärder som avgjorde Raoul Wallenbergs öde. De ursprungliga möjliga skälen för att arrestera Raoul Wallenberg har redovisats i ett tidigare kapitel. Arresteringsbeslutet behöver dock inte ha baserats på så mångfacetterade eller djuplodande analyser som förts fram i denna redovisnings hypoteser. Det behöver heller inte ha varit så att dessa skäl stått sig hela tiden; tvärtom kan de ha förändrats. I början av Raoul Wallenbergs fängelsevistelse, i samband med förhören våren 1945 tycks det mycket vara spionerianklagelserna som dominerar, rimligtvis också verifiering av uppgifter om hans verksamhet i Budapest, även om Raoul Wallenberg inte förefaller stå mer i blickpunkten än flera andra vid den svenska legationen, annat än i så måtto att han ensam (förutom Thomsen) förs till Moskva. Senare blir det alltmer tydligt att Stalin, eller åtminstone den sovjetiska ledningen, har särskilda syften med att kvarhålla den svenske diplomaten. Han förhörs ju mycket sällan och ganska kort, och förhørsledarna uppges ha sagt att hans fall är politiskt och att han aldrig kommer att dömas. En ursprunglig baktanke var också, av allt att döma, att Raoul Wallenberg skulle kunna användas för utväxling eller, annorlunda uttryckt, endast utlämnas mot kompensation. Relevansen av div. storpolitiska motiv är svårbedömbart. Det kan emellertid också mycket väl vara så att Stalin inte genast vill bestämma sig, att han inte ger några instruktioner eller att man i MGB är osäker på tolkningen av Stalins intentioner och att "Abakumov&Co"

därför måste avvakta. Det förekom inte att man "stötte på" eller påminde Stalin. Något sådant hade varit otänkbart. Annars diskuterades nog frågan ingående inför och efter Söderbloms samtal med Stalin.

Samtidigt befinner sig utrikesministeriet under ökat tryck genom de svenska hänvändelserna. Abakumov och MGB uppmanas påskynda svar. Kring årsskiftet 1946-47 blir det uppenbart för berörda tjänstemän - i och för sig en mycket snäv krets - i MID att Raoul Wallenberg faktiskt hålls av MGB, även om de säkert listat ut detta tidigare. Då börjar också resonemangen om att man skulle kunna meddela Sverige att Raoul Wallenberg av allt att döma måste ha omkommit i samband med slutstriderna i Budapest. Man hade god hjälp av Söderbloms envist upprepade uttalanden av samma innebörd, något som f.ö. måste ha förbryllat sovjetiska vederbörande, liksom även svenskarnas vägran att ta på allvar sovjetiska krav på att utlämna sovjetmedborgare i Sverige (vid åtskilliga tillfällen framförda i anslutning till svenska propåer om Raoul Wallenberg) samt Erlanders uttalande till Tjernysjov 1946 att sådana här frågor (utlämning av Granovskij) ej borde påverka relationerna.

Av de interna MID-dokumenterna får man intrycket att inte ens Molotov tidigare varit informerad om att Raoul Wallenberg fanns i Sovjet - med undantag för delgivningen till honom av Dekanozovs meddelande den 16 januari 1945. Att så skulle varit fallet är dock, såsom redan framhållits, mycket osannolikt. Dels rörde det sig om en utländsk diplomat som arresterats, dels hade Molotov fortfarande en mycket stark ställning och vi vet att Abakumov vände sig till honom när det gällde de schweiziska diplomaterna. Dessutom måste ett ärende av denna dignitet ha berörts i den innersta kretsen kring Stalin. Uppenbarligen behöll dock Molotov sin kunskap för sig själv och delade inte med sig av den till medarbetarna. Det bör dock påpekas att resonemanget i detta avsnitt inte nämnvärt förändras om Molotov inte skulle ha varit insatt i ärendet före 1947.

Våren 1947 intensifieras, enligt dokumenterna i utrikesministeriets arkiv, förberedelserna för ett avgörande av fallet. MGB har ställt i utsikt att ordna en föredragning för Molotov om orsakerna till gripandet och lägga fram förslag till åtgärder. En sådan föredragning dröjer dock flera månader och vi får inte veta något om skälen härtill. Kanske avvaktar man Stalins beslut, eller åtminstone någon signal från Stalin. I maj har åtminstone Vysjinskij tröttnat på att något avgörande inte kommer till stånd och att det således inte finns något besked att ge svenskarna, och han ber därför Molotov att ålägga Abakumov att rapportera resp. föreslå hur ärendet skall avvecklas. Molotov

instruerar också Abakumov att avlägga rapport. I sitt brev till Abakumov i början av juli ger Vysjinskij Abakumov ett förslag på hur en rapport, och således ett svar till Sverige, skulle kunna se ut: allt är upplagt för ett svar där Raoul Wallenberg sägs ha omkommit i Budapest. Detta innebär också i praktiken att Raoul Wallenberg på det ena eller andra sättet måste undanröjas (inkl. ev. isolering). Vi vet inte om Abakumovs brev till Molotov den 17 juli innehåller besked om att detta skett. Att ett avgörande skedde framgår dock inte minst av förhören med medfångarna, deras isolering samt av Roedels och Langfelders död inom några månader. Lika tänkbar som en regelrätt avrättning (om Wallenberg dog i juli 1947) är att han avled till följd av omild behandling eller att något gick snett (ett sådant öde skulle bäst förklara Smoltsovrapporten).

Varför kunde man inte erkänna att Raoul Wallenberg fanns i Sovjetunionen och därefter ha överlämnat honom till Sverige? Varför tvingades man fatta ett annat avgörande om hans vidare öde (om nu inte något icke planerat missöde inträffade)? För det första hade Stalin nog inte så mycket till övers för Raoul Wallenberg och hans humanitära insats; vi är nu inne i en period då Stalins antisemitiska kampanj intensifieras. För det andra hade Sverige, om nu den ryska avsikten var att använda Raoul Wallenberg som pant för utväxling, inte visat någon respons - tvärtom upprepade ministern i Moskva gång på gång att han måste ha omkommit i Ungern. Sverige agerade, om man nu vill spetsa till det, i viss utsträckning som om man inte ville ha Raoul Wallenberg frigiven eller skickade åtminstone dubbla signaler, i varje fall kan Moskva ha fått det intrycket. I sovjetisk utrikespolitik var dubbla signaler mycket vanliga; via officiella kanaler framfördes deklatoriska ståndpunkter men via underhandskanaler gavs uttryck för en mer nyanserad hållning.

För det tredje hade det vid det här laget kommit att bli mycket pinsamt att meddela svenskarna att ja, Raoul Wallenberg har befunnit sig hos oss i fängsligt förvar hela tiden. Vad Raoul Wallenberg själv skulle kunnat berätta efter sin frigivning hade varit ytterst avslöjande och klart utvisat att det inte kunnat vara tal om några misstag eller förbiseenden. Man kunde t.ex. inte ha påstått att han påträffats i något avlägset läger efter långa efterforskningar. Raoul Wallenberg tycktes vidare, enligt vad medfångarna uppgivit, inte velat samarbeta; han nekar att uttala sig vid förhör och hänvisar till att han är diplomat. Man tycks alltså inte komma någon vart med honom. Ett undantag tycks ha varit förhöret i mars 1947 om man får tro vittnesmålet från tolken. Det är det enda förhör vi har uppgifter om från rysk sida och det verkar ha

gått lugnt och sakligt till. Över den sista fasen i Raoul Wallenbergs vistelse i Lubjanka vilar dock ett stort mörker.

Det ryska hemlighetsmakeriet då och senare kan bero på att man gjort ett misslyckat försök till utpressning och den svenska regeringen sig själv ovetande "glidit ur greppet" genom att hävda att Raoul Wallenberg omkommit. Var detta alltför generande (ev för båda parter) för att ens kunna antydast?

Om inte något icke förutsett missöde inträffade har alltså Raoul Wallenbergs öde med största sannolikhet avgjorts på något sätt, Molotov och Abakumov är med säkerhet inblandade och vi förutsätter också att Stalin är helt i bilden. Den alternativa hypotesen att Stalin inte informeras och att man alltså konspirerar mot honom är nästan helt otänkbar, även om den teoretiskt inte kan uteslutas. Vi vet ju att Stalin åtminstone kände till Raoul Wallenbergs arrestering, att svenskarna hela tiden frågade efter honom samt att han talade med Söderblom om det.

De exakta omständigheterna kring den svenske diplomatens öde förblir dock kända bara för en mycket liten krets. Detta framgår av vice utrikesminister Gromykos fråga till KGB-chefen Serov 1954: han vill veta när och under vilka omständigheter Raoul Wallenberg avlidit. Serov vill dock inte upplysa honom härom.

Våren 1956 är det Molotov som, tillsammans med Serov, håller i beredningen av ett nytt svar på Sveriges hänvändelse, understödd av mycket övertygande vittnesmål från ett antal krigsfångar. Molotov skriver själv till centralkommittén (i praktiken politbyrå/presidiet) att dessa inte går att tillbakavisa, att de t.o.m. i stor utsträckning överensstämmer med de verkliga omständigheterna kring Raoul Wallenbergs fängelsevistelse (vilket betyder att Molotov måste haft rätt detaljerade uppgifter härom) samt att det därför "är lika bra att berätta för svenskarna om Raoul Wallenbergs öde". Denna sista formulering betyder dock inte att man måste berätta hela sanningen om hans öde. Eftersom det rör sig om ett internt dokument av högsta sekretessgrad ställd till landets politiska ledning är det kanske svårt att hävda att Raoul Wallenbergs öde skulle varit något helt annat än det som, med vissa variationer, faktiskt redovisas i de olika utkasten från 1956-57. De politiska förutsättningarna har förändrats jämfört med när Vysjinskij skrev sina föga sanningsenliga stereotypa promemorior till Stalin 1952. Det gäller nu att komma fram till en version som något så när duger och som framförallt inte

kastar alltför stor skugga över Molotov själv eller för den delen över dåvarande KGB. Det förslag som Molotov och Serov i månadsskiftet april-maj 1956 kommer fram till bär rätt stora likheter med det svar som slutligen ges i februari 1957.

Den utdragna procedur de föreslår är naturligtvis i första hand avsedd att skapa intrycket av att grundliga och seriösa undersökningar pågår. Vi måste emellertid också ha i åtanke att Molotov efter den 20:e partikongressen i februari måste ha känt sin ställning osäker. Om han t.ex. hade någon skuld i Raoul Wallenbergs undanröjande kunde detta ha utnyttjats av Chrusjtjov mot honom. Också av detta skäl kunde han ha haft intresse av att dra ut på tiden med ett svar, i hopp om att hans egen ställning med tiden åter skulle stärkas. Han hade också ett starkt intresse att skylla ifrån sig, och därvid var Abakumov en idealisk syndabock. Om Molotov skyllt på Stalin hade det varit svårare för honom själv att helt frita sig och dessutom hade det försvagat hans egen position i den pågående maktkampen, eftersom det i praktiken inneburit att han givit sitt stöd till avstaliniseringen. Marken gungade redan under hans fötter. Att Molotov skulle haft intresse av att på något sätt erkänna för svenskarna att han själv ljugit kan man utesluta. Chrusjtjov kanske förstod hur det egentligen hade gått till men kan ha ansett att det svar som så småningom gavs bättre överensstämde med Sovjetunionens intressen. Att skylla på Abakumov låg i alla ledares intresse; att också utpeka Beriia, såsom föresvävat Undén, hade i allt för hög grad riskerat att implicera dem själva. Chrusjtjov var nog ännu inte beredd att sätta både Molotov och Bulganin på de anklagades bänk i en sådan fråga som Raoul Wallenbergärendet. Chrusjtjov hade också intresse av att avstaliniseringsprocessen inte gick för fort så att han kunde behålla kontrollen. I utformningen av det slutliga svaret deltog f.ö., förutom Molotov, Bulganin, Sjepilov och Serov.

Det var sannolikt också 1956 som de avgörande dokumenten i KGB samt Abakumovs brev till Molotov undanröjdes (Serovs möjliga nyckelroll har tidigare framhävts) - om de nu alls förstörts. MID:s arkiv i övrigt klarade sig dock av någon anledning från utrensning. Dokumenten där kanske inte ansågs tillräckligt graverande, eller så fick inte Molotov möjlighet att i tid, dvs. före sin avgång under sommaren, ta sig an denna fråga.

Även om föregående resonemang kan förefalla övertygande går det inte att likställa med fullständig bevisning. En definitiv slutsats kräver bevis bortom varje rimligt tvivel, dvs. att alla utestående frågor besvaras på ett övertygande sätt. Möjligheten att Raoul Wallenberg i stället för att avrättas (eller avled på

annat sätt) effektivt gömdes undan (mest sannolikt med dold identitet) kan inte avfärdas. Även om vi vet att Stalin hade få, om ens några, moraliska skrupler skulle ett beslut att avrätta ett neutralt lands diplomat ändå ha varit exceptionellt. Det kunde därför ha tett sig enklare att placera honom i isolering.

Den fråga man då måste ställa sig är om det inte hade varit möjligt för sovjetledningen 1956-57 att i så fall erkänna detta och, om Raoul Wallenberg ännu varit i livet, frige honom? Om detta kan man bara spekulera, särskilt som Molotov i april i sin rapport till centralkommitténs presidium skriver att han "finner det ändamålsenligt att informera svenskarna om Wallenbergs öde".

Det återstår alltså att se om något av vittnesmålen från tiden efter 1947 kan bekräftas, dokumentärt eller på annat sätt. Om detta inte visar sig möjligt, vad kan det bero på (förutom rent lögnaktiga vittnesmål)?

För det första var Raoul Wallenberg känd och diskuterades bland vissa utländska fångar under 50-talet, vilket kan ha givit upphov till andrahandsuppgifter, vissa av dem förvrängda. Särskilt känd blev Raoul Wallenberg när kommunikén från Erlanders besök 1956 publicerades i Pravda och Izvestija och anslogs i alla läger och fängelser. För det andra kan Raoul Wallenberg ha förväxlats med andra svenskar (eller personer av svensk nationalitet från Finland eller Estland) samt, när det gäller Vladimir, medarbetaren vid svenska legationen i Budapest, Grossheim-Krisko. För det tredje har det kunnat konstateras att det fanns andra fångar vid namn Wallenberg i Gulagsystemet - t.ex. en Rudolf Wallenberg som avled i Vorkuta. För det fjärde är det känt att berömda ryska fångar också uppgavs ha siktats än här, än där, trots att de avrättats; detta gäller t.ex. författaren Osip Mandelstam. Uppgifterna kan ha varit baserade på rykten eller legender men kan också ha utgjort led i KGB:s desinformationsverksamhet.

En fråga som är svårt att ge ett tillförlitligt svar på, mot bakgrund av det officiella beskedet 1947 att Wallenberg ej fanns i Sovjetunionen, är varför flera av Raoul Wallenbergs viktigaste medfångar i Moskvafängelserna successivt frigavs under åren 1951-1956 och således kunde avlämna sina vittnesmål om Raoul Wallenberg. Den viktigaste förklaringen är sannolikt att de huvudansvariga, Abakumov och Stalin, försvann från scenen 1951 och 1953 samt att flera ansvariga på lägre nivå inom säkerhetstjänsten också rensades ut. Ändå fanns kunskapen om Raoul Wallenberg bevarad, om än i en mycket snäv krets, men den hade uppenbarligen ingen operativ koppling till

de ansvariga för krigsfångarna, vilkas frigivande f.ö. ytterst var avhängigt av internationella överenskommelser.

Även åtskilliga vittnen som uppgav sig ha sett eller hört om Raoul Wallenberg vid senare tidpunkter, inte minst i Vladimir, frigavs så småningom.

Det fastslogs inledningsvis att det ryska beskedet om Raoul Wallenbergs död kan accepteras endast om det kan bekräftas bortom varje rimligt tvivel. Detta har icke skett, dels beroende på avsaknaden av trovärdigt dödsbevis, dels därför att vittnesmål om att Raoul Wallenberg varit i livet efter 1947 icke kunnat avfärdas. Bördan att bevisa att Raoul Wallenberg är död ligger på den ryska regeringen.

XIV Hur kan rapporten följas upp?

Många viktiga frågor är alltså obesvarade och Wallenbergdossierna kan inte stängas.

Detta betyder i sin tur att man måste hålla dörren öppen för nya fynd i arkiven eller nya uppgifter som kan framkomma på annat sätt. Uppgifter som ännu inte utretts fullständigt (se förteckning nedan) liksom nya uppgifter med viss tyngd kommer alltså att behöva granskas. Detta kan ske utan att den rysk-svenska arbetsgruppen som sådan behöver fortsätta att verka. Såväl den svenska som den ryska sidan har åtagit sig att även framgent följa upp viktiga spår samt att i rimlig utsträckning bistå dem som närmare vill granska sådana ytterligare.

Svenska officiella arkiv av intresse har nyligen i mycket stor utsträckning frisläppt dokument rörande Raoul Wallenberg. Inget dokument som kastar ytterligare ljus över hans öde torde längre vara hemligstämplat.

Från rysk sida borde alla dokument rörande Raoul Wallenberg i utrikesministeriets arkiv, även chiffrergram, göras tillgängliga, dvs. inte bara sådana som görs offentliga i samband med publiceringen av denna rapport. Akter rörande Raoul Wallenbergs medfångar (alla de som nämns i 1957 års vitbok samt Grossheim-Krisko) bör göras tillgängliga för forskare.

Mer kan ev. göras för att få fram ev. ytterligare dokument från olika arkiv (inklusive utlandsunderrättelstjänstens). Från svensk sida är vi icke tillfredsställda med SVR:s vägran att låta oss studera Tolstoj-Kutuzovs akt för en begränsad tidsperiod.

Även andra länder bör ombes släppa allt arkivmaterial rörande Raoul Wallenberg (åtminstone dokument från 40- och 50-talen), i den mån detta inte redan gjorts. Det bör nämnas att flera regeringar, bl.a. Israels och Canadas, förklarat sig beredda att bistå på olika sätt.

Det är också en stark förhoppning att publiceringen av denna redovisning skall kunna stimulera till ytterligare uppslag eller fynd, inte minst i de ryska arkiven. Även efterforskningar i andra länders arkiv kan generera uppgifter som behöver följas upp i Ryssland.

Arbetsgruppens svenska del föreslår att den svenska regeringen inrättar en fond eller särskilt anslag varifrån medel kan beviljas åt forskare som vill bedriva fortsatta studier och undersökningar kring Raoul Wallenberg, hans gärning och öde. Givetvis bör även i fortsättningen någon tjänsteman inom utrikesdepartementet ansvara för Wallenbergfrågan. Det svenska utrikesdepartementet bör också åta sig att officiellt till ryska myndigheter förmedla ansökningar om efterforskningar i ryska arkiv i den mån officiell framställning krävs.

Utestående, icke-besvarade frågor

Såsom framgått av redovisningen ovan finns ett stort antal frågor som arbetsgruppen inte lyckats besvara, eftersom tillräckligt underlag ej påträffats. Resonemangen har ju i hög grad grundats på hypoteser. För att underlätta fortsatta ansträngningar anges nedan några av de frågor som det vore önskvärt att få fullständiga svar på.

1. Vem fattade beslutet att Raoul Wallenberg skulle arresteras och föras till Moskva och exakt när togs detta beslut?
2. Vilka motiv föranledde detta beslut och Raoul Wallenbergs kvarhållande i fängelse? Förändrades motiven över tiden?
3. Försökte man från sovjetisk sida antyda att man var intresserad av en utväxling?
4. Vilka var orsakerna till den svenska utrikesledningens oengagerade hållning, i första hand 1945-47, i Wallenbergärendet.
5. Vad hände den 17 juli 1947? Om Raoul Wallenberg då avled - hur gick det till? Om Raoul Wallenberg avrättades, vem fattade beslutet? Var begravdes han i så fall? Om han isolerades, var finns dokumenten härom?
6. Var och när påträffades Smoltsovrapporten och av vem?
7. Hur tillkom rapporten?
8. Vad stod i Abakumovs brev till Molotov av den 17 juli 1947? Var finns brevet?

Hur kan rapporten följas upp?

9. Dog Willy Roedel hösten 1947 en naturlig död och vilka var omständigheterna kring Langfelders uppgivna död i mars 1948?
10. Var Raoul Wallenberg i Stockholm hösten 1944? Talade han då med Kollontaj?
11. Om Raoul Wallenbergs tillhörigheter under 50-, 60- och början av 70-talet förvarades i en mapp hos en tjänsteman på KGB:s arkivavdelning, såsom framgått av våra intervjuer, är det väl mindre sannolikt att de 1989 kunde påträffas på en hylla i källaren? Vad hände f.ö. med Raoul Wallenbergs andra tillhörigheter?
12. Var finns dokumenten om den sovjetiske diplomaten och KGB-mannen Vladimirovs diskussioner med den finske diplomaten Frey 1956?
13. Varför finns inte fler interna KGB-dokument ens från 1956-57 bevarade? När och på vems order har dokument förstörts?
14. Vad hade Sjrjagin från Charkov rapporterat i sitt brev våren 1956, eftersom MID var oroligt över att informationen kunde spridas. Hur kan man få fram denna information idag?
15. Exakt när målades hänvisningarna till Raoul Wallenberg och Langfelder i KBG-journalerna över?
16. Varför gav man 1957 icke ett fullständigt sanningsenligt svar från sovjetisk sida?
17. Så länge icke helt tillförlitliga bevis om Raoul Wallenbergs öde föreligger måste frågor med anknytning till en rad vittnesmål hållas aktuella och få en tillfredsställande förklaring. Detta gäller särskilt Vladimirfängelset och frågeställningarna kring de tomma cellerna.

XVI Sammanfattning

I kapitel I, *Inledning* redovisas arbetsgruppens uppdrag och karaktären av redovisningen samt utredningens resultat. Vidare berörs de förutsättningar under vilka arbetet bedrivits. Tack riktas till alla som bidragit till genomförandet.

I kapitel II, *Arbetets uppläggning och genomförande*, ges en redovisning av förhistorien till upprättandet av arbetsgruppen. Uppgifter ges om arbetsgruppens medlemmar och experter. Arbetsgruppen kom från början överens om att arbeta efter tre huvudlinjer - genomgång av relevanta ryska arkiv, intervjuer av f.d. medarbetare i den sovjetiska säkerhetstjänsten och andra personer av intresse samt diskussion och analys på arbetsgruppens möten av resultat och hypoteser samtidigt som riktlinjer drogs upp för det fortsatta arbetet. Relevanta ryska arkiv anges. Vidare konstateras att efterforskningar även bedrivits i svenska och en rad utländska arkiv.

De kategorier av personer som intervjuats presenteras kortfattat.

I kapitel III, *Den politiska bakgrunden – Sovjetunionen 1944-1957*, tecknas en allmänpolitisk bakgrund med särskild tonvikt på vilka nyckelpersoner på politisk nivå som spelat en direkt eller indirekt roll för Raoul Wallenbergs öde. På motsvarande sätt ges i kapitel IV, *De sovjetiska säkerhetsorganen 1944-1947*, en beskrivning av de sovjetiska säkerhetsorganens struktur och arbetssätt.

Även om det inte varit en förstahandsuppgift för arbetsgruppen att i detalj granska Raoul Wallenbergs insatser i Budapest rekapituleras i kapitel V, *Raoul Wallenberg i Budapest*, bakgrunden till Raoul Wallenbergs uppdrag och de viktigaste händelserna i Budapest. Här kommenteras också den svenska Budapestlegationens skyddsmaktsuppdrag för Sovjetunionen och den hittills obesvarade frågan om Raoul Wallenberg besökte Stockholm hösten 1944.

Ett större antal dokument från det amerikanska utrikesdepartementet och CIA:s föregångare OSS har gjorts tillgängliga de senaste åren och deras innehåll analyseras i kapitel VI utifrån frågeställningen om Raoul Wallenberg hade ett underrättelseuppdrag för OSS. Slutsatsen är att föreliggande

dokument inte ger något stöd för att den svenske diplomaten skulle ha haft ett sådant uppdrag, även om det sannolikt övervägdes och det finns några dokument som kan betecknas som tvetydiga.

I kapitel VII, *Omständigheterna kring Raoul Wallenbergs omhändertagande och arrestering i Budapest*, redovisas med stöd av ryska arkivdokument, vittnesmål från f.d. sovjetiska officerare och några medarbetare till Raoul Wallenberg nästan dag för dag dels kommunicerandet till sovjetiska förband i Budapest av instruktioner om att omhänderta den svenska legationens personal, dels hur det gick till när Raoul Wallenberg kom i kontakt med sovjetiska förband, arresterades och fördes till Moskva. Dessutom uppmärksammas arresteringen av de schweiziska diplomaterna Meier och Feller samt det slovakiska sändebudet Spišak jämte ordern att de "på samma sätt som Wallenberg" skulle skickas till Moskva. Några av medarbetarna vid den svenska beskickningen lämnade vid hemkomsten skildringar av vad som hänt i Budapest men någon systematisk, fullständig avrapportering synes aldrig ha infortrats. Vidare berörs i detta kapitel den minst sagt tvetydiga roll som spelades av den sovjetiske underrättelseagenten Michail Tolstoj-Kutuzov.

Orsakerna till Raoul Wallenbergs arrestering och fängslande har inte kunnat fastställas med säkerhet. I kapitel VIII, *Orsakerna till Raoul Wallenbergs arrestering och fängslande*, görs dock en genomgång dels av de skäl som framgår av ryska dokument och uttalanden, dels av de hypoteser som framkommit under arbetsgruppens utredning. De tre faktorer som vid en sammanvägning kanske måste tillmätas störst betydelse är följande. Raoul Wallenberg misstänktes av allt att döma för spioneri, främst för Tyskland men även för USA och ev. Storbritannien (åtminstone har detta uppgivits). Ett viktigt syfte kan ha varit att använda Wallenberg för utväxling mot sovjetiska medborgare i Sverige, en hypotes som stärks vid ett studium av de schweiziska diplomaternas öde. Slutligen kan Stalin ha haft sina egna, icke-deklarerade syften med att ta Raoul Wallenberg i förvar.

Kapitel IX redovisar omständigheterna kring Raoul Wallenbergs fängelsevistelse i Moskva under perioden februari 1945 - juli 1947, så långt dessa låtit sig fastställas på grundval av ryska dokument, intervjuer med f.d. medarbetare i säkerhetsorganen samt vittnesmålen från Raoul Wallenbergs medfångar. Genomgående uppmärksammas även den svenske diplomatens chaufför, Vilmos Langfelder och hans öde. Av särskilt intresse är att Raoul Wallenberg förhördes påfallande sällan. Förhørsledarna har identifierats men den ende som ännu är i livet, och som enligt förhørsjournalerna skall ha förhört

Wallenberg två gånger, förnekar att han träffat svensken. En tolk har berättat hur han kallades in vid det sista kända förhöret i mars 1947.

I det längsta kapitlet, X, beskrivs och analyseras kronologiskt, på basis av skriftliga och muntliga källor, hur Wallenbergärendet handlagts av de sovjetiska myndigheterna. Något mer selektivt redovisas det svenska utrikesdepartementets och Moskvaambassadens agerande. Som en röd tråd genom den sovjetiska dokumentationen går en strävan att undertrycka sanningen.

Den 16 januari 1945 meddelade vice utrikesminister Dekanozov att Raoul Wallenberg påträffats och tagits om hand av sovjetiska trupper i Budapest. I februari samma år informerar den sovjetiska ministern i Stockholm, madame Kollontaj, underhand Raoul Wallenbergs mor resp. utrikesminister Günthers hustru att Raoul befinner sig i säkerhet i Sovjetunionen. Anmärkningsvärt nog hänvisas i ett antal kommande svenska framställningar endast sällan till Dekanozovs note och aldrig till Kollontajs besked. Visserligen begärs i dessa hänvändelser besked om vad som hänt Raoul Wallenberg men den svenske ministern i Moskva fram till i juli 1946, Söderblom, försvagar genomgående kraften i de svenska kraven med att gång efter gång ge uttryck för sin personliga övertygelse att Wallenberg omkommit i Ungern och uppmanar vid ett tillfälle t.o.m. direkt det sovjetiska utrikesministeriet att ge ett sådant besked. Från sovjetisk sida försummar man i sin tur sällan att i anslutning till de svenska framställningarna påminna om kraven på återsändande av sovjetiska medborgare i Sverige på ett sätt som indikerar att frågan om Raoul Wallenbergs öde kunde lösas genom utväxling. Ytterst få på svensk sida synes dock ha uppfattat de sovjetiska antydningarna. Särskilt anmärkningsvärt är Söderbloms möte med Stalin i juni 1946 (Söderblom är förmodligen den ende svenske diplomat som träffat Stalin), ett möte som inte utnyttjades med tillräcklig kraft och tydlighet för att få till stånd en lösning av fallet.

I augusti 1947 lämnades det första officiella sovjetiska beskedet, i vilket hävdas att Raoul Wallenberg är okänd i Sovjetunionen och att han sannolikt fallit offer för striderna kring Budapest. Förspelet till detta svar kan följas framförallt i det sovjetiska utrikesministeriets arkivdokument men det troligen avgörande dokumentet, ett brev från säkerhetsminister Abakumov till Molotov den 17 juli 1947, har inte påträffats.

Nästa gång det drog ihop sig på allvar var 1956, då statsminister Erlander vid sitt besök i Sovjetunionen i mars-april överlämnade vittnesmål från tyska och andra krigsfångar som gjorde det fullständigt klart att Raoul Wallenberg suttit

fängslad i Moskva åtminstone åren 1945-47. De sovjetiska myndigheterna blev nu tvungna att revidera sitt tidigare besked men ett nytt svar gavs först i februari 1957 genom det s.k. Gromykomemorandumet, i vilket med stöd av den s.k. Smoltsovrapporten hävdas, dock inte särskilt kategoriskt, att Raoul Wallenberg omkommit i Lubjankafängelset till följd av en s.k. myokardinfarkt. I tillgängliga dokument och på grundval av intervjuer kan vi följa hur myndigheterna försökte få fram en version som "kunde duga som halvsanning".

Vidare redovisas den s.k. Svartz-Mjasnikovepisoden, de av Carl-Gustav Svingel rapporterade propåerna om utväxling Wennerström-Wallenberg (utan att fullständig klarhet nåtts i något av dessa två händelser) samt den senaste tidens utveckling.

I kapitel XI diskuteras olika hypoteser om vad som kan ha hänt Raoul Wallenberg i juli 1947 från utgångspunkten att något avgörande för hans vidare öde inträffade då. Särskild uppmärksamhet ägnas Smoltsovrapporten. Även om i stort sett alla versioner som härrör från ryskt håll går ut på att Raoul Wallenberg skulle ha avlidit vid denna tidpunkt har arbetsgruppen inte fått fram något bevis som skulle medge definitiva slutsatser på denna punkt och än mindre på vilket sätt han i så fall avlidit eller bragts om livet.

Därför har särskilt de sista åren av utredningen ägnats åt att söka verifiera vittnesmål om att Raoul Wallenberg skulle ha befunnit sig i läger eller fångelser även efter 1947, något som redovisas i kapitel XII. Huvudhypotesen är att han isolerats i Vladimirfängelset, åtminstone under någon eller några perioder. Någon definitiv klarhet har inte vunnits heller härvidlag, vilket innebär att det fortfarande finns obesvarade frågor. Därför föreslår arbetsgruppen en uppföljningsmekanism (kapitel XIV).

Icke desto mindre förs i kapitel XIII ett mer sammanhängande resonemang om beslutsprocesserna på sovjetisk sida inför beskeden 1947 resp. 1957, resonemang som är giltiga såväl för det fall att Raoul Wallenberg avled/avrättades som att han isolerades. Bristerna i det svenska agerandet 1945-47 belyses än en gång i detta sammanhang.

Kronologi i Raoul Wallenbergärendets första skede

1944

31 dec MID erhåller från legationen i Moskva en lista över legationspersonalen i Budapest med begäran att den skall få hjälp av de sovjetiska styrkorna. MID svarar omgående att begäran vidarebefordrats till de militära myndigheterna.

1945

16 jan Dekanozov, MID, underrättar legationen om att Raoul Wallenberg påträffats i Budapest.

17 jan Arresteringsorder för Raoul Wallenberg utfärdas. Sovjetiska legationen begär uppgift om den ryska flickan Makarovas adress i Sverige.

19 jan Raoul Wallenberg arresteras. (Enligt registreringskortet i Lubjanka)

25 jan Raoul Wallenberg avsändes till Moskva.

26 jan Samtal Söderblom-Dekanozov, varvid Söderblom tar upp Raoul Wallenberg och Dekanozov frågan om fem deserterade sovjetiska sjömän, som Sovjet vill ha hemskickade.

6 feb Raoul Wallenberg ankommer till Lubjanka.

feb Madame Kollontaj meddelar fru von Dardel att Raoul Wallenberg befinner sig i Sovjet.

8 feb Första förhöret med Raoul Wallenberg, förhørsledare Svertjuk.

9 feb Instruktion till legationen i Moskva att söka inhämta upplysningar om Budapestpersonalens öde.

10 feb Den schweiziske diplomaten Max Meier arresteras i Budapest.

forts. 1945

- 16 feb Den schweiziske diplomaten Harald Feller arresteras i Budapest.
- 17 feb Förnyad instruktion till legationen i Moskva att inhämta upplysningar om Budapestpersonalen.
- 17 feb Instruktion till legationen i Rom om att förhöra sig i Vatikanen om man där hade några uppgifter.
- 19 feb Fråga till legationen i Bukarest sedan där anländ rödakorsrepresentant uppgivit att Danielsson och Langlet varit välbehållna i Budapest den 3.2.
- 23 feb Fråga till legationen i Berlin om personalen kan tänkas ha bortförts av tyskar eller pilkorsare.
- 23 feb Instruktion till legationen i Moskva att förhöra sig om Danielsson befunnit sig på nuntiaturen.
- 26 feb Instruktion till legationen i Moskva att förhöra sig om Danielsson sökt tillflykt till ett kloster.
- mars Madame Kollontaj inbjuder fru Günther till te och säger att Raoul Wallenberg finns i livet i Sovjet och att det vore bättre för honom om svenska regeringen inte bråkade i denna sak.
- 2 mars Meddelande från legationen i Bukarest att enligt resenär från Ungern skulle alla legationsmedlemmar utom Raoul Wallenberg vara välbehållna på nuntiaturen. Raoul Wallenberg uppgavs ha haft för avsikt att avresa med bil till okänd destination.
- 2 mars Detta meddelande vidarebefordras till legationen i Berlin med ordalydelsen "alla medlemmar Budapestlegationen utom Wallenberg som tidigare anträffats befinna sig nuntiaturen välbehållna".
- 3 mars Med samma formulering underrättas även legationen i Moskva.
- 4 mars De schweiziska diplomaterna Feller och Meier anländer till Lubjanka. Första förhöret.
- 5 mars Feller och Meier överförs till Lefortovo.
- 11 mars Instruktion till legationen i Moskva att undersöka ett meddelande från Bukarest om att "Danielsson détenu environ 20 février".

forts. 1945

- 17 mars Instruktion till legationen i Moskva att "energiskt begära besked" med anledning av motsägande rykten om var Danielsson, Anger, Wallenberg befinner sig.
- 18 mars Madame Kollontaj lämnar slutgiltigt Sverige med sovjetiskt specialflygplan.
- 19 mars Instruktion till legationen i Bukarest att hos ungerska regeringen och andra kanaler söka information om Danielsson, Anger, Wallenberg och övrig legationspersonal.
- 22 mars Meddelande från legationen i Bukarest att Budapestpersonalen (utom Raoul Wallenberg) anlänt till Timisoara.
- 23 mars Andra förhöret med Harald Feller, nu i Lefortovo.
- 26 mars Meddelande från legationen i Moskva att beskedet från Bukarest vidarebefordrats till sovjetiska vederbörande, liksom att "sekreterare Wallenberg, enligt vad legationen i Bukarest meddelat, varit försvunnen sedan den 17 januari, då han sade sig ämna avresa i bil".
- 27 mars Meddelande från legationen i Bukarest att Budapestpersonalen ankommit dit.
- 27 mars Instruktion till legationen i Moskva att mot bakgrund av de övrigas ankomst till Bukarest särskilt angeläget erhålla upplysningar om Raoul Wallenberg.
- 9 apr State Department meddelar amerikanska ambassaden i Moskva att "Department and (War Refugee) Board would appreciate your giving all possible support to the Swedish legation in Moscow in its request to the Russian Government for assistance in determining the fate of Raoul Wallenberg, Attache to the Swedish Legation in Budapest".
- 10 apr Tredje förhöret med Harald Feller.
- 12 apr Amerikanske Moskva-ambassadören Harriman rapporterar att "Swedes say they have no reason to think the Russians are not doing what they can and they do not feel that an approach to the Soviet Foreign Office on our part would be desirable."
- 14 apr Meddelande från legationen i Moskva om Budapestpersonalens ankomst dit.

forts. 1945

- 19 apr Söderblom rapporterar att amerikanska ambassaden fått långt telegram i ärendet. "Vid det här laget torde ambassaden ha svarat, att

- den utgår ifrån att man genom State Department vänt sig till Amerikas representation i Ungern. Ambassaden torde i övrigt svårligen anse något vara att göra från amerikansk sida."
- 21 apr Instruktion till legationen i Moskva att med hänvisning till Dekanozovs meddelande den 17.1 begära noggrann undersökning av Raoul Wallenbergs vidare öden.
- 25 apr Söderblom hänvänder sig till Dekanozov, nämner rykten att Raoul Wallenberg omkommit.
- 27 apr Söderblom överlämnar brev från Marcus Wallenberg till Madame Kollontaj.
- 28 apr Andra förhöret med Raoul Wallenberg, förhørsledare Kuzmisjin.
- 19 maj Söderblom påmint Dekanozov om Wallenberg och Berlin-svenskarna.
- 24 maj Söderblom rapporterar om samtal om Wallenberg med professor Szentgyörgyi.
- 29 maj Legationen instrueras låta militärattachén ta upp Raoul Wallenberg genom sina kanaler.
Wallenberg överföres till Lefortovo.
- 5 juni Militärattachén tar upp Raoul Wallenberg i försvarsministeriet.
- 2 juli Legationen instrueras be Szentgyörgyi begära ungersk hjälp vid hemkomsten.
- 6 juli Söderblom säger sig ha medfört foton av Raoul Wallenberg till Moskva, men p.g.a. rykten om att Wallenberg skulle befinna sig gömd i Budapest vill han inte agera i ärendet gentemot ryssarna.
- 12 juli UD svarar att man förstår inte Söderbloms tvekan.
- 14 aug Söderblom upprepar sina farhågor.
- 19 aug Den sovjetiske konsuln besöker Makarova och kräver i hotfulla ordalag att hon skall återvända till Sovjet. Hon vägrar.

forts. 1945

- 28 aug Legationen i Bern rapporterar att Lauer erfarit från ungerske nationalbanksdirektören Takácsy att Raoul Wallenberg tagits av ryssarna.

- 1 sep En PM om Feller och Meier överlämnas till den sovjetiska militärmission som anlant till Bern. I denna heter det bl.a. att "es sei zu befürchten, dass die Angelegenheit Feller-Meier geeignet sein könnte, den Erfolg unserer gegenwärtigen, bisher gut gediehenen Bemühungen zum gegenseitigen Verstehen und damit auch das Ergebnis der Besprechungen zwischen den beiden Delegationen überhaupt, ernstlich zu beeinträchtigen". Vidare heter det att man på schweizisk sida kan se sig tvungen att ge publicitet åt fallet, vilket man hittills undviktit.
- 31 okt Söderblom instrueras göra ny démarche i MID.
- 3 nov Barck-Holst rapporterar att démarchen verkställts.
- 7 nov Schweiziska UM meddelar ryssarna att man är beredd frige sex sovjetiska medborgare i schweiziska fängelser under förutsättning att schweiziska medborgare i sovjetiska fängelser likaledes frigges och repatrieras.
- nov Sovjetiske konsuln besöker på nytt Makarova, som alltjämt vägrar återvända.
- 1 dec Barck-Holst rapporterar att förnyad démarche verkställts.
- 4 dec Schweiziska UM bekräftar till den sovjetiska militärmissionen att frigivning av Feller och Meier är en förutsättning för repatriering av de sex fängslade ryssarna.
- 17 dec Enligt en PM av Ingemar Hägglöf har han i Stockholm haft ett samtal med sovjetiske ministern Tjernysjov om repatrieringsfrågor. Hägglöf har sagt att dessa gällde fallen Lundberg och af Sandeberg, och Tjernysjov har för sin del talat om Makarova.
- 18 dec Söderblom skriver att enligt artikel av Langlet i ST skulle Raoul Wallenberg ha omkommit på väg till Debrecen, samma slutsats som Söderblom själv kommit till efter samtal med Budapestsvenskarna den 14 april. Söderblom frågar om fotografierna (se 6.7) nu kan överlämnas.
- 26 dec Söderblom har samtal med Abramov, MID, om Raoul Wallenberg och säger enligt den sovjetiska uppteckningen att

forts. 1945

"hans personliga uppfattning är att Wallenberg inte är i livet, och att det vore bra om svenska legationen i Moskva kunde få information om att Raoul Wallenberg är död, vilket vore det bästa för

Wallenbergs moder som ägnar sig åt ett meningslöst sökande. Söderblom säger att han nyligen talat med madame Kollontaj om detta, och att hon delar denna åsikt med honom."

28 dec Den sovjetiske militärmissionschefen i Bern meddelar schweiziska UM att Molotov personligen godkänt det schweiziska utväxlingsförslaget.

1946

jan Kontakt Makarova-Tjernysjov. Hon vägrar gå till sovjetiska legationen och Tjernysjov säger att det gör ingenting, hon kommer att åka till Sovjet ändå.

3 jan Söderblom refererar samtal med Madame Kollontaj och Abramov, MID, om Raoul Wallenberg. Han skriver bl.a.: "Härvid har jag genomgått alla olika omständigheter i saken och understrukit angelägenheten av att sovjetmyndigheterna låta sig avhöra i ärendet, även om undersökningarnas resultat skulle vara negativt. Det framgick av herr Abramovs uttalanden, att utrikeskommissariatet nyligen åter riktat påminnelser till de militära myndigheterna, vilka efter allt att döma ej veta vad som hänt Wallenberg. Av intresse är härvidlag att ryssarna enligt Langlet i våras vid upprepade tillfällen hos svenskarna förfrågade sig, vart Wallenberg tagit vägen."

8 jan Grafström svarar att fotografierna bör överlämnas.

12 jan Sovjetiska legationen begär i note hemsändande av Makarova.

14 jan Fjärde och sista förhöret med Feller och Meier.

17 jan Note till sovjetiska legationen om att 40 sjuka balter kvarstannat i Sverige.

27 jan Söderblom överlämnar fotografierna till Abramov. Feller och Meier överlämnas till den schweiziska representationen i Berlin.

forts. 1946

19 feb SUK beslutar att ej förpassa Makarova ur riket och ger henne uppehållstillstånd.

10 mars Söderblom rapporterar om ny démarche om Raoul Wallenberg i MID. I en annan rapport samma dag om fallet af Sandeberg, som

- han samtidigt tog upp i MID, gör han bedömningen att af Sandeberg ej torde bli hemsänd med mindre Makarova återsändes.
- 12 mars Legationen i Bern anmodas undersöka om Feller vet något om Raoul Wallenberg.
- 15 mars Legationen i Bern redogör för samtal med Feller, som säger sig ha gott hopp om att Raoul Wallenberg är i livet.
- 26 apr Legationen i Moskva instrueras påminna MID.
- 30 apr Söderblom rapporterar om samtal med Abramov, som låter undslippa sig att af Sandeberg ju påträffats och återsänts till Sverige, något som skulle kunna vara en antydning om att Raoul Wallenberg vore i livet. I Abramovs uppteckning sägs ingenting om detta, men däremot görs en mycket tydlig koppling mellan Makarova och Raoul Wallenberg: "Jag svarade att efterforskningarna efter Wallenberg fortsätter. I samband med detta påminde jag honom (Söderblom) om Lydia Makarovas öde. Trots hennes fars framställningar, trots vårt sändebuds upprepade hänvändelser i svenska UD har hon hittills inte återsänts till Sovjetunionen. Då jag omnämnde denna familj blev S. något förlägen, eftersom han två gånger lovade mig att påskynda en lösning av detta fall."
- 4 juni UD redovisar utförligt fallet Makarova i en note till sovjetiska legationen.
- 15 juni Söderblom tas emot av Stalin och säger sig tro att Raoul Wallenberg omkommit. Samtalet varar enligt Stalins besöksjournal endast 5 minuter (21.00-21.05). Den vid besöket närvarande vice utrikesminister Lozovskij stannar enligt journalen kvar hos Stalin ytterligare en timme. Originalrapporten från Söderblom försvunnen, två år senare begär UD:s arkiv en avskrift av avgående ex från Moskva.

forts. 1946

- 21 juni Sovjetiska legationen besvarar noten om Makarova och uttrycker sin förvåning över de svenska myndigheternas attityd och upprepar kravet på flickans återsändande.

- 26 juni Grafström underrättar legationen i Moskva om att af Sandeberg berättat att han i Sovjet haft kontakt med en rumän som sagt sig ha träffat Raoul Wallenberg i ett läger.
- 17 juli Tredje förhöret med Raoul Wallenberg, förhørsledare Kopeljanskij.
- 25 juli Barck-Holst frågar Abramov om något nytt finns att berätta. Abramov svarar nej och frågar därefter hur fallet Makarova utvecklas. Han säger också att han tagit del av af Sandeborgs tidningsartiklar som denne skrivit efter hemkomsten.
- 30 aug Fjärde förhöret med Raoul Wallenberg, förhørsledare Kopeljanskij.
- 10 okt Dekanozov uttrycker glädje över att de svensk-ryska kreditavtalsförhandlingarna framgångsrikt avslutats.
- 30 okt MID begär i note till legationen i Moskva utlämning av den avhoppade sjömannen Granovskij, vilken betecknas som kriminell brottsling.
- 7 nov Hägglöf skriver att inte mycket tycks finnas att göra mer än att invänta besked från Stalin.
- 13 nov Håstads interpellation.
- 15 nov Rudolph Philipps bok om Raoul Wallenberg utkommer (vari bl.a. står att Wallenberg var amerikansk agent).
- 15 nov UD tillställer sovjetiska legationen en note av innehåll att Granovskij skall förpassas ur riket till annat land än Sovjet.
- 18 nov Tjernysjov uppsöker kabinetssekreterare Westman för att begära omprövning av beslutet. Han tar i sammanhanget också upp Makarova och de sjuka balterna och framhåller att Sverige riskerar att genom sin hållning omintetgöra en gynnsam utveckling av relationerna.
- 22 nov Tjernysjov besöker statsminister Erlander och överlämnar en PM i ärendet Granovskij.

forts. 1946

- 23 nov Tjernysjov uppsöker i upprörd sinnestämning Westman för att klaga över handläggningen av fallet Granovskij.
- 25 nov Skrivelse Westman-Tjernysjov i fallet Granovskij.
- 26 nov Skrivelse Tjernysjov-Westman i fallet Granovskij. Skriftväxlingen gäller den exakta innebörden av vad Erlander sagt Tjernysjov. Enligt

den senare skulle han ha medgivit att den svenska sidan gjort fel beträffande Granovskij. Erlander får föredragning om Raoul Wallenberg.

- 28 nov Barck-Holst instrueras göra ny démarche om Raoul Wallenberg.
- 4 dec FN-delegationen underrättas f.v.b. Undén om att Tjernysjov sagt att fallen Granovskij och Makarova samt de sjuka balterna ägnade att motverka den gynnsamma utvecklingen på kreditavtalets grund och att Erlander och Westman framhållit att sådana frågor inte borde få påverka de goda förbindelserna.
- 8 dec Barck-Holst rapporterar om samtal med madame Kollontaj om Raoul Wallenberg.
- 10 dec Barck-Holst rapporterar att han läst Philipps bok, "som kan slå bort benen under mig i min beramade aktion".
- 12 dec Barck-Holst rapporterar att Abramov vägrat ta emot honom för samtal om Raoul Wallenberg och hänvisat till t.f. Norden-chefen Sysojev, hos vilken Barck-Holst "inhamrade under en timmes samtal vikten av att besked nu lämnas". Sysojev tar upp fallen Granovskij och Makarova samt balterna och frågar om inget finns att säga i dessa. Barck-Holst frågar om detta skall tas som en bekräftelse av att Wallenberg vore i livet och att en utväxling ifrågasattes, vilket får Sysojev att hastigt backa.
- 13 dec Barck-Holst rapporterar om samtal med Lozovskij vari han framfört "kraftfullt budskap" om Raoul Wallenberg.
- 22 dec Barck-Holst rapporterar att Wallenbergfallet till följd av presskampanjen m.m. i Sverige börjar tilldra sig intresse i MID.
- 23 dec UD besvarar den sovjetiska noten den 23.5 i fallet Makarova med att hon alltjämt vägrar återvända och att det därför ej finns anledning ompröva beslutet att låta henne stanna i Sverige.

forts. 1946

- 30 dec Barck-Holst påpekar i en depesch att utsikterna att nå resultat är ringa om man inte har något att sätta bakom sina démarches. Ryssarna, menar Barck-Holst, söker använda Raoul Wallenbergfallet som förhandlingsbas i förhållande till fallen Makarova, Granovskij och balterna. Vidare nämner han att han av madame Kollontaj erfarit att Tjernysjov meddelat MID att Wallenbergfallet inte

påverkat de svensk-sovjetiska förbindelserna. Depeschen läggs ad acta.

1947

- 1947 Försämrade öst-västförbindelser, Moskvakonferensen, Marshallplanen, utrikesministerkonferens i Paris i juli, Kennans X-artikel. Hösten 1947 olika angrepp i sovjetisk press på de nordiska länderna.
- 13 jan Barck-Holst gör ny démarche, tas emot av nordeuropachefen Novikov i stället för Dekanozov.
- 23 jan Ny note från sovjetiska legationen i fallet Makarova med upprepande av kravet på hennes hemsändande.
- 30 jan Démarche av Hägglöf, som inte heller han tas emot av Dekanozov utan får tala med Novikov. Hägglöf skriver en depesch härom, vari han avslutningsvis diskuterar möjligheter att utöva påtryckningar mot ryssarna. Originallet av depeschen är försvunnet, och på dossieren har bundits ett genomslag.
- 30 jan Hägglöf säger enligt en sovjetisk samtalsuppteckning att "han inte utesluter att Wallenberg fallit offer för en olycka i Budapest, men att han kan också ha försvunnit av misstag i läger."
- 1 mars Raoul Wallenberg återföres från Lefortovo till Lubjanka.
- 11 mars Femte förhöret med Raoul Wallenberg, förhørsledare Kuzmisjin.
- 10 apr Vid en middag på sovjetiska legationen tar Undén upp Raoul Wallenberg med sovjetiske ministern och ber honom söka påskynda ett svar.
- 7 juni Ny interpellation av Håstad.

forts. 1947

- 14 juni Sohlman rapporterar att han tagit upp Wallenberg med Malik, som sagt att frågan var ny för honom.
- 14 juli Izvestija-artikel om dollarns fälttåg mot Sverige.
- 16 juli Sohlman rapporterar att han tagit upp Raoul Wallenberg med nord-europachefen Vetrov, som gjorde en personlig kommentar av

innehåll att striderna i Budapest varit särskilt förbittrade senare delen av januari 1945 och att det därför inte var osannolikt att Wallenberg omkommit i dessa. Noteras bör att Pest var helt i sovjetisk hand den 18 januari.

- 17 juli Raoul Wallenberg uppges ha påträffats död i sin cell enligt fängelseläkaren Smoltsov.
- 18 aug Vysjinskijs brev till Sohlman om att Wallenberg inte finns i Sovjetunionen.

1948

- 1 juli Sohlman rapporterar att Abramov vid besök av Malte Pripp i annat ärende tagit upp fallet Makarova och sagt att en svensk Henning Frösth begått ett brott men att man vore villig att låta honom hemresa mot att Makarova utlämnades.
- 17 aug Sovjetiske chargén uppkallas till UD med anledning av att sovjetiska legationstjänstemän sökt tränga sig in till Makarova i sommarbostaden.

Därefter tycks fallet Makarova rinna ut i sanden.

Kronologisk sammanställning av förändringarna i säkerhetsorganen 1944-57

April 1943

Säkerhetstjänsten, **NKVD**, (som leds av *Berija*) delas upp i två delar:

- **NKGB**, vars chef blir *Merkulov*.
- **NKVD**, fortsatt med Berija som chef.

Dessutom urskiljs ur säkerhetstjänsten **Smersj**, ("död åt spionerna"), dvs. kontraspionaget, vars chef blir *Abakumov*. Smersj placeras under arméns generalstab. Abakumov är därigenom inte underställd Berija, vars formella makt som NKVD-chef reduceras.

Ansvarig för Raoul Wallenbergs fall i Smersj var den tredje huvudstyrelsens andra avdelning under ledning av *Kartasjov*, (avled 1979). När Smersj upplöstes 1946 överfördes Kartasjovs avdelning till MGB.

Januari 1945

Berija lämnar posten som chef för **NKVD** till sin vice chef, *Kruglov*.

1946

NKVD och NKGB döps om till **MVD** resp. **MGB** i samband med övergången från kommissariats- till ministeriesystem.

Smersj upplöses (delvis till följd av Stalins strävan att något begränsa Berijas inflytande över underrättelseorganen).

Under sensommaren 1946 efterträder *Abakumov* Merkulov som säkerhetsminister, dvs. chef för **MGB**.

Hösten 1947

MGB:s utlandsspionage och den militära underrättelsetjänsten (**GRU**) slås ihop till den s.k. **Informationskommittén (KI)** där även utrikesministeriet delvis inordnas. Förste chef blir *Molotov*, efter honom *Vysjinskij*, vice chef *Fedotov*.

1948

All GRU-personal dras bort från KI och Abakumov inleder en kampanj för att få kontroll över resterna av KI, något han misslyckas med.

Molotovs ställning försvagas sedan hans judiska hustru arresterats på order av Stalin. Han avgår 1949 och ersätts som utrikesminister av *Vysjinskij*.

Början av 50-talet

Berija har fortfarande visst överinseende över säkerhetsapparaten, men Abakumov arbetar ofta direkt för Stalin, med förbigående av Berija.

1951

Abakumov arresteras, bl.a. anklagad för att ha känt till, men hemlighållit, en judisk borgerlig sammansvärjning kopplad till den amerikanska spionorganisationen. *Ignatiev* utses av Stalin till Abakumovs efterträdare (dvs. som chef för **MGB**).

1953

MVD och **MGB** slås efter Stalins död samman under *Berijas* ledning, varvid bl.a. Ignatiev avskedas. *Kruglov*, *Serov* och *Kobulov* blir förste vice säkerhetsministrar. - *Molotov* blir åter utrikesminister, sedan Vysjinskij avlidit.

1954

Kruglov blir chef för det nya **MVD**, sedan *Chrusjtjov* låtit arrestera och avrätta *Berija* (1953).

Kruglov ersätts av *Serov* i samband med att **KGB** upprättas.

December 1954

Abakumov avrättas efter en rättegång där främsta anklagelsen varit att han fabricerat den s.k. Leningradaffären.

Juni 1956

Molotov avgår som utrikesminister men stannar kvar som medlem av presidiet (dvs. politbyrån) och vice premiärminister.

Juni 1957

Molotovgruppen tvingas avgå vid ett snabbinkallat centralkommittémöte, sammankallat av Chrusjtjov.

Förkortningar

Nedan följer översättning av förkortningar för ryska myndigheter/ organ, som omnämns i rapporten:

FSB	Federala säkerhetstjänsten (1995 -)
FSK	Federala kontraspionagetjänsten (1993-1995)
GRU	Militära underrättelsetjänsten
GUPVI	Huvudstyrelsen för ärenden rörande krigsfångar och internerade
KGB	Kommittén för statens säkerhet (1954-1991)
KI	Informationskommittén
MB	Säkerhetsministeriet (1992-1993)
MGB	Ministeriet för statens säkerhet (1946-1953)
MID	Utrikesministeriet
MVD	Inrikesministeriet
NKGB	Folkkommissariatet för statens säkerhet
NKVD	Folkkommissariatet för inrikes ärenden
PGU	Första huvudstyrelsen (KGB)
Smersj	Militära kontraspionaget ("Död åt spionerna")
SVR	Utlandsunderrättelsetjänsten

Litteratur

- Aalders, Gerard, och Wiebes, Cees, *The Art of Cloaking Ownership*, Amsterdam University Press, Amsterdam 1996
- Adachi, Agnes, *Child of the Winds: My Mission with Raoul Wallenberg* Adams Press, cop., Chicago 1989
- Anger, Per, *Med Raoul Wallenberg i Budapest: minnen från krigsåren i Ungern*, Norstedts, Stockholm 1979, pocket 1985
- Anger, Per, *With Raoul Wallenberg in Budapest, Memories of the War Years in Hungary*, Holocaust Library, New York 1981, pocket 1985 och Holocaust Library, The United States Holocaust Memorial Museum, Washington DC 1995 och 1996
- Bartal, David, *Imperiet: hur Wallenbergarna byggde Europas mäktigaste familjedynasti*, Dagens Industri, Stockholm 1996
- Bartal, David, *The Empire, The Rise of the House of Wallenberg* Dagens Industri, Stockholm 1996
- Berg, Lars G:son, *Vad hände i Budapest*, Forsners förlag, Stockholm 1949
- Berg, Lars G:son, *Boken som försvann, Vad hände i Budapest*, Textab förlag, Arboga 1983
- Berg, Lars G., *The Book that Disappeared: What Happened in Budapest*, Vintage Press, New York 1990
- Bierman, John, *Righteous Gentile, The Story of Raoul Wallenberg Missing Hero of the Holocaust*, Penguin Books, Harmondsworth 1981 och 1995, pocket 1982
- Bierman, John, *Raoul Wallenberg En hjälte i vår tid*, AWE/Gebers, Stockholm 1982
- Bondor, Vilmos, *A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944-1945. (Gáton Mikó. Kontakten mellan Zoltán Mikó och Raoul Wallenberg i det ungerska motståndet 1944-1945.)* Püski, Budapest 1995
- Carlbäck-Isotalo, Helene, *Glasnost and the Opening up of Soviet Archives, Time to Conclude the Raoul Wallenberg Case?*, Scandinavian Journal of History, 17(1992):3, s. 175-207
- Dardel, Fredrik von, *Raoul Wallenberg Fakta kring ett öde*, Propius, Stockholm 1970
- Dardel, Maj von, *Raoul*, Rabén & Sjögren, Stockholm 1984
- Derogy, Jacques, *Le Cas Wallenberg* Éditions Ramsay, Paris 1980
- Derogy, Jacques, *Fallet Wallenberg* Bergh, Malmö 1980

- Ehrenstråhle, Britt och Hans, *Sju dagar i oktober 1947*, Brombergs, Uppsala 1980
- Ember, Mária, *A lengyel menekültek és Wallenberg (De polska flyktingarna och Wallenberg)*, Barátság nr 2 1999, Budapest
- Ember, Mária, *Wallenberg Budapesten (Wallenberg i Budapest)*, Budapest stad, Budapest 2000
- Fant, Kenne, *Nära bilder*, Norstedts, Stockholm 1997
- Fant, Kenne, *"R"- Dokumentärroman*, Norstedts, Stockholm 1988
- Gann, Christoph, *So viele Menschen retten wie möglich*, Verlag C.H. Beck, München 1999
- Gazsi, József, *Akit Mózesként tisztelték. Feltevések egy politikai krimi háttéréhez, avagy töprengés Raoul Wallenberg balsorsaról. (Han som vördades som Moses. Antaganden om bakgrunden till en politisk thriller, eller funderingar kring Raoul Wallenbergs olycksöde.)* Wallenbergfuzetek (Wallenberghäften), Raoul Wallenberg-Alapítvány (-stiftelsen), Budapest 1995
- Handler, Andrew, *A Man for All Connections: Raoul Wallenberg and the Hungarian State Apparatus, 1944-1945*, Praeger, Westport, Conn. 1996
- Harmincad utca 6, A Twentieth Century Story of Budapest*, Editors: Nigel Thorpe, Petra Matyisin, British Embassy, Budapest (1999)
- Heimerson, Staffan, *Sarajevo och tusen platser till*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1995
- Hèrnod, Torsten, *Raoul Wallenberg - hans liv, gärning och fångenskap / en bibliografi sammanställd av Torsten Hèrnod*, Borås : Högskolan i Borås : Institutionen Bibliotekshögskolan, 1997
- Isakson, Börje, *Omöjligt uppdrag Raoul Wallenbergs kamp i Budapest*, Lindblad, Stockholm 1975
- Jarring, Gunnar, *Utan glasnost och perestrojka*, Bonniers, Stockholm 1989
- Joseph, Gilbert, *Mission sans Retour: l'affaire Wallenberg* Albin Michel, Paris 1982
- Karelin, Victor, *Damals in Budapest, Das Buch von Raoul Wallenberg* Herder, Freiburg 1982
- Karlbom, Rolf, *Raoul Wallenbergs fångenskap i Sovjet*, Författaren, Göteborg 1987
- Koblik, Steven, *"Om vi teg skulle stenarna ropa": Sverige och judarna 1933-1945*, Norstedts, Stockholm 1987
- Koblik, Steven, *The Stones Cry Out: Sweden's Persecution of the Jews 1933-1945*, Holocaust Library, New York 1988
- Korey, William, *The Wallenberg Mystery, Fifty-five Years Later*, The American Jewish Committee, New York 2000
- Küng, Andres, *Raoul Wallenberg Igår, idag* Timbro, Stockholm 1985
- Langlet, Nina, *Kaos i Budapest*, Harriers Bokförlag, Vällingby 1982

- Langlet, Valdemar, *Verk och dagar i Budapest*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1946
- Larsson, Jan, *Raoul Wallenberg* (Schwedische Persönlichkeiten), Schwedisches Institut, Stockholm 1995
- Larsson, Jan, *Raoul Wallenberg* (Svenska porträtt), Svenska institutet, Stockholm 1986 och 1995
- Larsson, Jan, *Raoul Wallenberg* (Swedish Portraits), The Swedish Institute, Stockholm 1995
- LeBor, Adam, *Hitler's Secret Bankers, The Myth of Swiss Neutrality During the Holocaust*, Birch Lane Press, Carol Publishing Group, Secaucus, N.J. 1997
- Lester, Elenore, *Wallenberg The Man in the Iron Web*, Prentice-Hall, cop., New York 1982, pocket
- Lévai, Jenö, *Raoul Wallenberg Hjälten i Budapest, Autentisk skildring* Saxon & Lindström, Stockholm 1948
- Lévai, Jenö, *Raoul Wallenberg His Remarkable Life, Heroic Battles and the Secret of His Mysterious Disappearance*, WhiteAnt Occasional Publishing, West Melbourne 1989
- Levine, Paul A., *From Indifference to Activism, Swedish Diplomacy and the Holocaust; 1938-1944*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 1996
- Levy, Alan, *The Wiesenthal File*, Constable, London 1993
- Lichtenstein, Heiner, *Raoul Wallenberg Retter von Hunderttausend Juden, ein Opfer Himmlers und Stalins*, Bund Verlag, Köln 1982
- Lindqvist, Herman, *Historien om Sverige, Drömmar och verklighet*, Norstedts, Stockholm 2000
- Lindström, Ulla, *I regeringen: Ur min politiska dagbok 1954-1959*, Bonniers, Stockholm 1969
- The Lost Hero of the Holocaust, Raoul Wallenberg* Report and Analysis, (International Hearings in Stockholm, January 1981), Simon Wiesenthal Center, Los Angeles (1981)
- Marton, Kati, *Wallenberg* Random House, New York 1982
- Moshinsky, Efim, *Raoul Wallenberg is alive*, Rescue Publishing Company, Jerusalem 1987
- Nicholson, Michael, & Winner, David, *Raoul Wallenberg The Swedish Diplomat Who Saved 100 000 Jews from the Nazi Holocaust*, Exley, Watford 1989
- Nicholson, Michael, och Winner, David, *Raoul Wallenberg Diplomaten som räddade 100 000 judar från koncentrationslägren*, Libris, Örebro 1990
- Nicholson, Mike, *Raoul Wallenberg* Tirion/Davidsfonds, Baarn 1995
- Olsson, Ulf, *Att förvalta sitt pund: Marcus Wallenberg 1899-1982*, Ekerlids, Stockholm 2000

- Persson, Carl, i samarbete med Sundelin, Anders, *Utan omsvep, Ett liv i maktens centrum*, Norstedts, Stockholm 1990
- Petri, Lennart, *Sverige i stora världen. Minnen och reflexioner från 40 års diplomattjänst*, Atlantis, Stockholm 1996
- Philipp, Rudolph, *Raoul Wallenberg Diplomat, kämpe, samarit*, Fredborgs Förlag, Stockholm 1946
- Philipp, Rudolph, *Raoul Wallenberg Diplomat, kämpe, samarit - och martyr*, Förlags AB Wiken, Höganäs 1981
- Pierrejean, Claudine et Daniel, *Les secrets de l'Affaire Raoul Wallenberg* L'Harmattan, Paris 1998
- Proceedings, the Stockholm International Forum on the Holocaust, a Conference on Education, Remembrance and Research*, Regeringskansliet, Stockholm 2000
- Raoul Wallenberg* The Swedish Institute, Stockholm 1988
- Raoul Wallenberg* Utrikesdepartementet, Stockholm 1987 (UD informerar)
- Rosenfeld, Harvey, *Raoul Wallenberg - Angel of Rescue*, Prometheus Books, Buffalo, N.Y. 1982
- Rosenfeld, Harvey, *Raoul Wallenberg* Holmes & Meyer, New York 1985
- Runberg, Björn, *Valdemar Langlet, Räddare i färan*, Megilla-Förlaget, Bromma 2000
- Räddningen, Budapest 1944*, Rapporter ur UD:s arkiv, Inledning av Per Anger, Fischer & Co., Stockholm 1997
- Schiller, Bernt, *Varför ryssarna tog Raoul Wallenberg* Natur och Kultur, Stockholm 1991
- Sjöquist, Eric, *Affären Raoul Wallenberg* Bonniers, Stockholm 1974
- Sjöquist, Eric, *Raoul Wallenberg diplomaten som försvann* Askild & Kärnekull, Stockholm 1981
- Sjöquist, Eric, *Raoul Wallenberg* Normans förlag, Stockholm 1985 och Den Kristna Bokringen, Stockholm 1985
- Skoglund, Elizabeth R., *A Quiet Courage, Per Anger, Wallenberg's Co-Liberator of Hungarian Jews*, Baker Books, Baker Book House Company, Grand Rapids, MI 1997
- Smith, Danny, *Wallenberg Lost Hero*, Marshall Pickering, Basingstoke 1986
- Smith, Danny, *Wallenberg Försvunnen hjälte*, Mediagruppen, Uppsala 1991 och Livets ord, Uppsala 1991
- Ströbinger, R., *Das Rätsel Wallenberg* Burg Verlag, Stuttgart 1982
- Sudoplatov, Pavel, and Sudoplatov, Anatoli, *Special Tasks, The Memoirs of an Unwanted Witness - A Soviet Spymaster*, Little, Brown and Company (UK) Limited, London 1994
- Sudoplatov, Pavel, och Sudoplatov, Anatolij, *Direktoratet, Stalins spionchef berättar*, Norstedts, Stockholm 1994

- Szekeres, József, *A Pesti gettók 1945 januári megmentése. (Räddandet av gettona i Pest i januari 1945.)* Várostörténeti tanulmányok (Stadshistoriska studier)
Budapest Főváros Levéltára (Budapests stadsarkiv), Budapest 1997
- Szel, Elisabeth, *Operacion Noche y Niebla*, Escelicer, Madrid 1961
- The Trial of Eichmann, Record of Proceedings in the District Court of Jerusalem (Vol. 1 – 6)*, Jerusalem 1992 – 1994; *Statement made by Adolf Eichmann to the Israel Police prior to his Trial in Jerusalem (Vol. 7 – 8)*, Jerusalem 1995 och *Microfiches Copies of the Exhibits Submitted by the Prosecution and Defence (Vol. 9)*, Jerusalem 1995
- Vaksberg, Arkadij, *Aleksandra Kollontaj*, Norstedts, Stockholm 1997
- Villius, Elsa och Hans, *Fallet Raoul Wallenberg*, Almqvist & Wiksell/Gebers, Stockholm 1966
- Wallenberg, Gustaf, *Älskade farfar, brevväxling mellan Gustaf & Raoul Wallenberg 1924-1936*, Bonniers, Stockholm 1987
- Wallenberg Raoul*, Dokumentsamling jämte kommentarer rörande hans fångenskap i Sovjetunionen, Utrikesdepartementet, Stockholm 1957
(Aktstycken utgivna av Kungl. utrikesdepartementet, N.S. II. 9)
- Wallenberg Raoul*, Dokumentsamling rörande efterforskningarna efter år 1957, Utrikesdepartementet, Stockholm 1965 (Aktstycken utgivna av Kungl. utrikesdepartementet, N.S. II. 16)
- Wallenberg Raoul*, Handlingar i Utrikesdepartementets arkiv om Raoul Wallenberg, Vol. 1-7 (1944-49), offentliggjorda 1980, Vol. 8-49 (1950-69), offentliggjorda 1982 (Reprokopior)
- Wallenberg, Raoul, *Letters and Dispatches 1924-1944*, Arcade Publishing, New York 1995
- Werbell, Frederick E. & Clarke, Thurston B., *Lost Hero: The Mystery of Raoul Wallenberg* McGraw-Hill, New York 1982
- Werbell, Frederick E. och Clarke, Thurston B., *Raoul Wallenberg En försvunnen hjälte*, B. Wahlström, Stockholm 1985, pocket
- Wiesenthal, Simon, *Recht nicht Rache, Erinnerungen*, Ullstein, Frankfurt am Main 1988
- Wulf, Joseph, *Raoul Wallenberg* Colloquium Verlag, Berlin 1958
- Wulf, Joseph, *Il fut leur espérance*, Casterman, Tournai 1968
- Wynn, Greville, *Contact on Gorky Street*, Atheneum, New York 1968

Personförteckning

A

Abakumov, Viktor S. 12, 18, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 48, 55, 59, 60, 67, 72, 75, 76, 80, 82, 87, 90, 93, 94, 95, 96, 98, 105, 106, 109, 118, 119, 120, 122, 128, 129, 133, 134, 135, 137, 139, 141, 145, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 176, 189, 190, 191

Abramov, Aleksander N. 69, 87, 88, 91, 92, 182, 183, 184, 185, 186, 188

af Sandeberg, Edvard 87, 91, 182, 184, 185

Afonin, general.....47

Aladjan-Aladjani, Pietro 74, 151

Alter, Wiktor 144

Anderson, Arvid.....161

Andropov, Jurij V. 110, 115

Anger, Per 42, 43, 52, 86, 180

Annan, Kofi.....15

Antall, Jozsef.....35

Antonov, Aleksej I. 46, 47, 84

Arzjannikov, Nikolaj.....14

Assarsson, Vilhelm 37

B

Baj, Boguslaw 162

Bajtay, Peter.....19

Bakatin, Vadim V. 13, 118

Barck-Holst, Ulf 69, 90, 93, 182, 185, 186, 187

Bauer, Margareta.....52

Becher, Kurt.....35, 38, 53, 64

Belkin, Alexander 62

Benedek, Laszlo 125, 126

Bereshvili, (fånge).....156, 157

Berg, Lars G:son ...37, 52, 54, 57, 58, 61

Bergemann, Willy 56, 70, 77, 103

Berger, Lazar 155, 156

Berger, Susanne 14

Bergling, Stig 115, 116

Berija, Lavrentij P. 18, 24, 25, 26, 66, 67, 94, 101, 107, 119, 122, 137, 140, 144, 155, 167, 189, 190, 191

Bernadotte, Folke.....94

Berner, Örjan 13, 118

Bethlen, István 130, 143

Bezymenskij, Lev 82

Bilder, Anna.....158

Bildt, Carl 15

Bogdanas, Antonas 160

Boheman, Erik 33

Boldin, Valerij 120

Bondor, Vilmos 67

Brand, Joel.....34, 59, 65

Bubnov, Oleg S.....75

Bulganin, Nikolaj A. 24, 26, 48, 55, 68, 71, 72, 100, 108, 135, 167

Burasjnikov, (Smersj-tjänstman) 93

Butova, Jelena.....152, 158

Böhm, Vilmos 33

C

Carlbäck-Isotalo, Helene 50

Carlsson, Ingvar.....116

Chrusjtjov, Nikita 25, 26, 111, 112, 119, 126, 167, 191

Cichocki, Jerzy 162

Clinton, Bill 15

D

Dahlgren, Hans 8

Danielsson, Ivan 34, 37, 49, 52, 54, 58, 85, 86, 179, 180

Danilasj, Michail.....50

de Mohr, Claudio 98

Dekanozov, Vladimir G. 24, 43, 46, 47, 49, 63, 69, 71, 72, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 164, 175, 178, 181, 185, 187

Demtjenko, Dimitrij J. 50

Dimitrenko, J. 47

Dmitriev, Alexander G.....49

E

Ehrenpreis, Marcus 32

Ehrlich, Henryk.....144

Eichmann, Adolf.....34, 35, 64

Erlander, Tage 26, 91, 101, 102, 111, 112, 113, 114, 153, 164, 168, 176, 185, 186

Erzin, Pavel.....122

F

Farafonov, Giorgij N. 123

Fedotov, Pjotr V.....25, 93, 94, 190
 Feller, Harald 44, 48, 49, 55, 60, 68, 75,
 174, 179, 180, 182, 183, 184
 Filippov, Valerij.....14
 Fitin, Pavel M.....67, 139
 Frey, Åke.....121, 122, 172
 Frösth, Henning.....188

G

Galitskij, Vladimir P. 53
 Gellért, Andor 44
 Gergely, György Dr 51
 Gerner, Kristian.....14
 Gertsovskij, Arkadij J. 121
 Gfrorner, Franz 59, 62, 81
 Gogibereshvili, (fånge) 155, 156
 Gogiberidze, Semjon L. 153, 155
 Golub, Ivan J.....50
 Gorbatjov, Michail.....118, 120
 Gordievskij, Oleg.....139
 Grafström, Sven 92, 183, 185
 Granovskij, Anatolij 68, 69, 91, 164,
 185, 186, 187
 Gribanov, Michail G. 103, 122
 Gromyko, Andrej 98, 100, 107, 108,
 111, 113, 116, 129, 130, 134, 136,
 166
 Grossheim-Krisko, Herman 37, 48, 58,
 147, 157, 168, 170
 Günther, Christian.....52, 175
 Günther, Ingrid.....71, 86, 179

H

Hallqvist, Martin 14
 Harriman, Averell 66, 86, 180
 Hatz, Otto.....146
 Hedlund, Gunnar.....26, 101, 102, 129
 Hermansson, C.H. 114
 Hille, Erhard.....56, 70, 145, 147
 Himmler, Heinrich 35, 59, 61, 65, 67
 Hjeld, Harald.....161
 Hoehli-Wihlman, Jakob.....153, 155
 Hofstetter, Hans 147
 Hollosy, Albert.....160
 Holtsmark, Sven G. 11
 Horthy, Miklós 42, 43
 Huber, Ernst.....56, 70, 146, 147
 Håstad, Elis 185, 187
 Hägglöf, Gunnar.....93, 95, 97, 185, 187
 Hägglöf, Ingemar 69, 182

I

Ignatiev, S.D. 26, 98, 190, 191
 Iljitjev, L.F. 120

J

Jakobson, Rafael.....161
 Jakovlev, Alexander.....15, 24, 138
 Jarring, Gunnar 112, 113, 160
 Jeltsin, Boris N. 13, 14, 15
 Jendovitskij, (förhørsledare).....75
 Johnson, Hershel.....33

K

Kaganovitj, Lazar M.....26
 Kalinski, Abraham 115, 116, 152, 155,
 156, 157, 158, 159
 Kaplan, Ari 14, 155
 Kaplan, Jan 115, 116, 157, 158
 Karbulov, Bogdan.....146
 Kartasjov, (överste) 28, 29, 30, 75, 76,
 79, 80, 96, 120, 130, 141, 142, 143,
 146, 189
 Katona, Sándor 73, 146
 Kemeny-Fuchs, Elisabeth 38
 Kennan, George 187
 Key, Bonner.....44
 Kislitsa, I.....50
 Kitschmann, Horst 145, 147
 Kobulov, Amajak.....94
 Kobulov, Bogdan.....24, 26, 146, 191
 Kohl, Helmuth 15
 Kolesnikov, S.A.....94
 Kollontaj, Alexandra 38, 63, 64, 69, 70,
 71, 84, 85, 86, 88, 89, 172, 175, 178,
 179, 180, 181, 183, 186, 187
 Kondrasjov, Sergej 82, 134, 138
 Kopeljanskij, Danil G. 75, 76, 79, 80,
 81, 147, 185
 Korolev, (officer).....48
 Kosatjev, Konstantin.....14
 Kovaljov, Anatolij G. 112, 113
 Kovaljov, Sergej 15
 Kowalski, Josef.....162
 Kozlov, Alexander 14
 Krafft, Ernst 145
 Krjutjkov, Vladimir 13, 118, 138
 Kruglov, Sergej N.....25, 26, 189, 191
 Kruminsh, Zigurds 154, 155, 156
 Kulesjov, (MGB-tjänsteman)....120, 121
 Kuprijanov, Gennadij .47, 157, 158, 159
 Kuzmisjin, (förhørsledare) 75, 76, 82,
 87, 130, 138, 145, 181, 187
 Kuznetsov, V.V. 111, 112
 Kuzovkin, Gennadij.....11

L

Lagergren, Nina 12

- Langfelder, Vilmos 16, 17, 21, 48, 49,
50, 56, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 79, 80,
110, 121, 124, 130, 142, 143, 145,
146, 147, 165, 172, 175
- Langlet, Valdemar 34, 48, 51, 53, 87,
125, 126, 179, 182, 183
- Larina, Varvara I. 153, 155, 157
- Larsson, Daniel 14
- Lauer, Kálmán.....32, 36, 42, 182
- Linderöth, Lars.....63
- Lindström, Ulla 101
- Livtjak, (förhørsledare) 75
- Lorentzon, Emmy.....84
- Loyda, Jan 70, 74, 78, 79, 142, 147
- Lozovskij, Solomon A. 37, 66, 89, 90,
184, 186
- Lundberg, Arne S. 98, 121, 135
- Lundberg, Vivan 182
- Lundvik, Jan.....14
- Lunjev, K. 110
- Lyrvall, Björn.....14
- M**
- Mac Clain, (amerikansk officer) 126
- Magnusson, Hans 14
- Majranovskij, Grigorij M. 139
- Makarova, Lida 68, 69, 91, 178, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187, 188
- Makinen, Marvin W. 14, 153, 154, 155,
156
- Malenkov, Georgij 24, 25, 26, 140
- Malik, Jakov A. 97, 188
- Malinovskij, Rodion J. 46, 48, 50, 51,
52, 56, 98
- Maltsev, Viktor 115
- Mamulov, Stepan 155, 156
- Mandelsjtam, Osip 168
- Markujevski, Josef 162
- Meier, Max 44, 48, 49, 55, 60, 68, 75,
174, 178, 179, 182, 183
- Melnitjuk, Vasilij N. 158
- Melzer, Menachem.....161
- Mensjagin, Boris G. 154
- Merkulov, Vsevolod N. 24, 25, 62, 87,
144, 189, 190
- Mesinai, Susan E. 14, 117, 133, 134,
150, 155
- Michoels, S.M. 66, 89
- Míkó, Zóltan 67
- Mironov, Alexander N. 31, 133, 143
- Mjasnikov, Alexander 112, 113, 114,
159
- Mjasnikov, Alexander 113, 176
- Mohnke, W. 70
- Molotov, Vjatjeslav M. 22, 24, 25, 26,
30, 50, 55, 59, 60, 65, 66, 67, 72, 84,
89, 90, 93, 94, 96, 97, 99, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 108, 109, 120,
129, 135, 137, 139, 144, 145, 164,
166, 167, 168, 171, 176, 183, 190,
191
- Mosjinskij, Jefim 161
- Mukha, Michail A. 156
- Mulle, Horst Theodor 153
- Mäntynen, (fånge).....106
- N**
- Nagy, György.....42, 44
- Nedosekin, (KGB-tjänsteman).....138
- Nikisjkin, Konstantin 14
- Nilsson, Torsten.....114
- Novikov, Kirill V. 91, 92, 93, 97, 187
- O**
- Oggins, Esau 72, 144
- Ogurtsev, Igor 154
- Okulitski, Leopold 162
- Olsen, Iver 33, 36, 40, 41, 42, 44, 61,
63, 71
- Olson, Lage.....14
- Osmak, (fånge).....153, 157
- P**
- Pehle, John.....32
- Pelkonen, Eero.....145, 146, 147
- Persson, Carl 14
- Petrov, (general) 146
- Petrov, Nikita.....11
- Petrovskij, (officer).....48
- Philipp, Rudolph.....185, 186
- Pichoja, Rudolf 14, 96
- Pitovranov, Jevgenij P. 66, 81
- Podsjivajlov, D. 50
- Povetkin, (officer).....48
- Prokopenko, Anatolij.....14
- R**
- Remenyi, Karoly 126
- Rensinghoff, Bernhard.....77, 103
- Révai, Béla.....51
- Richter, Gustav 56, 59, 70, 74, 76, 78,
81, 103, 145, 146, 147
- Rodionov, Konstantin 98, 101
- Roedel, Willy 16, 70, 73, 74, 75, 76, 77,
79, 81, 142, 143, 146, 147, 165, 172
- Roginskij, Arsenij 11
- Roosevelt, Franklin D. 32, 35
- Rozkalns, Janis 154

Rybkin, Boris A. 63
 Ryzjkov, Nikolaj 116

S

Scheuer, Otto.....74, 105, 146
 Schiller, Bernt 64
 Schlitter, Otto.....74, 105, 146, 147
 Schneider, Helmut.....161
 Schöggel, Otto 154
 Semjonov, Vladimir S.....107, 112
 Serov, Ivan A. 26, 59, 99, 100, 103,
 104, 105, 106, 108, 109, 120, 129,
 135, 162, 166, 167, 191
 Sinitsyn, Jelisej T. 67, 139
 Sjakalys, Vlada 154
 Sjarija, Pjotr A. 155
 Sjelepin, Alexander N. 111
 Sjepilov, D.T.....26, 106, 108, 129, 167
 Sjjifrin, Avraham.....161
 Sjjirjagin, I.S. 103, 172
 Sjkred, Pjotr 49
 Sjulgin, Vitalij.....153, 155, 156
 Slavin, (generalmajor).....46
 Smoltsov, A.L. 12, 109, 110, 128, 131,
 132, 133, 134, 135, 136, 139, 188
 Smoltsov, Viktor A. 131
 Sohlman, Rolf 60, 95, 97, 100, 108, 111,
 188
 Sokolov, Vladimir 14
 Solovov, B.A.....147
 Sonnenfeld, Sonja 12, 13
 Soós, Géza 42, 43
 Spišák, Jan 48, 60, 174
 Stalin, Josef V. 24, 25, 26, 31, 55, 57,
 60, 64, 65, 66, 69, 70, 72, 77, 81, 89,
 90, 91, 99, 118, 119, 120, 125, 126,
 137, 139, 140, 144, 145, 151, 161,
 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
 174, 184, 189, 190, 191
 Stalin, Vasilij.....31
 Suchanov, D.N. 140
 Sudoplatov, Pavel 54, 62, 65, 66, 67,
 139, 140
 Sulner, László 51
 Supprian, Karl 70, 103
 Svartz, Nanna....112, 113, 114, 159, 176
 Sværtjuk, (förhørsledare).....74, 78, 178
 Svingel, Carl-Gustaf.....114, 115, 176
 Sysojev, Ivan G.....69, 90, 93, 186
 Szakács, János.....147
 Szalai, Paul.....126
 Szentgyörgyi, Albert 181

Söderblom, Staffan 52, 69, 71, 78, 84,
 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 164, 166,
 175, 178, 181, 182, 183, 184

T

Takácsy, (bankdirektör).....182
 Tatarintsev, Viktor 14
 Terelya, Jusif 154, 155, 157
 Thernberg, Helmut.....43, 44
 Thomsen, Henry 37, 48, 51, 52, 58, 59,
 61, 62, 125, 157, 163
 Tjapovskij, (officer).....49
 Tjebotarev, (MID-tjänsteman).....93
 Tjernysjov, Ilja 46, 54, 68, 69, 91, 164,
 182, 183, 185, 186, 187
 Tolbuchin, F.I. 46, 52
 Tolstoj-Kutuzov, Michail 38, 52, 54, 55,
 57, 170, 174
 Tugarinov, I. 107, 108
 Tutjnin, Vjatjeslav 14

U

Ullsten, Ola.....116
 Undén, Östen 90, 92, 98, 101, 104, 107,
 167, 186, 187
 Utechin, Georgij V.....81

W

Wahlbäck, Krister 14
 Valach, Jakob.....50
 Wallace, Henry 94
 Wallenberg, Jacob 33, 63, 70
 Wallenberg, Marcus..38, 39, 63, 70, 181
 Wallenberg, Rudolf.....168
 Wallenstein, Ernst Ludwig....70, 77, 103
 van den Berg.....155
 Weindorf, (förhørsledare).....62, 75
 Weiss, Manfred m.fl. 35
 Wennerström, Stig 114, 115
 Westman, Karl Ivan.....92, 185, 186
 Vetrov, Michail S. 49, 85, 93, 94, 95,
 188
 Vinogradov, Vladimir 14
 Vladimirov, Viktor 121, 122, 172
 Volkogonov, Dmitrij.....14, 17, 96
 von Dardel, Guy.....12, 13, 14, 15, 152
 von Dardel, Maj.....12, 84, 178
 von Dufving, Theodor.....160
 von Hinckeldey, Heinz-Helmut 77
 von Jüchen, Aurel 161
 von Post, Eric.....46, 85
 von Schwab Hedrich-Winter, Rudolf
161

Vorobjov-Vorobjej, Vasilij 54, 155,
 156
 Vorosjilov, Kliment 24, 80, 100
 Vysjinskij, Andrej J.25, 34, 65, 66, 78,
 84, 87, 89, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
 100, 101, 137, 165, 167, 188, 190,
 191

Z

Zacharov, G.F. 108
 Zacharov, M.V. 47, 48
 Zemskov, Igor 58
 Zenkov, Nikolaj M.....48
 Ziborov, Andrej 14
 Zjdanov, Andrej A. 26
 Zjubtjenko, A.A. 136
 Zjuravljev, Sergej 14